

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ ÇALIŞMALARI DOKTORA PROGRAMI**

**DOĞU VE BATI ARASINDA AVRUPA'NIN BENLİK
MÜCADELESİ: 21. YY.'DA AVRUPA KİMLİĞİ İNŞASININ
GÜÇLÜKLERİ**

**Samet ZENGİNOĞLU
1240220006**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT**

ISPARTA-2018

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Samet ZENGİNOĞLU	
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler	
Tez Başlığı	Doğu ve Batı Arasında Avrupa'nın Benlik Mücadelesi: 21. yy.'da Avrupa Kimliği İnşasının Güçlükleri	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 2/4/18 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için;</p> <p>☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p>☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT / Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK / Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ümit AKCA / Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Esme ÖZDAŞLI / Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL / Akdeniz Üniversitesi	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 39-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişiği kesilir.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Doğu ve Batı Arasında Avrupa’nın Benlik Mücadelesi: 21. yy.’da Avrupa Kimliği İnşasının Güçlükleri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanma safhasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Samet ZENGİNOĞLU
02/04/2018

DOĞU VE BATI ARASINDA AVRUPA’NIN BENLİK MÜCADELESİ: 21. YY.’DA AVRUPA KİMLİĞİ İNŞASININ GÜÇLÜKLERİ

ÖZET

Samet ZENGİNOĞLU

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Doktora Tezi, 215 Sayfa, 2018.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT

Soğuk Savaş dönemi sonrasında çeşitli yaklaşımlar ve gelişmeler çerçevesinde “kimlik” tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Avrupa Birliği de (AB) bu tartışmalar içerisinde yer almıştır. XXI. yüzyıla uzanan süreçte hem akademik ve hem de politik eksende; Avrupa’nın aidiyet unsurlarının neler olduğu, Avrupa kimliğinden neyin ya da nelerin anlaşıldığı, bu dönemde yeni “öteki”nin kim olduğu ve Avrupa kimliğinin “öteki” karşısında yaşadığı dönüşüm süreci, üzerinde durulan başlıca tartışma konuları olmuşlardır. Ancak AB haricinde, Avrupa adına kimlik temelli “biz” ve “öteki” tartışmalarının çok daha derin tarihsel ve sosyo-politik boyutlara sahip olduğu düşünülmektedir. Bu noktada da Avrupa kimliğinin farklı dönemlerde, farklı ötekilere karşı inşa edildiği görülmektedir. “Öteki”ne karşı “biz”in tanımlanması açısından, çalışmanın kuramsal açıdan arka planını oluşturan “inşacı yaklaşım” perspektifinden değerlendirildiğinde de, kimlik ekseninde Avrupa’nın bir dönüşüm süreci içerisinde olduğu belirtilmelidir.

Bu çalışma, kimlik temelinde Avrupa’nın yaşamış olduğu dönüşümü tarihsel, politik ve kuramsal perspektiften analiz etmeyi/değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Avrupa, Doğu ve Batı arasında özgün bir kimlik inşa etme amacıyla olsa da coğrafya ve kimlik açısından bazı problemlerle karşılaşmıştır. Bu karşılaşmalar, bir bakıma Avrupa’nın benlik mücadelesi olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, İslam özelinde Doğu bir “öteki” olarak görülürken, Batı ekseninde de Amerika’ya karşı bir kimlik inşa amacının olması, bu mücadelenin farklı yönlere sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte gerek coğrafya gerekse de kimlik açısından Avrupa’yı Doğu’dan ve

Batı'dan farklı kılan unsurların neler olduğu sorusu, kimlik eksenli tartışmaların bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Tarihi ve politik arka plana sahip olan bu m¼cadele, çalışmanın ilk y¼n¼n¼ oluştururken, ikinci y¼n¼n¼ ise, içerisinde bulunduğumuz y¼zyılda Avrupa kimliği inşasının karşısında yer alan d¼hili ve harici engeller oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Avrupa Birliği, kimlik, Doğu, Batı.

**THE IDENTITY STRUGGLE OF EUROPE BETWEEN THE EAST
AND THE WEST: DIFFICULTIES OF CONSTRUCTING A
EUROPEAN IDENTITY IN THE 21ST CENTURY**

ABSTRACT

Samet ZENGİNOĞLU

**Süleyman Demirel University, Sosyal Sciences Institute, Department of
International Relations.**

PhD Thesis, 215 Pages, 2018.

Supervisor: Dr. Selim KANAT

Discussions on “identity” came to the forefront again as a result of various approaches and developments in the aftermath of the Cold War period. Especially the European Union (EU) was involved in these discussions. In the period extending to the 21st century, primary topics of discussion in both academic and political settings were the components of belongingness to Europe, what was meant by the European identity, who was the new “other” of that period, and the transformation process of the European identity in the face of the “other”. However, it is thought that identity-based “we” and “other” discussions on behalf of Europe, excepting the European Union, have much deeper historical and socio-political dimensions. At this point, it is clear that the European identity was constructed against different others in different periods. From a constructivist perspective, which constitutes the theoretical background of the study, on the definition of “we” against “other”, it should be noted that Europe has been in a transformation process on the basis of identity.

This study aims to analyze and evaluate the transformation experienced by Europe on the basis of identity from a historical, political, and theoretical perspective. Although Europe has aimed to build a unique identity between East and West, it has encountered some problems concerning geography and identity. These encounters are considered, in a sense, as the identity struggle of Europe. For example, East is an “other” to Europe within the context of Islam, but it also aims to build an identity against America within the Western world, which signifies that the struggle has different aspects. The question what are the components that distinguish Europe from

East and West on the basis of geography and identity constitutes another dimension of identity-based discussions. This struggle having a historical and political background forms the first aspect of the study, while the second aspect deals with the internal and external obstacles to building a European identity within the century we are in.

Keywords: Europe, European Union, identity, East, West.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	i
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KİMLİK KAVRAMI VE TARİHSEL BAĞLAMDA AVRUPA KİMLİĞİ

1. KAVRAMSAL AÇIDAN KİMLİK.....	7
1.1. “Öteki” Kavramı ve Kimlik.....	7
1.2. Modernizm/Postmodernizm ve Kimlik.....	10
1.3. Küreselleşme ve Kimlik.....	13
1.4. Çokkültürlülük ve Kimlik.....	16
1.5. İnşacı Yaklaşım ve Kimlik.....	18
2. AVRUPA KİMLİĞİNE GENEL BAKIŞ.....	22
3. AVRUPA KİMLİĞİNİN TARİHSEL TEMELLERİ.....	29
3.1. Avrupa Kimliğinde “Antik Yunan” ve “Roma” Faktörü.....	29
3.2. Avrupa Kimliğinde Din Faktörü.....	31
3.2.1. Hıristiyanlığın Yayılması ve Avrupa Kimliği.....	31
3.2.2. Bir “Öteki” Olarak İslamiyet ve Avrupa Kimliği.....	34
3.2.3. Haçlı Seferleri ve Avrupa Kimliği.....	35
3.2.4. Ortodoksluk/Roma’nın Doğusu ve Avrupa Kimliği.....	37
4. MODERN AVRUPA KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİ.....	39
4.1. Avrupa ve Türkler: Algı ve Söylemler.....	39
4.2. Matbaa, Reform Süreci ve Yeni İç-Öteki.....	43

4.3. “Batı’nın Batısı”nın Keşfi: Amerika.....	46
4.4. Avrupa Kimliğinin Dönüşüm Süreci: Rönesans ve Aydınlanma Çağı	47
4.5. Fransız Devrimi’nin Etkileri ile Avrupa’nın Değişim Süreci.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA KİMLİĞİ’NİN AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ/BİRLİĞİ BOYUTU

1. AVRUPA’DA BİRLİK DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ	55
2. AVRUPA’NIN BİRLİĞİNE GİDEN SÜREÇ: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA VE AVRUPA’NIN DURUMU	59
3. AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN TEORİK ALT YAPISI.....	63
3.1. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik).....	64
3.2. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni-İşlevselcilik)	66
3.3. Federalist Yaklaşım	68
3.4. İletişim Yaklaşımı.....	70
4. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KURULMASI.....	71
5. AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN GENİŞLEME-DERİNLEŞME SÜREÇLERİ .	74
5.1. Genişleme ve Derinleşme Süreçlerinin Kimlik Boyutu	74
5.2. Genişleme Sürecinin Hukuki Boyutu	75
5.3. Genel Hatları ile Genişleme-Derinleşme Süreçlerinin Aşamaları.....	76
5.3.1. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda, Danimarka.....	78
5.3.2. İkinci Genişleme: Yunanistan	81
5.3.3. Üçüncü Genişleme: İspanya ve Portekiz.....	82
5.3.4. Avrupa Tek Senedi.....	82
5.3.5. Dördüncü Genişleme: İsveç, Finlandiya, Avusturya	84
5.3.6. Beşinci Genişleme: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Üyelik Süreci ve Kimlik Tartışmaları	84
5.3.7. Amsterdam Antlaşması	89
5.3.8. Nice Antlaşması	90
5.3.9. Beşinci Genişlemenin Gerçekleşmesi	91
5.3.10. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Malta’nın Üyelikleri	91

5.3.11. Altıncı ve Yedinci Genişleme Süreçleri.....	92
6. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTAK KİMLİK İNŞASINA YÖNELİK POLİTİKALARI	93
6.1. Avrupa Kimliği Deklarasyonu.....	93
6.2. Maastricht Antlaşması ve ‘Avrupa Vatandaşlığı’ Kavramı.....	95
6.3. AB Anayasası Girişimi	96
7. EKONOMİK BÜTÜNLEŞMEDEN SİYASAL BÜTÜNLEŞME HEDEFİNE: ORTAK KİMLİK İNŞASI.....	98
8. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE DEMOKRASİ AÇIĞI TARTIŞMALARI VE LİZBON ANTLAŞMASI İLE GETİRİLEN YENİLİKLER/TEDBİRLER	102
8.1. Lizbon Antlaşması	107
8.2. Subsidiarite İlkesi	111
8.2.1. İlkenin Tanımı ve İçeriği.....	111
8.2.2. Bütünleşme Tarihindeki Gelişimi	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XXI. YÜZYILDA AVRUPA KİMLİĞİNİN İNŞASI

1. İDEOLOJİ ODAKLI TARTIŞMALARIN KİMLİK ODAKLI TARTIŞMALARA DÖNÜŞÜMÜ	114
1.1. Soğuk Savaş Sonrası Konjonktür	114
1.2. 11 Eylül Saldırıları ve Batı’nın Yeniden Şekillenen İslam Algısı.....	116
2. İÇ-ÖTEKİ: GÖÇMEN PROBLEMİ	122
3. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE AŞIRI SAĞ’IN YÜKSELİŞİ	128
4. ÇÖKKÜLTÜRLÜLÜK VE AVRUPA KİMLİĞİ	139
5. KÜRESELLEŞMENİN “AMERİKANLAŞMA” YÖNÜ/TEHDİDİ.....	141
6. BREXIT VE AVRUPA KİMLİĞİ	145
7. “AVRUPA” VE “KİMLİK” TARTIŞMALARI AÇISINDAN KAVRAMSAL ÇELİŞKİLER VE MUĞLÂKLILIKLAR.....	150
8. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KÜLTÜR VE KİMLİK TARTIŞMALARI	151
8.1. Genel Hatları ile Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel ve Hukuki Boyutu.....	151
8.2. İlişkilerin Kimlik ve Kültür Boyutu	153

SONUÇ	158
EK 1. DOKUZ DIŐIŐLERİ BAKANİ TARAFINDAN YAYIMLANAN AVRUPA KİMLİĞİ KONULU BELGE	162
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ	199

KISALTMALAR

AAET: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

AKPM: Avrupa Komisyonu Parlamenterler Meclisi

AP: Avrupa Parlamentosu

AT: Avrupa Toplulukları

ATS: Avrupa Tek Senedi

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Area)

EUMC: Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia)

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

IHF: Uluslararası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu (International Helsinki Federation for Human Rights)

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MDA: Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri

ODGP: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

PEGIDA: Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar (Patriotische Europaer gegen die Islamisierung des Abendlandes/Patriotic Europeans Against the Islamization of the West)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ÖNSÖZ

Bu çalışma; tarihsel, politik ve kuramsal açıdan Doğu–Batı ekseninde Avrupa kimliği inşa sürecini ve bu süreç karşısındaki engel ve güçlükleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Batı'nın da bir Batı'sı olduğu düşüncesinden hareketle, Avrupa kimliğinin sadece İslam özelinde Doğu'ya karşı değil, aynı zamanda Amerika özelinde de Batı'ya karşı inşa edilmesinin hedeflendiği düşünülmektedir. Dolayısıyla Doğu ve Batı'nın bu hedef doğrultusunda Avrupa kimliği perspektifinden analiz edilmesi ve bu bağlamda da çalışmanın, Avrupa kimliği tartışmalarına, farklı bir açıdan yaklaşarak katkı sunması öngörülmektedir.

Bu kapsamda, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT hocama, Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK ve Doç. Dr. Ümit AKCA hocalarıma, ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Esm'e ÖZDAŞLI ve Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL hocalarıma çalışma süresince değerli görüş ve eleştirileri ile sunmuş oldukları destek için şükranlarımı sunarım. Bununla birlikte, eğitim hayatım boyunca desteklerini her zaman hissettiğim aileme ve tez yazım süreci boyunca sabır ve desteğini esirgemeyen eşim Ayça hanımefendiye teşekkür ederim.

GİRİŞ

“Avrupa’yı yarattık, şimdi Avrupalıları yaratmamız gerekiyor.”

Jacques Delors

Kişiler, gruplar, topluluklar, toplumlar, milletler ve devletler var oldukları dönemden itibaren açık ya da örtülü bir kimlik tanımlaması içerisinde olmuşlardır. Bir diğer ifade ile onları diğerlerinden ayıran ve var olma sebeplerini ortaya çıkaran “biz” tanımı çerçevesinde kendi kimliklerini anlamlandırmışlardır. Kimliğin doğası gereği de “biz” tanımlamasının karşısında bir “öteki”nin varlığı her zaman söz konusu olmuştur. Buradaki “biz” tanımı bazen kendi özü içerisinde inşa edilmiş ve buna bağlı olarak “bizden olmayanlar” üzerinden bir “öteki” tanımı ortaya konulmuş, bazen de “öteki”nin varlığı üzerinden, onlar gibi olmama ekseninde oluşturulan “biz” tanımlaması söz konusu olmuştur.

Kimlik tartışmaları, geniş bir perspektiften bakıldığında ontolojik açıdan felsefenin¹, etnisite ya da toplumsal aidiyet unsurları açısından sosyolojinin² ve bu bağlamda din temelli aidiyet ve çatışma unsurları açısından teolojinin³, milletlerin ve devletlerin geliştirdikleri politikalar, tavırlar, sahip oldukları zihin dünyaları açısından politikanın⁴, hatta daha farklı bir tartışma alanı olarak iktisadın⁵ konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bütün bu alanların bir süreci olması sebebiyle tarihin de temel konularından birisini oluşturmaktadır.

Bu nedenden dolayı, tarihsel süreç boyunca “biz” ve “öteki” tanımlamaları üzerinden geliştirilen kimlik tartışmaları söz konusu olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte de kimlik odaklı konular gündemde yer almaya başlamıştır. Bu sürecin birbiri ile ilişkili bazı nedenleri bulunmaktadır. İdeolojik

¹ “Felsefede kimlik, öznenin vaoluşunun ontik, epistemik, etik ve estetik gibi belirlemeleri sonucu oluşmuş olan gerçekliklerdir.” Muhittin Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, **Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 2, 2007, s. 214.

² Anthony Giddens, **Sociology**, Polity Press, Cambridge, 2009, s. 633 vd.

³ Din ve kimlik arasındaki ilişki için bkz. Steward Harrison Oppong, “Religion and Identity”, **American International Journal of Contemporary Research**, Vol. 3, No. 6., June 2013, s. ss. 10-16.

⁴ Örneğin kimlik ve dış politika ilişkisi açısından bkz. Erman Akıllı, **Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016. Ayrıca özellikle benlik konusundaki politik ve felsefi boyutlar açısından kapsamlı tahliller için bkz. Charles Taylor, **Benliğin Kaynakları, Modern Kimliğin İnşası**, (çev.) Selma Aygül Baş ve Bilal Baş, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

⁵ George A. Akerlof ve Rachel E. Kranton, **Kimlik İktisadı**, (çev.) Can Madenci, Efil Yayınevi, Ankara, 2016.

kampların yer aldığı Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve ideolojik tartışmaların o döneme nazaran arka planda yer almaya başlaması, küreselleşme tartışmaları, postmodernizm ve inşacılık teorileri üzerinden geliştirilen argümanlar ve söylemler bu nedenlerin birkaçı olarak belirtilebilir.

Avrupa Birliği de bu kimlik odaklı tartışmalardan uzak kalmamış ve 1990’lardan XXI. yüzyıla uzanan süreçte, bir kimlik arayışı ve inşası içerisinde olmuştur. Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında bu konu daha çok gündeme gelmiştir. Sonrasında Arap Baharı olarak nitelendirilen dönem ile birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden Avrupa’ya gerçekleştirilen düzensiz göçler de bu gündemin sıcak kalmasını sağlamıştır. Bunun haricinde, çalışma içerisinde ele alınacak faktörler sebebiyle, aşırı sağın ve hatta ayrılıkçı düşüncelerin Birlik içerisinde belirgin bir biçimde ortaya çıkmaya başlaması, Birliğin bir “biz” tanımını kapsamında hareket etmesi yönünde attığı adımlar, geliştirdiği hamleler içeren reaksiyonlar da bir tepki bloğunun oluşmasına neden olmuştur. Ancak, bu gelişmenin yeni ve ilk olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Çünkü Avrupa tarihinde “biz” ve “öteki” inşası farklı süreç ve gelişmeler boyunca var olmuştur.

Antik Yunan’dan Roma’ya, Ortaçağ’dan Rönesans ve Aydınlanma Çağı’na, Soğuk Savaş döneminden XXI. yüzyıla bazen farklı bazen de benzer aktörler “öteki” olarak belirlenmiştir, belirlenmeye de devam etmektedir. Bahsedilen bütün bu dönemlerde temel unsur, kimliğin doğası gereği “bizden olmayanlar” üzerine kurgulanmıştır, ancak öteki’yi belirleyen faktörler değişime uğramıştır. Barbarlar, istilacılar, Doğu Bloku, Müslümanlar gibi tanımlamalar, dönemin şartları itibarı ile ötekini temsil etmişlerdir. Değişime uğrayan faktörler bağlamında ise Avrupa (kimliği) bir dönüşüm içerisinde olmuştur. Yani Avrupa kimliği kavramından söz edildiğinde bu kavramın hangi dönem adına kullanıldığı büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın temel savlarından birisi, Avrupa kimliğinin ve unsurlarının sosyo-kültürel ve politik perspektiften, “öteki”ne karşı, “öteki”ne rağmen inşa edildiğidir.

Bu çalışmanın odaklandığı bir diğer nokta da Avrupa’nın kimlik temelinde yaşamış olduğu bu dönüşümün Doğu–Batı ekseninde nasıl bir yansımaya sahip olduğudur. Avrupa kimliği ile ilgili çalışmalarda, Avrupa’nın Doğu eksenini üzerinde birçok farklı başlık altında değerlendirmeler yapılmış olsa da, Avrupa’nın Batı eksenindeki kimlik odaklı ilişkilerinin göz ardı edilmiş olduğu düşünülmektedir.

Avrupa'nın kendisi bizatihi Batı olarak değerlendirilmesine karşın, Batı'nın da Batı'sının olduğu ve bu bağlamın Avrupa kimliğini şekillendiren faktörlerden birisi olduğu değerlendirilmesi, bu çalışmanın bu noktadaki boşluğu doldurma amacını oluşturmaktadır. Zira Doğu–Batı eksenindeki aktörler ve gelişmeler açısından Avrupa kimliğinin inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buradaki dönüşüm ifadesinin kuramsal arka planı olarak ise inşacılık yaklaşımının yol gösterici olacağı belirtilmelidir. Dolayısıyla çalışmanın temel savlarından bir diğeri, Avrupa'nın tarih boyunca inşa ettiği kimlik unsurlarının durağan olmadığı, aksine hem Doğu hem de Batı ekseninde bir dönüşüm süreci içerisinde olduğudur.

Bu genel çerçeveye bağlamında, ifade edilen iki sav ekseninde, iç ve dış faktörler ile birlikte Avrupa'nın dönüşüm sürecindeki temel parametreler dikkate alınarak, XXI. yüzyılda ortak bir Avrupa kimliği inşa etmenin mümkün olup olmadığı konusu çalışmanın temel sorunsalını oluşturacaktır. Zira kuramsal arka planı da dikkate alarak, mevcut konjonktürde ön plana çıkan tekilliği öne alıcı faktörlerin, “birlik”ten uzaklaştırıcı etkilerinin Avrupa'nın geleceğindeki temel tartışma konularından birisi olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın savlarını temellendirmek ve sorularını yanıtlamak amacıyla, nitel yöntemin benimsendiği bu çalışmada, özellikle konuyu farklı açılardan değerlendirmek için mümkün olduğu ölçüde geniş bir literatürden hareket etmek amaçlanmıştır. Bu hususlar kapsamında, öncelikle Avrupa kimliği tartışmalarına kuramsal ve tarihsel açıdan yaklaşmak, ardından tartışmaların Avrupa Birliği boyutunu analiz etmek ve nihayetinde XXI. yüzyılda bu tartışmaların hangi gelişme ve faktörler çerçevesinde şekillendiğini değerlendirmek hedeflenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; kimlik kavramının tanımına, tanımının kendi içerisindeki “aynılık” ve “farklılık” yönlerine, “biz” ve “öteki” terimlerinin anlamsal yansımalarına odaklanılmıştır. Teorik/kuramsal açıdan ise, modernizm/postmodernizm, küreselleşme tartışmaları, çokkültürlülük/çokkültürcülük tartışmaları ve özellikle inşacılık yaklaşımı çalışmanın dayanak noktalarını oluşturmaktadır. İfade edilen terim ve yaklaşımlar, ayrı birer başlık halinde çok daha detaylı bir biçimde incelenebilir olmasına karşın, bu terim ve yaklaşımların “kimlik” konusunda ne(ler) söylediklerine yoğunlaşmıştır.

Aynı bölümde, Avrupa kimliğine genel perspektiften bakılmış ve gerek mekân gerekse de kimlik açısından Doğu–Batı ikileminde Avrupa’nın tarihsel anlamda yaşadığı dönüşüm irdelenmiştir. Burada, Avrupa’nın neresi olduğu, hem coğrafi açıdan hem de zihniyet açısından analiz edilmiştir. Elbette bu konu ile ilgili olarak, temel aidiyet unsurları noktasında Avrupa kimliğinin hangi faktörlerden oluştuğu sorusu da ikinci bir soru olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla hangi dönemde hangi aktör ya da unsurun “öteki” olarak değerlendirildiği, bahsedilen dönüşüm süreci adına izleri takip edilen sorunsallar arasında yer almıştır. Avrupa’nın doğusu ile olan sınırı coğrafi açıdan iç içe geçmiş bir görüntü arz ederken, kimlik yönünde bir ayrışma; batısı ile olan sınırında ise coğrafi açıdan bir doğal sınır söz konusu iken, kimlik yönünde bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Bu nedenden dolayıdır ki, bu bölümde Avrupa’nın sadece bir kıtayı temsil etmediği, bununla birlikte bir zihniyeti temsil ettiği ifade edilmiştir. Tarihsel yönün ağır bastığı bu bölüm, ifade edildiği üzere, Avrupa tarihindeki ötekilerin de şartlar bazından nasıl şekillendiğini ya da şekillendirdiğini göstermektedir.⁶ Çünkü örneğin, Ortaçağ döneminde dini temelli bir kimlik inşası söz konusu iken, Rönesans ve Aydınlanma Çağı sonrasında uygarlık/medeniyet temelli bir kimlik inşası söz konusu olmuştur. XX. yüzyıla gelindiğinde ise bu kez çok daha farklı bir sürecin söz konusu olacağı görülmüştür.

Temelde XX. yüzyıl Avrupa’sını, “Avrupa Birliği” temelinde ele alan ikinci bölümde, kimlik tartışmaları açısından Birliğin karşısındaki ortak kimlik inşasını engelleyici faktörler ve bu faktörlere karşı geliştirilen tedbirler ele alınmıştır. Her ne kadar, Avrupa’da “birlik” fikrinin örneklerini XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren görebilmek mümkün ise de, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da, sosyo-politik ve ekonomik açıdan birliğin bir gereklilik olduğu fikri gündeme gelmiştir. Ardından bu fikrin hayata geçirilmesi ile tabir-i caizse Avrupa tarihi için yeni bir sayfa açılmıştır. Bu bölümde, öncelikle II. Dünya Savaşı sonrası oluşan bölgesel ve küresel konjonktür ele alınmış, ikiye bölünmüş Avrupa açısından yeni “öteki” olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile karşılaşmıştır. Avrupa’da bütünleşme fikrinin temelleri yine bu bölümde teorik/kuramsal perspektifte değerlendirilmiştir. Sonrasında

⁶ Bu noktada, Avrupa adına “öteki” tanımlamasının, “iç-öteki” ve “öteki” olarak ikiye ayrılmış olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Buna göre, Avrupa’ya dâhil olan gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkmış olan ötekiler, “iç-öteki” olarak, Avrupa dışından ve fakat Avrupa’nın düşmanı/tehdidi olarak algılanan diğerleri ise “öteki” olarak nitelendirilmiştir.

ise, farklı boyutlar açısından Birliğin derinleşme ve genişleme süreçlerinde, kimlik konusuna dair ipuçları bulunmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada belirtilmelidir ki, Avrupa Birliği konusu başlı başına çok değişik başlıklar altında ele alınman ve alınabilecek bir konuyu teşkil etmektedir. Lakin çalışma boyunca, kimlik odaklı hususlardan mümkün olduğu ölçüde uzaklaşmamaya dikkat edilmiştir. Avrupa Birliği kapsamında, kimlik tartışmaları ile ilgili olarak yaşanan gelişmelere bakıldığında, 1973 yılındaki Avrupa Kimliği Deklarasyonu'nun, 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile gündeme gelen 'Avrupa Vatandaşlığı'nın, ve Soğuk Savaş sonrası dönemde belirgin biçimde ele alınan demokrasi açığı konusunun temel konuları teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu hukuki/kurumsal hamlelerin pratikte nasıl bir yansıma bulduğu ya da bulmadığı ise, nedenleri ile birlikte bir sonraki bölümün konusunu oluşturacaktır.

Bu bağlamda, üçüncü bölüm, Soğuk Savaş dönemi sonrasında XXI. yüzyıla Avrupa kimliği tartışmaları çerçevesindeki gelişmeleri kapsamaktadır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, iki kutuplu sistemin ortadan kalkması ile birlikte, küresel manada işlenen konular yeni bir boyut kazanmıştır. İdeoloji odaklı tartışmaların bu dönemden itibaren yerini kimlik odaklı tartışmalara bırakmış olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Küreselleşme tartışmalarının ulus devlet hassasiyeti üzerindeki etkisi, 11 Eylül olayları ve Arap Baharı gibi gelişmeler, bu görüşün arka planını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kimlik odaklı meseleler, bir yandan Avrupa Birliği'nin bir kimlik inşa etmesi adına olumlu bir yöne sahipse de, diğer yandan Avrupa adına milliyetçilik, aşırı sağ gibi hayaletlerin yeniden gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

11 Eylül'ün ardından Müslümanların ve İslam'ın yeni-öteki olarak zihinlerde yer etmesi, düzensiz göçlerdeki artış, güvenlik, nüfus ve ekonomi ekseninde milliyetçi, aşırı sağcı düşünceleri besleyen argümanlar arasında yer almışlardır. Bu hususların haricinde, küreselleşme ya da Amerikanlaşma kavramsallaştırmaları arasında Batı ekseninde de bir başkalaşma korkusu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla XXI. yüzyılın şu ana değin Avrupa'nın aleyhine birtakım gelişmeleri de beraberinde getirmiş olduğunu ifade etmek

yanlış olmayacaktır. İngiltere'nin Birlik'ten ayrılma kararı (Brexit)⁷, Katalonya'da yaşanan gelişmeler, bu hususlara ek olarak gösterilebilir. Bölümün son kısmında ise, tarihsel arka planın ardından kimlik-kültür ekseninde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri irdelenecek ve Birliğin bu konudaki çelişkileri ortaya konulacaktır.

⁷ Brexit ifadesi, Britain (Britanya) ve Exit (Çıkış/Çıkmak) kelimelerinden türetilen ve Britanya'nın Avrupa Birliği'nden ayrılması gerektiği yönündeki görüşü ifade eden bir terimdir. Her ne kadar burada Britanya referandumuna gitmiş olsa da, çalışma boyunca öncü ülke olarak tanımlanabilecek ve süreç içerisindeki tartışma noktalarının odağında yer alacak olan İngiltere'nin ayrılması olarak analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİMLİK KAVRAMI VE TARİHSEL BAĞLAMDA AVRUPA KİMLİĞİ

1. KAVRAMSAL AÇIDAN KİMLİK

1.1. “Öteki” Kavramı ve Kimlik

Latince “aynı olma, özdeş olma” anlamına gelen identitas kelimesinden türeyen kimlik (identity) kavramı⁸, paradoksal bir biçimde aynılık (sameness) ve farklılık (difference) gibi iki kavramın kombinasyonuna dayanmaktadır.⁹ Kavramın ‘aynılık’ yönü, “biz” tanımlamasının içerisindeki benzerlikleri, birliktelikleri ve uyumu ifade etmektedir. ‘Farklılık’ yönü ise, “biz”i diğerlerinden ayıran faktörleri ve değişkenleri kapsamaktadır. Tanım itibarıyla kimlik, “biz”i başkalarıyla aynı kılan değil, benzersiz kıldır.¹⁰

Kimliğin tanımlanması sürecindeki aynılık ve farklılık arasındaki bu kombinasyon sonucunda kavramsal ekseninde bir kimlik problemi ile karşılaşmaktadır. Bu kimlik problemi, iki tarihsel düşünce akımıyla bağlantılı görülmektedir. Dolayısıyla benzerlik ve farklılık vurgusu bu iki akım çerçevesinde de değerlendirilmektedir. Bu akımlardan birincisi, evrenselci (universalist) akımdır. Bu akım, evrensel olana özlem, evrenin uniformizasyonu, tek biçimli bir toplum organizasyonu, benzer öğelerden oluşan sistemler ve standart bir dünya yaratma yönünde gelişmektedir. İkincisi ise, farkçı (diferansiyalist) akımdır. Farklılaşma, global insanlıktan daha küçük gruplar inşa etme yönünde gelişen bu akım, kompoltizme karşı milliyetçilik, merkezîyetçiliğe karşı bölgecilik, kitle kültürüne karşı özgül kültür şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹¹

⁸ F. H. Burak Erdenir, *Avrupa Kimliği, Avrupa Birliği'nin Yarım Kalan Hikayesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14.

⁹ Mehmet Anık, *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 21. Ayrıca bkz. Uğur Özgöker ve Neziha Musaoğlu, *Avrupa Kimliği Kurgusu*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29.

¹⁰ Avrupa Konseyi, *Kültürlerarası Diyalog İçin Beyaz Kitap*, “Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak”, Strazburg, 7 Mayıs 2008, s. 19.

¹¹ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s. 11.

Kimlik, “biz”in ve “ötekiler”in kim olduğuna dair kavrayış ve karşılıklı olarak ötekilerin kendilerini ve bizi de içerecek ötekileri nasıl anladığıdır.¹² Zira “ben/biz” algısı, bir başka ifade ile kimlik seçimi, “ötekiler”e karşıdır.¹³ Kimliği, bir kişi ya da grubun ve kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlandırması olarak nitelendiren Bilgin, bu eksenle kimliği bir resim ve bir adres olarak değerlendirmektedir. Buna göre, tanımlamanın birinci kısmı, kişi veya grubun kendi gözündeki resmine, ikinci kısım ise, diğer kişi veya gruplar arasındaki yerine işaret etmektedir. Buradaki “resim”, dışarıdan çekilmiş bir fotoğraf gibi “objektif” değildir. Bir tarafta “biz”in kim olduğuna inandığı kişiye veya gruba, diğer yandan “ötekiler”in “biz”e yüklediği kişiye veya gruba ait imajlar arası gerilimin ürünüdür. Bu, “biz”in “öteki” ile etkileşimi sonucu oluşan bir resimdir. “Adres” ise, psiko-sosyal bir yeri ifade etmektedir. Bu bağlamda kişi veya grubun adresi, kendisi kimlere yakın veya uzak gördüğü ile ilgilidir. Fakat kişi veya grubun kime karşı, kime rakip veya düşman, kimle birlikte veya dost olduğunun üzerine yansıdığı bir çekme-itme, sempati-antipati arasındaki konumudur.¹⁴

Her birey ya da toplum, geçmişteki karşılaşmaların, iletişimlerin, alışverişlerin, ortak girişimlerin ya da mücadelelerin seçilmiş ve işlenmiş anıları temelinde kendi ötekiler ayrımını yorumlar.¹⁵ Kimlik, “öteki” ile karşılaştığı anda, “biz”i diğerlerinden ayıran şey üzerinde düşünmeye başlanıldığında ve “biz” kendi/olduğu gibi davranmaya çalıştığında somut olarak kendini göstermektedir. Bu karşılaşma ile birlikte “biz”in, ne ve kim olduğu hakkında tereddüt edildiğinde, kimlik sorunu ortaya çıkmış demektir.¹⁶ “Biz”in “öteki”ni yorumlama süreci, durağan bir şekilde belli bir dönemi kapsamaz ve “biz” tanımlaması içerisinde yer alan toplumların ya da toplulukların hafızalarında yer edinir. Ortaya çıkan ve çıkabilecek olan tehdit algılaması durumlarında ifade edilen hafıza devreye girer ve insanlar köklerinden, kökenlerinden koparıldıklarını

¹² Eylem Özdemir, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 32, Güz 2010, s. 11.

¹³ Bozkurt Güvenç, “Kimlik, İmaj ve Türk İmajı”, **Dünyada Türk İmgesi**, (yay. haz.) Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 174

¹⁴ Nuri Bilgin, **Kimlik İnşası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2014, s. 15.

¹⁵ Zygmunt Bauman, **Postmodern Etik**, (çev.) Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 179.

¹⁶ Cevat Özyurt, **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012. s. 181.

hissettiklerinde, düşmanlarını ve tehlikeleri saptar ve kendi kimliklerine bağlılıklarını sağlayarak ve bunu ilan ederek kendilerine dair kuşkuları gidermeye çalışırlar.¹⁷

Toplumsal bellekteki bu algılama, “öteki” tanımlaması ile vücut bulmaktadır. Dolayısıyla kimlik, ‘öteki’ ile ve ‘öteki’ye karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgu ve dinamik bir süreçtir.¹⁸ Bu süreç içerisinde, kimlik duygusu öncelikle, kendini diğer insanlardan ve şeylerden farklı olarak görmek, ardından özgün bir biçimde kendini tanımlamaktır. Dolayısıyla “kendi” olanı ve olmayanı ayırma yeteneğidir.¹⁹ Bu anlamda kimliğin ortaya çıkma sürecinde, kimliğe karşıt olarak oluşturulan bir ötekini öne çıkartma zorunluluğu vardır ve kimlik, karşıtlık ilişkiler içinde ne olduğuna göre değil, ne olmadığına göre tanımlanır.²⁰

Kimlik, “biz”e kendini tanımlama ve nasıl biri olunması gerektiğine dair değerlendirme ve karar verme seçeneği sunar.²¹ Seçeneğin tercih sebebini oluşturan etmen ise, “öteki”dir. Zira “biz” olabilmek ve kolektif kimliği “öteki”lerden ayırt etmek/edebilmek için “onlar”ı ihtiyaç duyulmaktadır.²² Aradaki belirgin farklılıklardan ötürü “biz”, “öteki” üzerinden tanımlandığı için bu ihtiyaç, bir zaruret halini de alabilmekte, bu durumda ötekilerin icadı, inşası ya da keşfi dahi gerekebilmektedir.²³

Bu nedenlerden dolayı, “ben” ve “öteki”, “biz” ve “onlar” ayrımlarının yapılmadığı bir dil veya kültürden söz etmek mümkün görünmemektedir.²⁴ Zira her toplum bir arada olabilmek ve azami düzeyde ortak hareket edebilmek amacını taşımakta ve bu amaç doğrultusunda kendine özgü yollarla kendi yabancı türünü inşa

¹⁷ Luisa Passerini, “Kimlik İronilerinden İroni Kimliklerine”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 217.

¹⁸ Hüsamettin İnaç, **AB’ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye’nin Kimlik Problemleri**, Adres Yayınları, Ankara, 2005, s. 15.

¹⁹ Serdar Kaypakoğlu, **Ulusal Ekonomilerin Bütünleşme Sürecinde Kimlik Sorunları ve İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1.

²⁰ Erdenir, **a.g.e.**, s. 30.

²¹ Bhikhu Parekh, “Kimliğin Mantığı”, **Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, (ed.) Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 56.

²² Aylin Ünver Noi, **Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik**, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2007, s. 186. Thomas Risse ve Daniela Engelmann-Martin, “Kimlik Siyaseti ve Avrupa Bütünleşmesi: Almanya Örneği”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 320.

²³ Erhan Akdemir, **Avrupa Birliği’nde Kimlik, Kültür Tartışmaları ve Türkiye**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2013, s. 31.

²⁴ Craig Calhoun, “Kimlik ve Tanınma Politikası”, **Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, (ed.) Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 132-133.

etmektedir.²⁵ Bu inşa süreci, geçmişten bugüne kimlik tartışmalarının temel problemini teşkil etmektedir. Çünkü her bir “biz” tanımı, aynı zamanda, karşıdaki “biz” tanımlamaları açısından bir “öteki” konumunda yer almaktadır. Bu nedendir ki, kimlik kavramını, “ötekinin ötekisi olma” perspektifinden değerlendirmek de mümkündür.

Bu kavramsal bakış açısı haricinde, XXI. yüzyılda, kimlik tartışmalarının farklı boyutlardaki yansımaları da söz konusu olmaktadır. Çalışma açısından, modernizm/postmodernizm, küreselleşme, çokkültürlülük ve inşacı yaklaşım bu temel yansıma alanlarını oluşturmaktadırlar. Zira içerisinde bulunulan yüzyıl diliminde kimlik, sadece bir kavram olmaktan öte bireylerin, toplumların, devletlerin ve hatta ekonomik ya da siyasi organizasyonların tavır, tutum ve zihin dünyalarını doğrudan etkilemektedir.

1.2. Modernizm/Postmodernizm ve Kimlik

XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başında ortaya çıkan kimlik tartışmaları farklı perspektiflerde ele alınmıştır. Postmodernizm, bu perspektiflerden birisini teşkil etmektedir. Modern dönem kimlik olgusu ile postmodern dönem kimlik olgusu arasında, tartışmaların neden ve sonuç bağıntılarını etkileyen, besleyen farklılıklar ve ayırım yolları bulunmaktadır.

Yaklaşık olarak XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla uzanan modern dönemin, dominant unsuru ulus-devlet olmuştur. Bu nedenle, modern dönem kimlik tartışmaları açısından değerlendirildiğinde; din, dil, kültür ya da toprak gibi ortak unsurlar üzerinden inşa edilmiş olan ulus-devlet modelleri ile karşılaşılmaktadır.²⁶ “Bir”likten ziyade “tek”lik ekseninde yer alan bu kimlik anlayışı döneme hâkim olmuş, dolayısıyla ‘kimlik’ bir sorun ya da tartışma unsuru olarak görülmemiştir. Çünkü modern dönemin kimlik siyaseti, farklı kimliklere tahammül etmeyen, kapalı ve baskıcı bir durum arz etmiştir.²⁷

1980’lerle birlikte kıta Avrupa’ında görülen entelektüel ve sanatsal etkinliklerin sonucunda, siyasi bir akım ve kültürel bir kimlik felsefesi olarak ortaya çıkan

²⁵ Zygmunt Bauman, **Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları**, (çev.) İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 30.

²⁶ M. Zeki Duman, “Moderninden Post-Moderne Geçişte Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 4, Sayı. 13, Bahar 2007, s. 9.

²⁷ **A.g.m.**, s. 12.

postmodernizm ise²⁸, rasyonalist ve evrensel eğilimli modernizmin dünyaya bakışındaki tekdüzeliğe tepki niteliği taşımıştır.²⁹ Kimlik konusundaki temel ayırım noktası açısından, modernliğin evrenselci, türdeşlik içeren iddialarına karşın, postmodern teoride fail olarak bireyin, farklılıkların, yerelliklerin, çoğulculuğun, özgürlüğün ön plana çıkarılması dikkat çekmektedir.³⁰

Temel ekseninde, modern düşünce, bütüncül ve tekilci bir karaktere sahiptir. Postmodernistler ise, bu düşünce anlayışını gerçekdışı ve mitsel bularak eleştirmişlerdir. Zira postmodern düşünce toplumda çoğulculuğu esas almıştır. Postmodernistler bütünlleştirici teorileri reddetmişlerdir ve yorumu önceleyerek mutlak gerçeklik anlayışına karşı çıkmışlardır.³¹ Postmodernizmde farklılık ve çoğulluk temelinde bir kimlik inşası, modernizmin ‘tekçi’ yönü ve boyutu eleştirilerek yapılmaktadır.³² Dolayısıyla bu durum, farklılıkların yok kabul edildiği, görmezden gelindiği, ‘tek’liğin yegâne bileşen aracı olduğu kimlik algısının sorgulanması, eleştirilmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. Kimliğin benzerlik ve farklılık yönleri arasında harekete geçen fay hatlarının sonucunda sorun addedilen kimliğe dair teorik ve söylemsel tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Belirtmek gerekir ki, kimlik ve kültür kavramları birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirilemezler. Dolayısıyla, modernizmden postmodernizme geçiş sürecini, aslında bir kültürel değişme süreci olarak da değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu süreç, bir anlamda kültürün demokratikleştirilmesidir. Yani kültürün seçkin ve azınlık bir grubun tükettiği bir unsur olmaktan çıkıp, daha geniş kitlelerin tükettiği bir ürün haline gelmesidir.³³

Bununla birlikte, ifade edilen süreç ve ayırım noktalarına karşıt görüşler de postmodernizm ve kimlik tartışmaları içerisinde yer almaktadır. Bu bakış açısına göre; Rönesans’ın Ortaçağ’dan bir kopuşu ifade etmediği gibi, postmodern söylemin kendisi de moderniteden bir kopuşu ifade etmez. Ancak devamlılık ya da süreklilikten

²⁸ A.g.m., s. 12.

²⁹ Özyurt, a.g.e., s. 190.

³⁰ Anık, a.g.e., s. 39.

³¹ Gürsoy Akça, “Moderninden Postmoderne Kültür ve Kimlik”, **Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı. 15, Güz 2005, s. 1.

³² Ali Yaşar Sarıbay, **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998, s. 107.

³³ Osman Özkul, **Kültür ve Küreselleşme**, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s. 117.

anlaşılması gereken hususun söylemin özü ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu söylemin ana niteliği tarihsel süreçte, farklı biçimler çerçevesinde farklı içeriğe sahip olmuş olsa da o, her zaman bireyselci ve rasyonalist niteliğini korumuştur.³⁴

Bu bölüm kapsamında ele alınan kimlik tartışmalarının ana başlıklarını ve temel argümanlarını oluşturan hususların birbirleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Öyle ki “postmodern” olarak adlandırılan kimliklerin, küreselleşmenin getirmiş olduğu hızlı değişimler kapsamında daha kırılabilir ve daha değişken hale gelen kimlikler³⁵ olarak değerlendirilmesi, küreselleşme tartışmaları ile ilişkili bir tespittir. Aynı şekilde, postmodernliğin temel özelliklerinden olan görecelik de, ele alınacak olunduğu üzere aynı zamanda küreselleşme olgusunun bir sonucudur.³⁶ Bunun yanı sıra, postmodernizmin kimliğe getirdiği, özne özelinde benliğin bölünmüşlüğü, dolayısıyla kimliğin sabitliğinin reddi³⁷ de inşacı bir bakış açısı sergilemektedir.

Son olarak, postmodern kuramda ortaya konulan çoğulcu toplum tasarımı, farklı kimliklerin ön plana çıktığı çokkültürcü anlayışı desteklemekte³⁸ ve çokkültürlülük ile çokkültürcülük tartışmalarına katkı sunmaktadır. Hakeza, modern dönemden postmodern döneme geçiş sürecinde modernitenin, evrensellik adına bazı kimlikleri ya da kültürleri bastırması ve bunları ‘öteki’ olarak değerlendirmesi, buna karşılık postmodernitenin de bu ayrımcı politikaya karşı ‘kültürel farklılığı’ yücelten bir yaklaşımla buna karşılık veriyor olması³⁹ bu katkının bir diğer yönünü teşkil etmektedir. Dolayısıyla kimlik tartışmalarına bütün bu kavram ve yaklaşımlar dâhilinde yaklaşmak ve değerlendirmeleri bu yönde gerçekleştirmek, tartışmaların neden-sonuç ilişkisi açısından daha sağlıklı tespit ve teşhislerin ortaya konulabilmesini sağlayacaktır.

³⁴ Hatice Nur Erkızan, “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, s. 71.

³⁵ Özyurt, **a.g.e.**, s. 192.

³⁶ **A.g.e.**, s. 191.

³⁷ Simten Coşar ve Aylin Özman, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2002, s. 109.

³⁸ Anık, **a.g.e.**, s. 88.

³⁹ Duman, **a.g.m.**, s. 4.

1.3. Küreselleşme ve Kimlik

McLuhan'ın 1960'lı yılların başında dile getirdiği 'global köy'⁴⁰ tanımlaması ile ifade edilen küreselleşme süreci, sınırlar arası hareketliliklerin eş-zamanlı olarak yoğunlaşması ve hız kazanması, sınırların ayırıcı özelliklerinin zayıflamasıyla küresel birlikteliğin daha fazla hissedilmeye başlanması⁴¹ veya "uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların kilometrelerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin" yoğunlaşması olarak⁴² tanımlanabilir.⁴³ Bu nedendir ki "küresel birliktelik" ve "yoğunlaşan toplumsal ilişkiler" açısından, kültürün küreselleşme ile ilişkisi artık yaygın olarak anlaşılmış bir şeydir.⁴⁴ Elbette süreç, kültür (ve dolayısıyla kimlik) boyutuna sahip olduğu gibi teknolojik ve ekonomik bir boyutlara da sahiptir ve bu boyutlar birbirleri ile doğrudan ilişki ve etkileşim içerisindedirler.

Çalışma ekseninde değerlendirilecek olur ise, teknoloji, insanlara sınırlar ötesinden birbirlerinden haberdar olma ve birlikte hareket etme imkânını sağlamaktadır. Topluluklar ve toplumlar, bir arada olma noktasında mekânsal sınırları ortadan kaldırarak, sosyo-kültürel ya da politik alanlarda ortak tutumları teknoloji aracılığı ile gerçekleştirebilmektedirler ki yerel kimliklerin yükselişini bu açıdan da değerlendirmek mümkündür. Çünkü hızlı iletişim ve ulaşım ağları sebebiyle dünya üzerinde homojen ve kapalı devre yaşayan toplulukların sayısı azalmakta, hatta böyle topluluklar kalmamaktadır.⁴⁵

Aynı şekilde, ekonomik boyut da kültür ve kimlik tartışmalarını etkilemektedir. Örneğin, Avrupa kamuoyunun "yabancı"lara dair olumsuz söylem ve politikalarının temelinde yer alan nedenlerden birisi de Avrupa ülkelerindeki artan işsizlik oranıdır.

⁴⁰ Bkz. Marshall McLuhan, **Understanding Media: The Extensions of Man**, McGraw-Hillpaperback, New York/London, 1964.

⁴¹ Haluk Özdemir, "Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Türkiye Üçgeninde Kimlik Parçalanması ve Kimlik Yönetişimi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 9, 2006, s. 174-175.

⁴² Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, (çev.) Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60.

⁴³ "Küreselleşme" ile ilgili farklı tanımlamalar için bkz. Mehmet Yunus Çelik, "Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme", **DPUJSS**, Number. 32, Vol. II, April 2012, ss. 58-60.

⁴⁴ Don Kalb ve Marco van der Land, "Mozayik'in Ötesi: Küreselleşen Bir Çağda Kültürel Kimliğin Sorgulanması", (çev.) Zekeriyeye Tüysüz, **Küreselleşme, Temel Metinler**, (ed.) Kudret Bülbül, Orion Kitabevi, Ankara, s. 271.

⁴⁵ Selçuk Erincik, "Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 52:2, 2011, s. 226.

Gün geçtikçe etkisi artan küresel ekonomideki dağılım/bölüşüm sorunu, bu noktada önyargı ve ötekileştirme sorunlarını ön plana çıkarmaya devam etmektedir.

Kültürel boyut açısından küreselleşme; kültürün tekelleştirilerek homojenleştirilmesi, iktisadi ve siyasi kurumların ulus-ötesileşmesi, otantik medeniyetlerin sosyal ve kültürel formlarının geleneksizleştirilmesi ve iletişim ağlarının gayri şahsileşmesi süreci olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁶ Ulus-ötesileşme konusu, ulus-devletin etkinliğini yitirmeye başladığı/yitirdiği yönündeki görüşleri de beraberinde getirmekte, bununla birlikte, homojenleşme ve standartlaşma tehlikesi karşısında toplumsal reflekslerin ortaya çıktığı da görülmektedir. Her ne kadar küreselleşmenin ulus-devletlerdeki toplumsal bağları zayıflatmasının sonucu olarak bir yandan ulus-üstü bir kimliğin oluşumuna katkıda bulunduğu ifade edilebilirse de, diğer yandan çelişkili bir biçimde yerel kimliklerin ön plana çıkmasına neden olduğu; yerel ve topluluk kimliklerinin canlılık kazanmasının, küreselleşmenin olumsuzluklarına karşı verilen bir tepki olarak yorumlanabileceği gibi, değerlerin küreselleşmesinin sonucu olan evrensel insan hakları ve uluslararası hukuk yoluyla elde edilmiş kazanımlar olarak da görülebileceği dile getirilmektedir.⁴⁷ Burada, taraflar açısından iki yönlü bir rahatsızlık söz konusudur. İlk olarak, doğası gereği ulus-devlet, bu aşınma sürecine tepki göstermektedir. İkinci olarak ise, yerel kimlikler benzeşme ve tek-tip olma riski ve tehdidi sebebiyle yok olmaya karşı refleks geliştirmektedir.

Bu çerçevede, kimlikler açısından ele alındığında küreselleşmenin üç genel etkisinden söz edilmektedir: (a) kimlik parçalayıcı, (b) uluslararası platformda yeni kimlik yaratıcı (bütünleştirici, kaynaştırıcı veya melezleştirici) ve (c) bu iki etki sonucunda ulus-devletin egemenliğini dayandırdığı meşruiyetinin zayıflaması.⁴⁸ Fakat 'ulus-devlet'in etkinliğini yitirmediği/yitirmeyeceği ve hatta daha da güçlü bir konum kazanacağı da yine küreselleşmenin farklı bir boyutu açısından öne sürülmektedir. Buna göre, iletişim araçlarının sadece varlığının bile ulus bilincinin oluşmasında önemli rol oynadığı söylenmektedir.⁴⁹ Bu etkiler ile birlikte, kimlik tartışmaları çerçevesinde,

⁴⁶ Ahmet Davutoğlu, "Küreselleşme ve Birey ve Medeniyet Bilincinin Krizi", **Küyerel Döünüşümler, Küreselleşme, Zihniyet, Siyaset**, (ed.) Nurullah Ardıç, Sevinç Alkan Özkan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

⁴⁷ Özyurt, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁸ Özdemir, **a.g.m.**, s. 180-181.

⁴⁹ Kaypakoğlu, **a.g.e.**, s. 76.

küreselleşme düşüncesinden birbirine zıt ve aynı zamanda birbirini besleyen iki önemli sonuç çıkarılabilir. Buna göre, küreselleşme bir yandan evrensellik iddiasını taşıırken, diğer yandan farklılığın kimlik içerisinde çözülmesine karşı farklı özne konumlarından ve farklı mekânlardan çıkan bir direniş iddiasını taşımaktadır.⁵⁰

Bu doğrultuda, kültürel ekseninde küreselleşmenin yerel kültürlerin yeniden canlanmasına katkıda bulunduğundan, bu süreçte yerel kültürlerin tamamen yok olacağına kadar birbiri ile tamamen çelişen görüşlere kadar çok dağınık bir çerçevede yaklaşımlar sergilenmektedir.⁵¹ Zira kavram, bir yandan dünya toplumlarının birbirine benzeme, ancak diğer yandan da toplumların kendi farklılıklarını inşa etme süreci olarak kullanılmaktadır.⁵² İki zıt perspektifin birbirini beslemesi bakımından, kültürün küresel boyutta homojenleşmesiyle buna tepki olarak yerel kültürlerin güçlenmesi eş zamanlı olarak görülmekte,⁵³ yerel kültürler bu sürece karşı direnç göstermektedirler. Geçmişe dair kültür ve kimlik atıfları artmakta, bu yöndeki özlem yerel kimliklerin yükselişini de beraberinde getirmektedir.

Bu nedenle, küreselleşme ne kadar birleştirirse o kadar bölmektedir; birleştirirken bölmektedir; yerkürenin tek-tipliğini teşvik etme nedenleriyle bölme nedenleri özdeşir.⁵⁴ Dolayısıyla küreselleşme, bölgesel farklılıkları azaltmamakta, tam tersine artmasına neden olmaktadır⁵⁵ ve mekânsal farklılıklar ve yerellikler önemsizleşmemekte, tam tersine daha fazla önem kazanmaktadır.⁵⁶ Bu nedendir ki, küresel normlar ile ulusal değerlerin ya da hassasiyetlerin çatıştırılması, kültürel ekseninde kimliklerin yeniden inşa edilmesi ve tanımlanması mücadelesini gündeme getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında yaşanan çağa ‘Kimlik Arayışı Çağı’ da denilebilmektedir.⁵⁷ Bu kimlik arayışı içerisinde, küreselleşmenin kimlik perspektifinde ortaya çıkardığı etkiler, kültür konusu ile bağlantılıdır. Zira farklılıklara yapılan vurgu,

⁵⁰ E. Fuat Keyman, “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, s. 37.

⁵¹ Kudret Bülbül, “Küreselleşen Kültür ve Değişen Yerleşik Siyasal Konumlar”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 9, 2006, s. 207.

⁵² Özkul, **a.g.e.**, s. 121.

⁵³ **A.g.e.**, s. 144.

⁵⁴ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları**, (çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8.

⁵⁵ Kaypakoğlu, **a.g.e.**, s. vii.

⁵⁶ Cemil Yıldızcan ve Özgür Adadağ, “Küreselleşmenin Yüzleri”, **Küreselleşme ve Demokrasi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 15.

⁵⁷ Duman, **a.g.m.**, s. 4.

çokkültürlülük tartışmaları açısından farklı bir boyut kazanmaktadır. Dolayısıyla bu boyut, tartışmanın içeriğine de bir katkı sunmaktadır.

1.4. Çokkültürlülük ve Kimlik

Kültür kavramına dair birçok farklı tanımlama söz konusu olsa da, genel itibariyle kültürü, bir halkın yaşam tarzı, inanışları, değer ve uygulamaları⁵⁸ veya küreselleşmenin izlerini sürmek için önemli bir gösterge olduğu gibi dinamik, çok katmanlı ve ilişkisel doğası nedeniyle farklı mekânlar ve topluluklar arasındaki artan bağlantının da önemli bir aracı⁵⁹ olarak tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden oluşan bir bütün olarak değerlendirilmekte ve o cemiyet mensuplarının genelinde ortak olan ve cemiyeti diğer cemiyetlerden ayırt eden bir hayat tarzı olarak ifade edilmektedir.⁶⁰ Buradaki “ayırt etme” meselesi, farklılıklar boyutu açısından kimlik–kültür bağıntısını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Çokkültürlülük kavramı ile ilgili olarak tarihsel boyutu ele almadan önce, çokkültürlülük ve çokkültürcülük tartışmalarında kavramların içeriklerine dair ayrıma dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü her iki kavram anlam farkı göz ardı edilerek birbirinin yerine kullanılabilir. Bu durum da tartışmaların daha da giriftleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, çokkültürlülüğün toplumsal gerçekliği tanımlayan bir olgu olmasının aksine, kültürel çoğulculuk ilkesi ile beraber işleyen ve özgürlük, hoşgörü, bireysel farklılıklara saygı ilkeleri üzerinde modellenmiş bir düşünce hali olarak anlam kazandığı yönündeki bir görüş, dile getirilen ayrımı göz ardı etmektedir.⁶¹ Hâlbuki bu tanımlama, çokkültürlülük yerine çokkültürcülüğü ifade etmektedir.

Anlam farkının belirtilmesi adına öncelikle, çokkültürlülük, en azından ilk ortaya çıktığında, kültürel farklılıklar sorununun bir toplumsal adalet meselesine dönüşmesine tanık olan demokratik toplumlara özgü çağdaş bir yeniliktir.⁶² Bunun yanı

⁵⁸ Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, (çev.) Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 235.

⁵⁹ Yıldızcan ve Adadağ, **a.g.m.**, s. 31.

⁶⁰ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48.

⁶¹ Celalettin Vatandaş, **Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çokkültürlülük**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 19.

⁶² Doytcheva, **a.g.e.**, s. 25.

sıra, bir toplumda farklı kültürlerin varlığına işaret eden bir olgudur. Oysa çokkültürcülük siyasal anlamda çokkültürlülüğün tanınmasını, yani farklı kültürlerin mevcudiyetlerinin kabulünü, bu kültürlerin mevcut olmasına karşın yok sayılmamasını içermektedir.⁶³ Çokkültürlülük, tasvir etmeye yönelik deskriptif yönü ağır basan bir kavramken, çokkültürcülük normatif bir terim niteliği taşımaktadır.⁶⁴ Çokkültürcülük anlayışı, bir toplumdaki kültürlerarası ilişkilerin, birinin diğerine üstün olduğu hiyerarşik bir bağlam temelinde değil, birbirlerine denk olarak görüldükleri, yatay bir bağlam temelinde düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır.⁶⁵ Dolayısıyla, çalışma boyunca Avrupa'daki farklı kültürlerin varlığına ve tanınmasına yönelik tartışmalarda ifade edilen bu nüans üzerinden hareket edilmektedir.

Kavramsal ayrımın haricinde, çokkültürlülük ifadesi isim olarak, 1970'li yılların başlarında Avustralya ve Kanada'da görülmüştür. Bu toplumların bir özelliği olarak değerlendirilen kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanılmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla kavram, Avrupa kıtasına ve kültürüne ait bir kavram değildir demek yanlış olmayacaktır. Kıtalararası göçlerin bir sonucu olarak farklı ırk ve uluslardan oluşan bu gibi toplumlardaki yeni durumu ifade etmiştir ve tartışmalar temelde “yeni dünya”nın bir kavramı olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁷

Tarihsel boyutunda ise, şu hususların etkisi dikkat çekmektedir: klasik sömürgecilik döneminin sona ermesi ve II. Dünya Savaşı sonrası artan uluslararası göçler, kimlik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde etnisite, göçmenlik ve ulusallık temelli kimlik tartışmalarının gündeme geldiği görülmektedir. Sosyal bilimler alanındaki bu tartışmalar, çokkültürcülük eksenli tartışmaların gelişmesini sağlamıştır.⁶⁸ Soğuk Savaş döneminin ardından da, kültürün, küresel siyasetin düzenleyici ilkesi olarak etkin bir biçimde ideolojinin yerine geçtiğine inanılması⁶⁹ da tartışmaların gelişmesi sürecini tetikleyen bir diğer husus olmuştur.

⁶³ Anık, **a.g.e.**, s. 12.

⁶⁴ **A.g.e.**, s. 76.

⁶⁵ **A.g.e.**, s. 11.

⁶⁶ Milena Doytcheva, **Çokkültürlülük**, (çev.) Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

⁶⁷ Kadir Canatan, **Avrupa'da Çokkültürlülük, Entegrasyon ve İslam**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012, s. 11.

⁶⁸ Anık, **a.g.e.**, s.11.

⁶⁹ Heywood, **a.g.e.**, s. 234.

Çokkültürlü bir toplumda çeşitliliğin taleplerinin görmezden gelinmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.⁷⁰ Küreselleşmenin de etkisi ile buldukları toplumda farklılık arz eden topluluklar, mevcudiyetlerini koruma ve varlıklarını devam ettirme adına, farklılıklarının fark edilmesi ve kabulü yönünde taleplerde bulunabilmektedirler. İfade edilen Avustralya ve Kanada gibi ülkeler bu taleplere yönelik olarak çeşitliliğin teşviki yönünde yanıt vermektedirler. Lakin demografik dağılımı çeşitlilik arz eden her devlet bu taleplere olumlu bakmamakta ve ulusal “biz” tanımlamasına karşın bu talepleri “tehdit” olarak algılayabilmektedirler. Dolayısıyla çokkültürlü bir toplumda devletlerin iki farklı yaklaşım/yöntem belirleyebileceklerini ifade etmek mümkündür. Buna göre, ulusal kimliğin yeniden yüceltilmesi yönündeki ilgi, bir taraftan ulusal kimliklerin ‘farklılıklarla bir arada yaşama’ potansiyeli sahip olduğu inancından kaynaklanırken, diğer taraftan da modern ulus-toplum anlayışına duyulan bir nostaljiden ve küreselleşme sürecinde ulusal farklılıkları yeniden güçlendirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir tarafta totaliter bir ulusçuluk, diğer tarafta ise, çokkültürlü bir ulusallık yer almaktadır.⁷¹ Bu iki yaklaşımın da tarihsel ve sosyo-kültürel temellerle kimliğin inşası ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple, Avrupa kimliği de analiz edilirken, inşacı yaklaşımın yol haritası üzerinden hareket edilmektedir.

1.5. İnşacı Yaklaşım ve Kimlik

Avrupa kimliği tartışmalarında üzerinde en çok durulan hususlardan birisi de kimliklerin “inşa” sürecidir. Bu süreci, Uluslararası İlişkilerdeki inşacı yaklaşım ile açıklamak mümkündür. Bu yaklaşımın öncülerinden Wendt, yaklaşımın iki temel prensibinden söz etmektedir. Bunlardan ilki, insanlara ait yapıların maddi güçlerden ziyade, öncelikle ortak düşünceler tarafından belirlendiğidir. İkincisi ise, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının ortak düşünceler etrafında inşa ediliyor olduğudur.⁷² Bu bağlamda uluslararası siyasetin günlük işleyişi, devletlerin “ötekiler” ile ilişkilerine bağlı olarak sürekli çeşitli kimlikler edinme, bu kimliklere uygun karşı-kimlikler oluşturma ve işi

⁷⁰ Bhikhu Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori**, (çev.) Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 251.

⁷¹ Özyurt, **a.g.e.**, s. 153.

⁷² Aleksander Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, (çev.) Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.

sonuna kadar götürme süreci olarak değerlendirilmektedir.⁷³ Castells ise, kimliğin inşa sürecine ilişkin şu boyutu getirmektedir:

*“kimliklerin inşası, tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üremeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanmaktadır. Bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya, uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işlemekte, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenlemektedirler.”*⁷⁴

Bahsedilen bu süreç, inşacı yaklaşım ile ilişkili görülmektedir. İnşacılık, klasik teorilerin uluslararası politikanın yapılarını yalnızca somut bir değerlendirmeye tabi tutmasına ve uluslararası politikanın aktörlerinin, çıkarlarının ve davranışlarının belirlenmesinde sadece somut unsurların benimsemesine karşı tepki olarak doğmuştur.⁷⁵ Kimliğin doğal olarak verili olduğu iddiası ile birlikte tamamen bireysel irade ile oluşturulduğu iddialarını aynı anda eleştirmiştir.⁷⁶ İnşacıların en temel çıkış noktalarından biri, toplumsal boyutu 1980’li yıllarda özellikle neo–realist kuramın hegemonyası altında oldukça ihmal edilmiş olan Uluslararası İlişkiler disiplinine, toplumsal ve tarihsel bir perspektif getirmek olmuştur.⁷⁷ Aynı şekilde, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinden de farklı olarak inşacılık, insanlar tarafından doğal olduğuna inanılan birçok olgunun, kendiliğinden var olmadığını, aksine bir sosyal inşanın ürünü olduğunu ve hatta insan eliyle gerçekleştirildiğini iddia etmektedir.⁷⁸

Bu yaklaşıma göre, her ne kadar kavramların içeriği açısından genel anlamda birbirinden uzak olmayan tanımlamalara yer verilse de, sahip olunan “kimlik” ve buna bağlı olarak “kültür” kavramları durağan ve daimi surette belli kalıplar içerisinde yer alan unsurlar değildir. Tarihsel süreç ve sebepler neticesinde kültür, tarih, dil gibi

⁷³ A.g.e., s. 39.

⁷⁴ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, İkinci Cilt: Kimliğin Gücü**, (çev.) Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 14.

⁷⁵ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, Bahar 2004, s. 24.

⁷⁶ Calhoun, **a.g.m.**, s. 139. Ayrıca bkz. Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (der.) Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 326 vd.

⁷⁷ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkiler Kuramında ‘Konstrüktivist Dönüşü’ Anlamak”, **Ege Akademik Bakış**, 9 (2), 2009, s. 777.

⁷⁸ Zafer Akbaş ve Zeynep Arslan Düzgün, “Libya’daki Arap Baharı’na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım,” **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 8, Yıl. 8, Sayı. 2, Güz 2012, s. 61.

miras olarak devraldığımız şeyler yok olmazlar, ancak parçalanırlar, sorgulamaya açılırlar, yeniden yazılırlar ve yeni bir yöne sokulurlar.⁷⁹ Döneme ve değişkenlere bağlı olarak sürekli dönüşüm içerisinde olurlar. En basit ifade ile bir insanın elli yıl önceki ‘biz’ tanımı ve anlayışı ile bugünkü ‘biz’ tanımının ve anlayışının aynı kişi olup olmadığı veya doğumundan itibaren süregelen hayat hikâyesinin aynı kişiye ait olup olmadığı ve bu aynılığın nelerden ibaret olduğu tartışma konusudur.⁸⁰ Bu hususla ilgili olarak Maalouf’un Saraybosna sokaklarında elli yaşındaki bir adam ekseninde verdiği örnek dikkat çekicidir.

“1980’e gelirken, bu adam kim olduğu sorusuna gururla şöyle bir yanıt verirdi: “Ben Yugoslav’ım!”. Daha yakından sorular sorulduğunda ise, Bosna-Hersek Özerk Cumhuriyeti’nde yaşadığını ve bu arada Müslüman geleneği olan bir aileden geldiğini belirtirdi. On iki yıl sonra, yani savaşın en şiddetli günlerinde ise aynı adam hiç duraksamadan ve bastırarak şöyle cevap verirdi: “Ben Müslüman’ım!” Hemen arkasından Boşnak olduğunu vurguladığının kendisine hatırlatılmasından hiç hoşlanmadığını da eklerdi. Bugün ise, aynı kişiyi sokakta çevrilse ve aynı soru sorulsa, önce Boşnak, sonra Müslüman olduğunu söyleyecektir; düzenli olarak camiye gittiğini de belirtecektir; ama ülkesinin Avrupa’nın bir parçası olduğunu ve bir gün Avrupa Birliği’ne katılmasını umut ettiğini söylemeden geçemeyecektir.”⁸¹

Bu dönüşüm süreci, toplumlar ve devletler için de söz konusu olmaktadır. Dönüşüm sürecinde “biz”in ve “öteki”lerin inşası, yaklaşımın getirdiği perspektifi oluşturmaktadır. Kişinin gerek kendini, gerekse de ötekilerini tanıma ve tanımlama aracı olarak kimlik, önce algılama ve akabinde bir inşa sürecini kapsamaktadır ve bu algı, zamansal-mekânsal farklılıklara ve muhatap kesime (“öteki”ne) bağlı olarak değişmektedir.⁸² “Biz”, “öteki”ne karşı (rağmen) inşa edilmektedir⁸³ ve bu inşa süreci durağan değil, dinamiktir. Zaman ve mekân düzleminde “öteki”nde yaşanan değişim ile birlikte, “biz” de yeni zaman ve mekâna uygun bir biçimde yeniden tanımlanır. Elbette ki bu durum, etkileşim içerisinde “biz”i “öteki” addeden taraf için de geçerli olmaktadır.

⁷⁹ Iain Chambers, **Göç, Kültür, Kimlik**, (çev.) İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 44.

⁸⁰ Parekh, **a.g.m.**, s. 53-54.

⁸¹ Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlikler**, (çev.) Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2009, s. 17.

⁸² Anık, **a.g.e.**, s. 9.

⁸³ Neil Fligstein vd., “European Integration, Nationalism and European Identity”, **Institute for Research on Labor and Employment Working Paper**, Berkeley University of California, 2011, s. 7.

Bu bağlamda inşacılar aktörlerin ve yapıların karşılıklı olarak birbirlerini inşa ettiklerini söylemektedirler.⁸⁴

İnşacıların yeniden yorumlamaya, değerlendirmeye ve daha çok tartışılır bir hale getirmeye çalıştıkları en önemli konulardan birisi ‘kimlik’ meselesidir.⁸⁵ Tartışmanın odak noktası, kimliğin verili ve durağan olmadığı, aksine süreç ve etkenler doğrultusunda öznel tarafından inşa edildiğidir ve kimlik, sosyal ve siyasal eylemin bir ürünü olarak kabul edilmektedir.⁸⁶ Bu doğrultuda kimlik, verili–doğal olmaktan ziyade, benlik hissi ya da bir kişinin veya grubun öz–tanımlamasının süregelen özelliklerini içermektedir.⁸⁷

Ne istediğimiz esasında kim olduğumuza bağlıdır.⁸⁸ Dolayısıyla kimlikten bağımsız bir çıkar analizinin yapılabilmesinin mümkün olmadığından hareketle⁸⁹ inşacılar, kimliğin yanı sıra ve doğrudan ilişkili olarak çıkarların da durağan ve önceden verili bir durum olmadığını vurgulamaktadırlar.⁹⁰ Dolayısıyla kimlik kavramı ile birlikte çıkar kavramını ele alış biçimiyle yaklaşım, Uluslararası İlişkiler disiplinin hâkim teorilerinden kesin bir şekilde ayrılmaktadır.⁹¹ Çünkü bu yaklaşıma göre, kimlik, çıkarları etkilemekte, çıkarlar da politikaları belirlemektedir. Bu kimlik–çıkâr ilişki ve süreci de toplumların algılarına ve özellikle devletlerin dış politikalarına sirayet etmektedir. Bir yandan kimlik, dış politikanın oluşturulmasındaki en önemli faktörlerden biriyken; öte yandan dış politikanın kendisi de önemli kimlik edindirme süreçlerinden biri olmaktadır.⁹²

Yaklaşımın düşünce geleneğinin uluslararası kuramdaki en can alıcı vurgusundan birisi de devletlerin sosyal birer varlık, uluslararası ilişkilerin ise bir sosyal

⁸⁴ Christian Reus-Smith, “Konstrüktivizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 295.

⁸⁵ Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: ‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği’”, **Güvenlik Stratejileri**, Yıl. 8, Sayı. 16, s. 191.

⁸⁶ Akdemir, **a.g.e.**, s. 10. Bu konuda ayrıca bkz. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (çev.) İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

⁸⁷ Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe, “İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 18, 2008, s. 200. ss. 197–214.

⁸⁸ Sezgin Kaya, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63–3, s. 103.

⁸⁹ Demirtaş, **a.g.m.**, s. 113.

⁹⁰ Akdemir, **a.g.e.**, s. 10

⁹¹ Sami Kiraz, “Sosyal İnşacılık Yaklaşımı”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar**, (ed.) Mehmet Şahin ve Osman Şen, Kripto, Ankara, 2014, s. 223.

⁹² Demirtaş, **a.g.m.**, s. 114.

alan olduğudur.⁹³ Bu açıdan sadece devletlerin maddi güç unsurlarına bakmak, aralarındaki ilişkinin niteliği konusunda belirleyici değildir. Maddi unsurların yanı sıra aktörler arasındaki ilişkinin sosyal boyutları da mutlaka dikkate alınmalıdır.⁹⁴

Sosyal alan içerisinde inşacılığın ısrarla üzerinde durduğu ‘sosyal inşa’ ve ‘etkileşim’ kavramları, geleneksel teorilerin, dış politika ya da güvenlik kavramlarındaki hazır, verili anlamları yeniden gözden geçirmeyi önermektedir. Bu sayede, kültür ve kimlik gibi soyut bazı unsurların, güvenlik ve dış politika üzerinde hem değiştirici hem de dönüştürücü bir etki yaratmasını mümkün kılmaktadır.⁹⁵ Bu etkinin yaratılması noktasında oluş(turul)an bakış açısında üzerinde sıkça durulan örnek, “nükleer silah” ve tehdit algılaması örneği olmaktadır. Öyle ki, Kuzey Kore’nin nükleer silah geliştirme çalışmaları Amerika Birleşik Devletleri’ni (ABD) endişelendirirken, Büyük Britanya’nın bu yöndeki çalışmalarının aynı yönde bir endişe oluşturmaması⁹⁶ ya da Tayvan için, ABD’nin nükleer silah sahibi olması ile Çin’in nükleer silah sahibi olmasının farklı anlamlar ihtiva etmesi gibi örnekler⁹⁷ bu bağlamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla yaklaşıma göre, toplumlar ve devletlerarasındaki ilişkileri sadece maddi öğeler açısından dikkate almak eksik olacaktır. Maddi unsurların yanı sıra sosyal faktörler de kimlik ve çıkar tartışmalarına dikkate değer katkıda bulunacaklardır. Bu kuramsal arka planın ardından, Avrupa kimliğinin izdüşümlerini yakalamak amacıyla coğrafi ve tarihsel boyut çerçevesinde Avrupa’nın değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. AVRUPA KİMLİĞİNE GENEL BAKIŞ

Bir terim olarak ‘Avrupa’, dünya kara kütesinin kuzeybatı Asya’dan yarımada şeklinde ayrılan küçük bir kısmını temsil etmekte ve etimolojik olarak, Sami dillerinde Erep (ya da İrib) ‘güneşin battığı taraf’ anlamına gelmektedir.⁹⁸ Fenikeliler tarafından bu tür adlandırmaların, ‘Evropa’ olarak kullanıldığı görülmektedir. Zira bu adlandırma,

⁹³ Küçük, “Uluslararası İlişkiler Kuramında...”, s. 776.

⁹⁴ Birgül Demirtaş, “İnşacılık”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, (ed.) Şaban Kardeş, Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 114.

⁹⁵ Ertem, **a.g.m.**, s. 180.

⁹⁶ Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, **Principles of International Relations**, Pearson Longman, 2009, s. 82.

⁹⁷ Ganjar Nugroho, “Constructivism and Internatiolan Theories”, **Global & Stratejis**, No. 1, Januri–Juni 2008, s. 91.

⁹⁸ Akdemir, **a.g.e.**, s. 44.

ilk kez Fenike Kralı Agenor'un kızı Europa olarak sahneye çıkmaktadır. Rivayete göre Europa, ona vurulmuş olan Yunan tanrılarının kralı Zeus tarafından kaçırılmıştır. Zeus boğa kılığında girmiş ve Europa'yı Girit'e götürmüştür⁹⁹ ve "rüzgârda peşi sıra süzülen giysileri" içinde yurdundan kaçırılan Europa sonunda Girit'e yerleşmiştir.¹⁰⁰ Bir başka rivayete göre ise "Europa", Yunanca'da euros (geniş) ve pa, opsis ya da optikos (göz, yüz ya da bakış) kelimelerinden oluşur ve "geniş bakabilen", "açık zihinli" anlamına gelmektedir.¹⁰¹

Bu kavramsal değerlendirmelerin ardından, Doğu ve Batı ekseninde Avrupa'nın neresi olduğu yönündeki soruya cevap aramak, bu başlığın temel konusunu oluşturmaktadır. Avrupa kimliği tartışmalarında mekânsal tartışma, aynı zamanda 'bir fikir olarak Avrupa' tartışmalarına da zemin teşkil etmektedir. Zira özellikle "Doğu" algısı çerçevesinde Avrupa'nın nerede bittiğinin ve Asya'nın nerede başladığının tam olarak belirlenememesiyle alakalı tedirgin edici bir farkındalığı barındırması gereken bir kimlik tartışması söz konusudur.¹⁰² Bu tedirginlik Avrupa'nın tam olarak tanımlanamayan, görece muğlak bir terim olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü tarihsel süreçte Avrupa'nın sınırlarının kesin hatlarla nereye ve nerelere kadar uzandığından kimse emin olamamıştır. Yalnızca Atlantik ve Akdeniz bariz 'doğal' sınırlar sağlamaktadır. Bununla birlikte, İngiltere'nin ya da İrlanda'nın Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilmesi de bu sınırın sadece coğrafya ile ilgili olmadığını göstermektedir. Doğu ekseninde ise, 'doğal' sınır açısından benzer belirginliğin söz konusu olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁰³ Zira coğrafi eksende Avrupa için, Doğu sınırı bakımından önerilen hat, İlkçağlardan itibaren Don veya Volga nehri kabul edilmiştir. Bunların dışında ve şu anda genel kabul gören hat ise Ural dağları olmuştur.¹⁰⁴

⁹⁹ Jaques Le Goff, **Avrupa'nın Doğusu**, (çev.) Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 9.

¹⁰⁰ Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna, Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, (çev.) Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 6.

¹⁰¹ İbrahim Kalın, **Ben, Öteki ve Ötesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 27.

¹⁰² Anthony Pagden, "Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma", (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50.

¹⁰³ **A.g.m.**, s. 60.

¹⁰⁴ A. Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", **Türkiye ve Avrupa**, (Yay. Haz. Atilla Eralp), İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 49.

Avrupa tanımlamasının, farklı faktörlerle Doğu'nun tanımlanması üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Bu inşa sürecinde ise, Doğu'ya yönelik “biz” ve “öteki” tanımlamaları, ‘Avrupa fikri’nin muğlâk içeriğini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Avrupa’yı sadece coğrafi bir bölge değil, aynı zamanda bir fikir olarak değerlendirmek gerekmektedir.¹⁰⁵ ‘Avrupa fikri’nin, mekânın muğlâk yapısından ötürü, aynı şekilde muğlâk bir kavramsallaştırma olduğu görülmektedir. Zira kavramın, ‘bütünleştirici’ ve ‘dışlayıcı’ ekseninde, kimlik kavramının muhtevasının doğasından ötürü bir iç-çelişkisi söz konusudur. Bu bağlamda ‘Avrupa fikri’, Janus’u andırmaktadır: bir tarafta Avrupa’nın dışlayıcı yüzü hâkim konumdadır; öte yanda, Avrupa fikri evrenselci özerklik projesinin normatif alanını oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Bu iki yönlü alanda mekânsal faktör de dikkate alınarak Avrupa’nın sanki Roma, Antik Yunan ve Hıristiyanlık üzerinden birtakım toplama ve Arap, Rus ve Osmanlı üzerinden birtakım çıkarma işlemlerinin sonunda elde edilen sonuç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁷

“Biz”in karşısında bir “öteki” tanımlanabileceği gibi, “öteki”ne karşıt bir biçimde aynı “biz”, “bizden olmayanlar” üzerinden tanımlanabilmektedir. İşte bu noktada, Avrupa fikrinin muğlâk ve değişken olmasının bir diğer nedeni olarak, bu fikrin çoğunlukla, Avrupa(lı)-olmayana göre oluşturulmuş olması gösterilmektedir.¹⁰⁸ Avrupa’nın neresi ve Avrupalıların kim olduğu noktasında “bizden olmayanlar” üzerinden bir fikrin inşasında esasında “biz”in kim olduğuna dair net, sarıh ve mutabık kalınan cevapların verilememesi ise bütünleştirici ve evrenselci bir Avrupa fikrine tereddütle yaklaşılması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Zira Avrupa fikri, uzlaşmadan daha çok, bu tartışma ekseninde de görüldüğü üzere, çatışmanın ürünü olarak görülmektedir.¹⁰⁹

Avrupa açısından Doğu ve Batı kavramlarını hem coğrafi bağlamda hem de kimlik bağlamında düşünmek gerekmektedir. Aksi takdirde “Avrupa” tanımlamasının içeriği eksik kalacaktır. Coğrafi açıdan kuzey batıda ve güneyde Avrupa’nın denizlerle

¹⁰⁵ David Morley ve Kevin Robins, **Kimlik Mekânları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, (çev.) Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23.

¹⁰⁶ Gerard Delanty, **Avrupa’nın İcadı, Fikir, Kimlik, Gerçeklik**, (çev.) Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 74.

¹⁰⁷ Aslı Çırakman, “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2011, s. 33.

¹⁰⁸ **A.g.m.** s. 33-34.

¹⁰⁹ Delanty, **a.g.e.**, s. 57.

çevrili olması sebebiyle, bu yönlerde Avrupa'nın sınırları belirginliğe sahip olmuştur. Fakat XV. yüzyılda Amerika kıtasının keşfinin ardından XXI. yüzyıla uzanan süreçte özellikle Batı sınırının kimlik açısından benzer keskin hatlara sahip olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Doğu coğrafyasında “Batı” terimi, hem Amerika Birleşik Devletleri’ni hem de Avrupa’yı içine alan yeknesak bir algı oluşturuyor ise, mekânın belirgin sınırlarının kimliksel iç içe geçişi engellemediği sonucuna ulaşılabilecektir. Avrupa'nın Doğu'su açısından ise tezat bir durum söz konusudur. Zira coğrafi açıdan bir iç içe geçmişlik, bir bütünlük söz konusu iken, kimlik açıdan derin ayrımlar söz konusu olmaktadır. Burada da mekânsal bütünlüğün, kimliksel ayrılığı ve dışlayıcılığı engelleyemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Yani, Avrupa'nın Batı ile coğrafi sınırları Doğu'ya nazaran daha belirgin iken, kimlik sınırları muğlaktır. Bu durum Avrupa'nın Doğu ile olan ilişkilerinde de zıt bir görüntü arz etmektedir. Bu kez de coğrafi sınırları muğlak iken, kimlik sınırlarında keskin hatlar ve yansımalar söz konusudur. Dolayısıyla, Doğu ve Batı arasında Avrupa'yı değerlendirir iken mekânın özelliklerinden ve şartlarından ziyade kimlik tanımlamalarını oluşturan öğelere, bu tanımlamalar içerisindeki faktörlerin hangi sebeplerle, ne zaman ve ne şekilde inşa edildiklerine odaklanmanın gerekliliğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Batı ve Doğu bir coğrafyayı belirtmesinin yanı sıra, aynı zamanda bir “zihniyet”i yansıtan kavramlardır. Din, kültür, dil gibi birçok faktör bu zihniyetin oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla aslında, Batı ve Doğu da inşa edilen kavramlardır. Yerkürenin bu şekilde bölümlendirilmesi, sadece coğrafyanın söz konusu olamayacağını teyit etmektedir. Aksi takdirde, basit bir örnek ile Latin Amerika'nın neden Batı adlandırılması altında sınıflandırılmadığını açıklayabilmek mümkün olmayacaktır.¹¹⁰ Bir başka açıdan Barthold da, “Doğu” kelimesinin kültür tarihi içerisinde kullanıldığında her zaman tam anlamıyla ülkelerin o yönde uzandıkları şekilde tasvir edilebilecek coğrafi konumlarıyla örtüşmediklerini ifade etmektedir. Zira Doğu diye betimlenen Kuzey Afrika, gerçekte Batı Avrupa'nın güneyinde yer almaktadır.¹¹¹ Bu bakış açıları, kavramların inşası sürecini teyit etmektedirler.

¹¹⁰ Nilgün Tural, “Doğu ve Amerika Arasında Avrupa”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2003, s. 177.

¹¹¹ V. V. Barthold, **Müslüman Kültürü**, (çev.) M. Fatih Karakaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

Avrupa'nın Batı ile olan ilişkilerine bakıldığında, coğrafi keşiflerin sonrasında özellikle, hem Avrupa'nın doğal sınırlarının ötesinde Batı keşfedilmiş, hem de bu keşfin sonrasında Avrupa yeni bir "öteki" keşfetmiştir. Yeni deniz yollarının bulunuşu ile birlikte o güne kadar açıkçası varlıklarından çok da haberdar olunmayan toplumlarla karşılaşılması ve hatta yüzleşilmesi, Doğu-Batı sorununa yeni bir anlam ve boyut kazandırmıştır.¹¹² Çünkü Avrupa, dünyayı keşfederken kendini de keşfetmiştir.¹¹³ Bu "ilkel" ve "barbar" olarak nitelendirilen yerli (öteki), medenileştirilmesi ve uygarlaştırılması gereken bir öteki konumunda yer almıştır. Fakat özellikle XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ABD'nin küresel ölçekte artan etkinliği ve Amerikan kimliğinin evrensel meydan okuyucu kimlik inşası girişiminden, XXI. yüzyıla uzanan süreçte öteki tanımlamasının muhteviyatı ve faktörleri dönüşüme uğramıştır.

Avrupa'nın Doğu ile olan ilişkilerinin ise, Batı ile olan ilişkilerine kıyasla kimlik tartışması çerçevesinde daha girift ve daha fazla dönüşüme uğramış bir sürece sahip olduğu söylenebilir. İlk olarak belirtilmelidir ki, yayılma sınırı olan batı sınırlarından farklı olarak, doğu sınırı savunma alanı olmuş ve Avrupa kimliğinin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁴ Hentsch'in ifadesi ile Doğu, bir ayna, ya da güzeli ortaya çıkaran çirkin olarak, Batı'nın birçok kereler kendini tanımladığı zıtlığın beslenmesine dünyanın başka herhangi bir bölgesinden çok daha fazla katkıda bulunmuştur.¹¹⁵ Kimliğin şekillenmesi noktasında, Avrupa'nın Doğu ile ilişkilerinde coğrafi, tarihi, kültürel, teknik ve dini boyutların iç içe geçmiş bir şekilde etkin rol oynadıkları görülmektedir. Bu açıdan örneğin, coğrafi ekseninde, Avrupa, Asya'nın bir yarımadası, küçük bir burnu konumunda değerlendirilmektedir.¹¹⁶ Dolayısıyla net bir sınırlandırma yapmak mümkün değildir. Çünkü Avrupa'yı Asya'dan ayıran net bir sınır yoktur.¹¹⁷ Bunun haricinde, Avrupa'nın kavramsal bağlamda dahi, Zeus'un Europa'yı Girit'e kaçırmayı mitine göre Doğu'da doğduğu görülmektedir.¹¹⁸ Bu bağ, kültür, teknik ve din ekseninde güçlü tarihi donelere ve ilişkilere sahiptir. Delanty'nin görüşleri de bu

¹¹² Baykan Sezer, "Doğu Batı Ayrımı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 1, Sayı. 2, 1998, s. 37.

¹¹³ Thierry Hentsch, **Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, (çev.) Aysel Bora, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 86.

¹¹⁴ Delanty, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹⁵ Hentsch, **a.g.e.**, s. 85.

¹¹⁶ Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, (çev.) M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 347.

¹¹⁷ Edgar Morin ve Mauro Ceruti, **Bizim Avrupamız, Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşıma mı Uğruyor?**, (çev.) Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

¹¹⁸ Le Goff, **a.g.e.**, s. 9.

durumu teyit etmektedir. Buna göre, sıklıkla Batı'nın kültür ve uygarlığının kökenini Doğu'ya borçlu olduğu unutulmaktadır. Oysa Antikite (Eski Yunan ve Roma) dünyası Batılı değil; aksine doğuludur.¹¹⁹ Kültürel eksenin haricinde, teknik ekseninde daha doğuya gidildiğinde de benzer sonuca ulaşılmaktadır. 1620'de Francis Bacon, üç icadın; matbaa, barut ve pusulanın, 'tüm dünyanın durumunu ve görünüşünü değiştirdiğini' gözlemlemiştir. Bilindiği üzere her üçü de Çin'de icat edilmiş ve Avrupa'ya doğrudan (barut) ya da dolaylı (pusula Araplar aracılığıyla) olarak getirilmiştir.¹²⁰

Kültür ve tekniğin yanı sıra özel olarak dini eksene bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Öyle ki Hıristiyanlık aslında bugün Ortadoğu olarak nitelendirilen alanda ortaya çıkmıştır. Yalnızca özü ve içeriği açısından Musevilik ve İslamiyet'ten ayrıntıda farklılaşmaktadır. Filistin'de doğmuş, önce Doğu'da yayılmıştır. Çok uzun bir süre bu dinin dilinin Aramice ve Yunanca olmuş olması bunun önemli bir kanıtıdır.¹²¹ Bu noktada Pagden, kuşaklar boyunca kendisini Asya'nın karşıtı olarak şekillendirecek Avrupa'nın, kendi tarihsel kökenlerini her zaman Asya'ya borçlu olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Hıristiyanlık Avrupa'ya, hem içsel uyumu hem dünyanın geri kalanıyla ilişkisi bakımından daha sonraki çoğu düşüncüyü temin etmiştir ve Hıristiyanlık bir Asya dini olarak ortaya çıkmıştır.¹²² Öyle ki bu din, önce küçük Asya'da sonra Akdeniz'in iki yakasında yayılmış, orta ve kuzey Avrupa'yı ancak çok geç bir tarihte etkisi altına alabilmiştir.¹²³ Kudüs'te ortaya çıkan Hıristiyanlık, Avrupa'nın tamamına ancak VIII. ve IX. yüzyıllardan sonra yayılabilmektedir.¹²⁴ Dolayısıyla, "Avrupa uygarlığı hiçbir biçimde yalnız Avrupa'ya özgü değildir."¹²⁵ Bu tarihsel gerçeklikle birlikte, Avrupa kimliği, Doğu'yu "öteki" addederek inşa edilmektedir. Batı, Doğuyu "ötekileştirmek" suretiyle, başka bir deyişle, kendisinin tamamen zıddı olan bir "Doğu" icat ederek, Oryantalizmin de göz ardı edilemez etkisi

¹¹⁹ Delanty, **a.g.e.**, s. 82.

¹²⁰ Jan Nederveen Pieterse, "Batı'yı Açmak: Avrupa Ne Kadar Avrupalı?", **İrkçilik, Modernite ve Kimlik**, (yay. haz.) Ali Rattansi, Sallie Westwood, (çev.) Sevdâ Akyüz, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 169.

¹²¹ Mehmet Ali Kılıçbay, "Tarihsizliğin Marjından Marjinalleştirilen Tarih Alanına: Avrupa'nın Kendini ve Dünyayı İnşa Etmesi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2001, s. 98-99.

¹²² Pagden, **a.g.m.**, s. 49.

¹²³ Edgar Morin, **Avrupa'yı Düşünmek**, (çev.) Şirin Tekeli, Afa Yayınları, İstanbul, 1988, s. 38.

¹²⁴ Kalın, **a.g.e.**, s. 37.

¹²⁵ Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, (çev.) Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 60.

ile Doğu'yu "doğululaştırarak" kendisini tanımlamaktadır.¹²⁶ Burada bir çelişki söz konusudur. Fakat Avrupa perspektifinden bu çelişki görmezden gelinmektedir. Çünkü Avrupa'nın kimliği de, Doğu ile olan kökensel bağlar tamamen yok sayılarak manevi ve dinsel bir üstünlük üzerine kurgulanmaktadır.¹²⁷

Üstünlük psikolojisinin yanı sıra Avrupa, dünden bugüne, Doğu'daki komşularına bazen korkuyla, bazen merakla, bazen de endişeyle bakmıştır. Yüzyıllar, hatta bin yıllar boyunca bu ikisi arasındaki ilişki bir fetih ve yeniden-fetih, saldırı ve karşı-saldırı örüntüsü çizmiştir.¹²⁸ Özellikle iki aktörün, bu algıda önemli bir yere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bunlar Ruslar ve Türkler'dir. Her iki aktör de hem bölgesel güç çatışmalarında, hem de dini perspektifte Avrupa'nın karşısında "öteki" olarak yer almışlardır. Ruslar Ortodoksluk ile Türkler de Müslümanlık ile ön planda yer almışlar ve güç mücadeleleri ile birlikte yaşanan çatışmalarda Avrupa'nın Doğu sınırını oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Avrupa'nın doğusu iki tarihi bölgeden oluşmaktadır. Birincisi, Batı Avrupa'yla farklılıklar gösteren bölgeler, ikincisi ise Ruslar ve Türklerdir.¹²⁹ Avrupa algısının Doğu sınırları, Osmanlı ve Ruslarla yaşanan çatışmalar nedeniyle siyasal olarak net bir şekilde tanımlanabilmiştir. Çünkü bu iki güç de Avrupa'nın ana unsurları olarak görülmemişlerdir.¹³⁰

Bu bağlamda, şu husus eklenmelidir: Avrupa, hem Batı'ya hem de Doğu'ya göre kimliğini oluşturmaktadır. Bu noktada, "öteki"nde olmayan özellikler, faktörler ve değerler ön plana çıkartılmakta ve "biz"nin daha üstün olduğu imajı sergilenmektedir. Kendilerini uygarlığın temsilcileri olarak tanımladıklarından, Batı değerleri kategorisinin dışında kalanı küçümsemektedirler ya da kendi kültürlerinden mutlak olarak farklı olduğundan ötekinin kültürünü bir yandan övmekte öte yandan eleştirmektedirler.¹³¹ İşte bu süreçte inşa edilen üstünlük imajı ve "Batı" yaklaşımı ile aidiyet unsurlarının dönüşümü sürecinde, Avrupa kimliğinin kime ve neye göre tanımlandığı hususları bu genel çerçevede mekânsal ve tarihsel açıdan kırılma noktaları

¹²⁶ Anık, **a.g.e.**, s. 67. Ayrıca bkz. Edward W. Said, **Oryantalizm, Batı'nın Şark Arayışları**, (çev.) Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

¹²⁷ Delanty, **a.g.e.**, s. 99.

¹²⁸ Bernard Lewis, "Oryantalizm Sorunu", **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, (ed.) Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 221.

¹²⁹ Delanty, **a.g.e.**, s. 133.

¹³⁰ Haluk Özdemir, **Avrupa Mantiği, Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 119.

¹³¹ Tural, **a.g.m.**, s. 176.

ekseninde değerlendirilecektir. Bu bağlamda, öncelikle Avrupa kimliğinin tarihsel temelleri olarak nitelendirilen “Antik Yunan”, “Roma” ve “Din” konuları çerçevesinde tespitler ortaya konulacaktır.

3. AVRUPA KİMLİĞİNİN TARİHSEL TEMELLERİ

3.1. Avrupa Kimliğinde “Antik Yunan” ve “Roma” Faktörü

Avrupa'nın “biz” tanımlamasını oluşturan temel faktörler ve bu faktörlerin tarihsel temelleri nelerdir? Bu soruya yanıt olarak, üç faktörden söz edebilmek mümkündür. Bunlar, Antik Yunan mirası, Roma(lı) kimliği ve dindir. Burada din faktöründen özellikle Katolikliğin anlaşılması gerektiği, bu bölüm kapsamında ele alınan argümanlar çerçevesinde ortaya konulacaktır.

İlk olarak, Antik Yunan/Helen mirası, Avrupa kimliğindeki tarihsel temellerin birinci boyutunu oluşturmaktadır. Burada, Antik Yunan'dan özellikle düşünce ve felsefi temeldeki kültür kast edilmektedir. Buna göre, Avrupa, Batı kültürünü Doğu'dan ayıran en kesin ilkeleri Antik Yunanlılardan almıştır. Örneğin, bilim ve düşünce, edebiyat ve sanat, politik düşünce, kanun kavramları ve özgür politik kurumlar gibi bir takım örnekleri bu bağlamda verebilmek mümkündür. Ayrıca, Avrupa ve Asya tipi düşünce arasındaki ayrılıklarla Batı medeniyetinin istiklali konusundaki ilk kesin ilkeler de Antik Yunanlılardan alınmıştır.¹³² Dolayısıyla Antik Yunan düşüncesi bir yana bırakılacak olursa, Avrupa medeniyetinden söz etmenin imkânsız olacağı düşünülmektedir.¹³³ Nitekim Rönesans süreci ile birlikte yeniden Antik Yunan dönemine dönüşte ve bu döneme yapılan atıfların artışında bir kez daha Avrupa kimliğinin dönüşüm süreci açısından Antik Yunan faktörünün önemi görülmektedir. Roma'nın siyasi üstünlüğü ve oluşturduğu sınırlar, Antik Yunan'ın mirasını taşıyarak Avrupa'nın gelecekteki fikirlerini şekillendirmek bakımından hesaplanamayacak kadar büyük öneme sahiptir.¹³⁴

¹³² Bu dönemdeki ayrılıklarda kimlik perspektifinde, bahsedilen örnekler bağlamında Antik Yunan fikrinin üstünlüğü ve “öteki” (örneğin Persler) figürünün şekillendirilmesi sürecini birçok farklı perspektifte görebilmek mümkündür. Bkz. Thomas Harrison, **Greeks and Barbarians**, Routledge, New York, 2002.

¹³³ Christopher Dawson, **Batının Oluşumu**, (çev.) Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22.

¹³⁴ J. M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, (çev.) Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 46.

İkinci olarak ise, Roma(lı) kimliğine bakıldığında, öncelikle genel hatları ile Roma tarihini üç döneme ayırmak mümkündür: Krallık Devri (M.Ö. 753-510); Cumhuriyet Devri (MÖ 510-27) ve İmparatorluk Devri (MÖ 27-MS 476). M Ö VIII. yüzyıldan İmparatorluğun sona erdiği V. yüzyılın son çeyreğine değin, Roma(lılık) ve Roma kimliği, Avrupa kimliğinin başat unsurlarından birisini teşkil etmiştir. Pagden'e göre, "Avrupa'nın gerçek yaratıcısı Roma'dır."¹³⁵ Çünkü Roma İmparatorluğu ile birlikte, Avrupa'nın hukuki ve siyasi alandaki üstünlüğü, Avrupa adına çok dikkat çekici bir dönemi ifade etmektedir. Bir diğer ifade ile Batı uygarlığının "fikri" temellerini Antik Yunanlılar atmış ise, "idari ve hukuksal" temellerini de Romalılar kurmuşlardır.¹³⁶

Hukukun ön planda olduğu bu kimlik kurgusu bağlamında Roma kimliği, içsel olarak yaratılmış ve ortak bir kültürel ve entelektüel gelenek, bir hukuki sistem ve ortak bir iktisadi ve siyasi geleneğin parçası olma isteği üzerinde yükselmiş anayasal bir kimliktir. Hatta Roma hukukunun modern hukukun arka planını, temelini oluşturduğu bilinmektedir. Dolayısıyla kısacası Romalı, kelimenin herhangi bir manaya sahip tüm anlamlarıyla, etnik değil anayasal bir kategoridir.¹³⁷

Avrupa kimliğinin temelini oluşturan Roma kimliğinde dış-öteki'ler ve iç-öteki'ler yer almışlardır. Dış-ötekileri istilacı barbarlar oluşturmuştur. Özellikle Türkler, bu tanımlama içerisinde yer almışlardır ve "öteki" algısı, söylemler değişmesine karşın tarihsel manasını Avrupalılar nezdinde korumaya devam etmiştir. Çünkü burada Avrupa tarihi açısından Roma'nın yıkılması ile hem politik, hem de kimlik anlamında bir kırılma söz konusu olmuştur. Zira nihayetinde ünlü Hun İmparatoru Atilla'nın da kuşattığı Roma, "barbar" saldırıları sonucu 476'da yıkılmıştır.¹³⁸ Bu süreç, Avrupa tarihi açısından bir kırılma noktasıdır. Sonuçları bakımından, Avrupa açısından merkezi yönetimin ortadan kalktığı, feodalizm döneminin başladığı ve Ortaçağ döneminin izlerinin görülmeye, belirginleşmeye başladığı yeni bir sayfa açılmıştır. Bu değişim

¹³⁵ Pagden, **a.g.m.**, s. 49.

¹³⁶ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2015, s. 40. Paul Valery, Batı medeniyetini inşa eden üç temelin olduğunu söylemektedir. Bunlar, Roma hukuku, Yunan düşüncesi ve Hıristiyan teolojisidir. Aktaran; Kalın, **a.g.e.**, s. 35.

¹³⁷ Patrick J. Geary, **Uluslar Miti ve Avrupa'nın Kökenleri**, (çev.) Çağdaş Sümer, Çağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 73.

¹³⁸ Memet Yetişgin, **Modern Avrupa Tarihi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 8. Ayrıca bkz. Stephen J. Lee, **Aspects of European History 1494-1789**, Methuen, London & New York, 1984, s. 70.

sürecinde Türkler, sebepler arasında ön planda yer almışlardır. Dolayısıyla Osmanlı döneminden, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine uzanan süreçte, Avrupa'nın Türklere yönelik "öteki" yaklaşımında bu tarihsel anekdotun da dikkate alınması gerekmektedir.

"Öteki", aynı zamanda Roma içerisinde de yer almıştır. Bu görüşe göre, İmparatorluğu yıkanların dış düşmanlar kadar iç düşmanlar, yani bir türlü Romalılaştırılmayan köylüler olduğu açıktır. "Barbar"¹³⁹ nitelimesinin yalnız sınırların ötesinden gelen istilacıları belirtmek için değil, aynı zamanda farklı sebeplerle imparatorluğun toplumsal düzenine uymayan, toplumsal düzenini kabul etmeyen ve dolayısıyla onu savunma niyetini taşımayanların tümünü belirtmek için kullanılmıştır.¹⁴⁰ İç-öteki açısından dikkat çekici olan husus, günümüz Avrupa Birliği'nde de benzer durumun söz konusu olmasıdır. Bu kez de Birliğin değerlerini ve oluşturmaya çalıştığı kimliği kabul etmeyenler Birliğin iç-ötekisi olarak karşımıza çıkacaklardır.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ayakta kalan tek kurum kilise olmuştur.¹⁴¹ Bu dönemden itibaren Avrupa, dini kimliği ile ön plana çıkmış ve "öteki" tanımlamalarını da bu kimlik ekseninde şekillendirmiştir. Lakin Roma mirası da varlığını zihinlerde devam ettirmiştir. Schulze, bu iki eksen üzerinden, Avrupa'yı değerlendirerek, yani eğer kilisenin birleştirici etkisi ve Roma'nın hala yaşamakta olan anısı olmasaydı, Avrupa'nın kendisini ilkel kabilelerden oluşan parçalanmış ve karmakarışık bir dünyada bulacağını ifade etmektedir.¹⁴²

3.2. Avrupa Kimliğinde Din Faktörü

3.2.1. Hıristiyanlığın Yayılması ve Avrupa Kimliği

"Avrupa" kelimesinin mekân haricinde bir fikir olarak ortaya çıkması modern dönem öncesinde Hıristiyanlıkla beraber başlamıştır.¹⁴³ Bu ekseninde, Avrupa'nın doğuşu, dini Hıristiyanlık, ruhani başkenti Roma ve eğitim dili Latince olarak ortak bir

¹³⁹ Bu noktada kavram bir Helen mirası olarak Avrupa tarihinde yer almıştır. "Helen olmayanlar, yani Yunancayı ana dili olarak konuşmayanlar topluca *barbaraphonoi*, 'barbarlar' olarak kabul ediliyordu." Roberts, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁴⁰ Fontana, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁴¹ John Hirst, **Kısa Avrupa Tarihi**, (çev.) Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 26-27.

¹⁴² Hagen Schulze, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, (çev.) Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 10.

¹⁴³ Yurdusev, **a.g.m.**, s. 33.

medeniyetin ortaya çıktığı Ortaçağ'ın başlarını ifade etmektedir.¹⁴⁴ IV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Hıristiyanlık, Avrupa kimliği için başat bir konumda olmuştur. Bu din, İmparator Konstantin'in 313 yılında Milano fermanı ile Hıristiyanlığı özgür bırakıncaya kadar yasaklı bir din olarak kalmış, ancak gelişimini tüm yasaklamalara rağmen sürdürmüştür.¹⁴⁵ Bu ferman ile Konstantin, Kilise'nin yanında yer almış ve bu dini imparatorluk nezdinde tanımıştır.¹⁴⁶

392'de I. Theodosius, Roma İmparatorluğu'nun 'resmi dini' olarak Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Bununla birlikte, I. Theodosius'un muhtemelen, kendi İmparatorluğu tarihe karışırken, kilisenin Roma'nın yıkıntıları arasından silkinip kalkan ve düzeni bu kez kendisi inşa etmek üzere harekete geçen en önemli güç merkezi olacağını tahmin edememiş olduğu belirtilmelidir.¹⁴⁷ Bu dönemden itibaren Hıristiyanlık ve Kilise Avrupa'nın şekillenmesinde, tarihi gelişiminde, karakterini bulmasında, önemli tarihi olayların ortaya çıkmasında son derece etkili olan kurumlar/yapılar olmuşlardır.¹⁴⁸ Özellikle Katolik Kilisesi egemen bir konumda yer almış¹⁴⁹ ve hem iç-ötekilerin, hem de dış-ötekilerin tanımlanmasında etkin ana aktör konumunu üstlenmiştir. Bu genel çerçevede dâhilinde, Avrupa terimi modern öncesi dönemde, ancak Hıristiyanlıkla beraber kültürel bir muhteva ve anlam kazanmıştır¹⁵⁰ ve bu muhteva ve anlam kapsamında da hem içte hem de dışta "ötekiler" konumlandırılmıştır.

Kilisenin hâkimiyetinin söz konusu olduğu, V. yüzyılda Roma'nın yıkılışından Rönesans ve Reform hareketlerinin ortaya çıktığı yaklaşık XV.-XVI. yüzyıla uzanan zaman dilimini kapsayan dönem, Ortaçağ dönemi olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde din perspektifinden dış-ötekiler Yahudilik ve İslamiyet olmuştur. Bir "öteki" olarak İslamiyet bu bölümün alt başlıklarından birisini teşkil etmektedir. Yahudiler ise, daha eski bir geçmişe dayalı olarak Hıristiyanlığın tarihi ve teolojik temellere dayalı ötekisi konumunda yer almıştır. Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki düşmanlığın temelde

¹⁴⁴ John McCormick, **Avrupa Birliği'ni Anlamak**, (çev.) Yusuf Şahin, H. Hüseyin Şahin, BigBang Yayınları, Ankara, 2014, s. S. 63.

¹⁴⁵ Yetişgin, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁴⁶ Jacqueline Russ, **Avrupa Düşüncesinin Serüveni, Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi**, (çev.) Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 69; Le Goff, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁴⁷ Hamit Emrah Beriş, **Küreselleşme Çağında Egemenlik Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006, s. 72.

¹⁴⁸ Yetişgin, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁴⁹ Murat Belge, "Ortaçağ", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2001, s. 84.

¹⁵⁰ İnaç, **a.g.e.**, s. 135.

dinsel sebeplere dayandığı bilinmektedir. Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından reddedilmesi ve ölümündeki Yahudi rolü ile ilgili hususlar, bu görüşü ortaya koyan en temel nedenler arasında yer almaktadır.¹⁵¹ Bunun haricinde, Roma döneminde, Kudüs üzerinde her iki taraf arasındaki güç mücadeleleri de bu düşmanlığı ve tehdit algılamalarını ortaya çıkaran bir diğer etmen olmuştur. Bu düşmanlık, daha sonradan, fiili dışlamaya kadar da uzanmıştır. Öyle ki XII. ve XIII. yüzyıllarda Yahudiler buldukları ülkelerden atılmak gibi ciddi ayrımcılıklara maruz kalmışlardır. Birçok Yahudi 1290'da İngiltere'den ve 1306'da da Fransa'dan atılmıştır.¹⁵² Yine 1492 yılında Yahudilerin İspanya'dan kovulmaları ve Osmanlı'ya sığınmaları söz konusu olmuştur.¹⁵³ XVI. yüzyılda ise papalık arazisinde Hıristiyanlıktan döndüğü iddiası ile Yahudilerin meydanda yakılması¹⁵⁴, bu ötekileştirmenin fiiliyattaki boyutlarını göstermiştir. XX. yüzyıla uzanan süreçte de bu kez teolojik gerekçeler arka planda yer alsa da, siyasi gerekçelerle benzeri menfi hadiselerin yaşandığı görülecektir.

Din perspektifinden iç-ötekiler ise, Ortodokslar ve Protestanlar olmuşlardır. Hıristiyanlık, etnik ve milli kimlikleri aşmaya çalışan ve evrensellik iddiası taşıyan bir din olmuştur. Ancak bu bütünlük, hayali olmuştur. Çünkü Hıristiyanlık en azından üç ayrı kültür alanında faaliyet göstermiştir: Sami, Yunan ve Latin. Bu yerleşik ve tikel kimlikleri tamamen aşamadığı için Kilise zaman içinde farklı kiliselere bölünerek bütünlüğünü kaybetmiştir.¹⁵⁵ Katoliklik haricinde; bir yandan Ortodoksluk temelindeki, diğer yandan Protestanlık temelindeki bölünme bu bütünlüğün kaybedilmesine neden olan gelişmeler olmuşlardır. Bu bölünmelerin değerlendirmesine geçmeden evvel, Avrupa'nın dış-ötekisi olan İslamiyet ve Haçlı Seferleri hakkında "aidiyet ve kimlik" tartışmaları açısından yaşanan gelişmeleri ve kullanılan söylemleri belirtmek gerekmektedir.

¹⁵¹ Akdemir, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁵² Le Goff, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁵³ Bkz. Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt. 9, Sayı. 2, 2003, s. 282 vd.

¹⁵⁴ Halil İnalcık, **Osmanlılar, Fütihat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35.

¹⁵⁵ Arus Yumul, "Arafta Kalanlar", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2003, s. 11-12.

3.2.2. Bir “Öteki” Olarak İslamiyet ve Avrupa Kimliği

Avrupa kimliği tarihsel süreç boyunca bir dönüşüm içerisinde olmuştur. Antikçağ’da “ötekiler” Persler olmuş, ardından Roma açısından ifade edildiği üzere bir bütün olarak barbarlar ve paganlar ve en sonunda da Müslümanlar bu tanımlamada “öteki” olarak yer almışlardır.¹⁵⁶

VII. yüzyılda İslam’ın doğuşuyla birlikte ve akabinde Emevi dönemi ile birlikte İslamiyet’in Avrupa’nın “öteki”si olarak algılandığı görülmektedir.¹⁵⁷ Bu dönemden itibaren Avrupalılık düşüncesinin temelde İslamiyet’e karşılık olarak gelişmesinde İslam fetihleri etkili olmuştur. Hz. Muhammed’in 632’de vefatından sonra Araplar ve İslam’a dönmüş diğerleri, yani Müslümanlar, Arap yarımadasını, Yakındoğu ve Ortadoğu’yu, Mısır’dan Fas’a Kuzey Afrika’yı fethetmiş, bu coğrafyaları fethetme arzusuyla, Akdeniz’in karşı kıyısına çıkmışlardır. 711 ile 719 arasında, Kuzey Afrika’nın İslam’ı kabul etmiş Berberileri, İber yarımadası’nın büyük kısmını ele geçirmişlerdir. IX. Yüzyılın başında, Roma adaları Korsika, Sardunya, Sicilya ve Girit ele geçirilmiştir.¹⁵⁸ Yaklaşık bin yıl boyunca, yani Müslüman orduların VII. yüzyıl başlarında Doğu Akdeniz’deki Hıristiyan topraklarına yönelik ilk saldırısından Osmanlı’nın 1683’te başarısızlıkla neticelenen ikinci Viyana kuşatması sonrasına kadarki geçen sürede, Hıristiyan âlemi, İslamiyet’i “öteki” olarak görmüş ve İslamiyet’in sürekli ve yakın tehdidi altında yaşamıştır.¹⁵⁹ Bu fetih politikaları karşısında Hıristiyan bilinç oluşmuş ve İslamiyet, Hıristiyan kimlik çerçevesinde Avrupalılar tarafından “öteki” olarak algılanmıştır.¹⁶⁰

Süreç, Avrupa açısından büyük bir tehdit oluşturmuştur. Çünkü Avrupa’nın çoğu, özellikle Doğu Akdeniz bölümü, Avrupalı-olmayan idarenin etkisi altına girmiştir.¹⁶¹ Bu süreç sonunda da denilebilir ki, Avrupa’yı bir şemsiye altında bütünleştiren şeylerden birisi sömürgecilik olmuşsa, onun kimliğinin hayali birliğini kuran söylem de Hıristiyanlık ve Hıristiyanlığa bir Avrupalılık hissiyatını veren şey de

¹⁵⁶ Le Goff, **a.g.e.**, s. 172.

¹⁵⁷ İnaç, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁵⁸ Le Goff, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁵⁹ Lewis, **Çatışan Kültürler**, s. 5.

¹⁶⁰ Özgöker ve Musaoğlu, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁶¹ Delanty, **a.g.e.**, s. 71.

Müslüman istilaları olmuştur.¹⁶² Dolayısıyla Hıristiyanlığa bir “Avrupalılık” hissi veren şey genelde İslamiyet olmuştur¹⁶³ ve Avrupalılık kimliği bu tehdide bir cevap olarak doğmuştur.¹⁶⁴ Öyle ki bu “öteki” karşısında Avrupa, kendini, Hıristiyan âlemi (Universitas Christiana) ya da Hıristiyan evreni (Christianitas) çerçevesinde tanımlamıştır.¹⁶⁵ Dini ekseninde kimlik, ötekine karşı şekillendirilmiş ve bu durum müşterek tavrın ortaya konmasını ve “biz”in tanımlanmasını sağlamıştır. Şüphesiz bu tanımın pratiğe aktarılmasını sağlayan gelişme(ler) ise Haçlı Seferleri olmuştur.

3.2.3. Haçlı Seferleri ve Avrupa Kimliği

Avrupa adına İslam’ın “öteki” niteliğini netleştiren Haçlı Seferleri, Müslüman Arap fetihlerine sonradan verilen bir cevap olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶ Lewis’nin ifadesi ile dönemin Hıristiyanları için Haçlı Seferleri, Hıristiyanlığın kaybedilen topraklarını, özellikle de Hz. İsa’nın yaşadığı, öğretisini yaydığı kutsal toprakları yeniden ele geçirmek amacıyla yapılmış bir dizi savaşı ifade etmektedir.¹⁶⁷ İslam âlemine karşı, Hıristiyan âlemi zor bir mücadeleye girişmek ve kutsal savaş, Haçlı Seferi gibi sürükleyici bir fikir yaratmak zorunda kalmıştır. Birinci Haçlı Seferi, -tabii ki İslam’a karşı ilk mücadele değildir, ama kolektif bilinci bulunan ilk mücadeledir- 1095 tarihlidir. Mücadelenin sonunu ifade etmeyen sonuncusu ise, Aziz Louis’in Tunus’a karşı giriştiği 1270 seferi olmuştur.¹⁶⁸ Dolayısıyla denilebilir ki, XI.-XIII. yüzyıllar arasında, Avrupa için öteki açıkça İslamiyet’tir.¹⁶⁹

XI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu süreç, ortak hareket etme ve ortak paydada buluşabilme açısından dini zeminde Avrupa’nın bütüncül bir tablo çizmesini sağlamıştır. Öyle ki farklı ırk ve dillerden olan Haçlılar bir şeyle birleşmiştir: Hıristiyan inançları. Burada öteki/düşman ile bir uzlaşma da söz konusu olmamıştır. Çünkü sınırlar

¹⁶² Meyda Yeğenoğlu, “Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arka Planı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 31, 2005, s. 91.

¹⁶³ Gülise Gökçe, “Avrupa’nın Din Korkusu: Avrupa Kamuoyunun Gündemine Dinin Geri Dönüşü ve Bunun Türkiye’nin AB Üyelik Sürecine Olası Etkileri”, **İslamofobi: Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyumu**, (ed.) Osman Alacahan ve Betül Duman, Sivas, 2011, s. 44.

¹⁶⁴ Nizar AlSayyad, “Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam: Kimlik ve Kültür Söylemleri Üzerine”, **Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam**, (çev.) Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 31.

¹⁶⁵ Akdemir, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁶⁶ Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, (çev.) Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 21.

¹⁶⁷ Bernard Lewis, **İslam ve Batı**, (çev.) Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitapları, Ankara, 2017, s. 31.

¹⁶⁸ Braudel, **a.g.e.**, s. 351.

¹⁶⁹ Hentsch, **a.g.e.**, s. 82.

net bir biçimde belirlenmiştir. Buna göre kişi ya Hıristiyan'dır ya da değildir. Bu aynı zamanda Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki ilişkinin tarihsel gelişiminde belirleyici bir an olmuştur.¹⁷⁰ Avrupa'nın kendisi için de Haçlı Seferleri'ni önemi, daha sonra Avrupa kimliğinin temel unsuru olacak olan, etnik-kültürel açıdan birleştirici ve bütünleştirici kimliğin oluşumunu şekillendirmesidir.¹⁷¹

Konstantinopolis'in/İstanbul'un fethi de Avrupa'nın Haçlı Seferi faaliyetlerinde yeni bir sayfa açmıştır. II. Mehmed'in (Fatih Sultan Mehmet) 1481 yılındaki ölümüne kadar Papalar Batılı milletleri Papalığın önderliğinde Haçlı Seferi düzenlemenin Avrupa'nın başta gelen ve en acil görevi olduğu hususunda ikna etmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Haçlı Seferi faaliyetlerinin bu yeni aşamasında, Batı Hıristiyan âleminin, saldırgan bir İslamiyet'in doğrudan tehdidi altında olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla düzenlenecek olan Haçlı Seferinin Avrupa'yı ve onun Hıristiyan medeniyetini müdafaa etmek amacıyla olacağı belirtilmiştir.¹⁷²

Bu etkinin haricinde, Haçlı Seferlerinin, Avrupa kimliğinin şekillenmesine (Doğu ile olan ilişkileri açısından) bir başka etkide daha bulunmuş olduğu söylenebilir. Avrupa, Haçlı Seferleriyle birlikte, Doğu'da hâkimiyet oluşturmak ve bu hâkimiyeti yayabilmek için Doğulu milletleri daha yakından tanımanın gerekli olduğunu düşünmüştür. Bu düşünce temelinde, Doğu'daki milletlere ve ülkelere yönelik bir ilgi ve merak söz konusu olmuştur. Artan bu ilgi ve merak ise, Avrupa'nın Doğu üzerindeki Oryantalist çalışmaları için temel teşkil etmiştir.¹⁷³ Bu husus ile ilgili olarak, Haçlılar, Ortaçağ Avrupa'sının Doğu kültürünü tanımasında etkili olmuşlardır. Ticaret yollarının bu dönemde sağladığı imkânlarla Doğu'ya giden seyyahlar Doğu'nun zenginliğini, sanatını ve bilgisini Batı'ya tanıtmış ve aktarmışlardır.¹⁷⁴ Bu tespitten hareketle, Düzgün de Haçlı Seferlerinin Müslüman coğrafya ve Ortodoks Hıristiyanlığın başkenti İstanbul ile olan ilişki ve temasları nedeniyle sanat ve düşüncede Rönesans'ın, dinde de

¹⁷⁰ Mike Paine, **Haçlı Seferleri**, (çev.) Cumhur Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 13.

¹⁷¹ Delanty, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁷² Halil İnalçık, **Osmanlılar ve Haçlılar**, (çev.) Eşref Bengi Özbilen, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2013, s. 115.

¹⁷³ Salim Koca, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt. 10, Sayı. 20, Yaz 2017, s. 33

¹⁷⁴ "Haçlılar", <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c14/c140330.pdf>, s. 544-545. (Erişim: 24.04.2018)

Refom'un temel dinamiklerinin bu iki medeniyetin kültürel ve sanatsal etkisinin Batı'ya taşınmasının sonucu olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵

Haçlı Seferlerinin tamamının neden, süreç, yöntem ve sonuç açısından ele alınması, çalışmanın kapsamı dışındadır. Fakat belirgin olan, Haçlı seferlerinin, dini motivasyonla, Avrupa'nın 'öteki'si olarak İslam'la mücadele ederek Avrupa kimliğinin birleşmesine ve belirginleşmesine yardımcı olmuş olmasıdır.¹⁷⁶ Çünkü bir kimlik inşa süreci olarak Avrupa'nın, toplumsal bir içerik kazanması bölgenin Hıristiyanlaştırılmasından sonraki gelişmelerin ürünüdür. Politik bir içerik kazanması ise Haçlı seferleri ile bağlantılıdır.¹⁷⁷

3.2.4. Ortodoksluk/Roma'nın Doğusu ve Avrupa Kimliği

Roma İmparatorluğu'nun 286'da İmparator Diocletian tarafından ikiye bölünmesi fikri ileride gerçekleşecek olan Doğu ve Batı arasındaki düşmanlığın şekillenmesinde büyük bir öneme sahiptir.¹⁷⁸ Bu bölünme, coğrafi olduğu kadar siyasi ve dini bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Milano fermanı yayınlandığı zaman, Roma İmparatorluğu'nun batısını kontrol eden İmparator Konstantin, bütün Roma dünyasının tek hâkimi olmak için doğudaki rakibi Licinius ile mücadeleye girmiş ve bu mücadeleyi Hıristiyanlık unsurları ile savunmuştur.¹⁷⁹

I. Theodosius ise, 395 yılındaki ölümü ile İmparatorluğu iki oğlu arasında paylaştırarak ikiye bölme tarihi kararını veren ve Roma İmparatorluğu'na birlik içerisinde hükmeden son hükümdar olmuştur.¹⁸⁰ Kuruluşundan yüzyıllar sonra İstanbul (Constantinople), daha doğulu (oriental) oldukça ve dili Latineden Yunancaya kaydıkça, kendi kimliğini kazanmıştır. Bundan dolayı, Batı (Occident) ve Doğu (Orient)

¹⁷⁵ Şaban Ali Düzgün, "İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler", **Journal of Islamic Research**, Vol. 14., No. 3, 2001, s. 358.

¹⁷⁶ İnaç, **a.g.e.**, s. 136. Bununla birlikte, burada dinin tek faktör olmadığı belirtilmelidir. Öyle ki Ortaçağ Avrupası'nın bu seferlerde siyasi, sosyal ve ekonomik sebepleri de bulunmaktadır. Dini motif ise itici bir güç olmuştur. "Haçlılar", <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c14/c140330.pdf>, s. 544-545 (Erişim: 24.04.2018)

¹⁷⁷ Özgöker ve Musaoğlu, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁷⁸ Timothy Venning, **A Chronology of the Roman Empire**, Continuum International Publishing Group, London, 2011, s. 626 vd.

¹⁷⁹ Turhan Kaçar, "Ortaçağ'ın Dinsel Fermantasyonu: IV. Yüzyıl Roma İmparatorluğu'nda Doğu, Batı Kiliseleri ve Devlet, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 33, 2005, s. 101.

¹⁸⁰ Michael Grant, **Roma'dan Bizans'a**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 47.; Gordon Kerr, **Avrupa'nın Kısa Tarihi, Charlemagne'den Lizbon Antlaşması'na**, Kalkedon, İstanbul, 2011, s. 20.

kavramları, Roma İmparatorluğu'nun iki tarafını ifade etme yolunda değişim geçirmişlerdir.¹⁸¹

Avrupa kimliğinde dış-öteki olarak İslamiyet yer alırken, Doğu Roma (Bizans) “iç-öteki”yi temsil etmiştir. Belirtilmelidir ki, Batı terimi Ortaçağ'da bugün kullanıldığı şekliyle kullanılan bir terim değildi, ama bu Doğu-Batı ayrımı, hayali temsiller alanında, Doğu ve Batı imparatorluklarına karşılık gelen Bizans İmparatorluğu'yla Latin Hıristiyanlığı olarak ikiye ayrılmış Hıristiyanlık tarafından desteklenmiştir.¹⁸²

Batı, Doğu Roma'yı “öteki” olarak addetmiş ve Roma'nın mirasçısı olarak kendini görmüş ve üstünlük psikolojisine sahip olmuştur. Dolayısıyla ki Papanın 800 yılında bir Frank kralını (Charlemagne/Şarlman) ‘imparator’ ilan etmesini, Bizans'ın, Roma'nın tek mirasçısı olma iddiasına karşı bir meydan okuma olarak da değerlendirmek gerekmektedir.¹⁸³ Bununla birlikte bu gelişmenin Avrupa kimliğinin dönüşüm süreci açısından da önemli bir gelişme olduğu, bir etki oluşturduğu belirtilmelidir. Çünkü Şarlman'ın ölümünden sonra Hıristiyanlık düşüncesinin Avrupa düşüncesini kendi içinde erittiği görülmektedir. Öyle ki, XIV. yüzyıla kadar Avrupa sözcüğüne bir daha rastlanılmamaktadır.¹⁸⁴

1054 yılında Papa ile Patriğin karşılıklı aforozu ve 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi ile bu siyasi bölünmüşlük, dini bölünmüşlüğe de dönüşecek ve Avrupa'nın “öteki” ile olan kimliksel sınırları netleşecektir. 1054'te Papa ile Konstantinopol patriğinin karşılıklı birbirlerini aforoz etmeleriyle sembolize edilen ve IV. Haçlı Seferi'nden sonra Batıların Konstantinopol'ü işgali (1204-1261) nedeniyle giderilmesi imkânsız hale gelen büyük bir bölünme Katolikleri, Yunanlardan ya da Rusya'daki, Balkanlar'daki ve Yunan yarımadası ve takımadalarındaki Ortodoks Hıristiyanlardan ayırmıştır.¹⁸⁵ Hatta 1204'te yaşananlar öyle bir etki bırakmıştır ki, bu dönemden sonra Ortodoksluk ve Latin Hıristiyanlık arasındaki fark, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki fark kadar belirgin olmuştur.¹⁸⁶ Doğu (Bizans) kendi dinini, Ruslara, Sırlara,

¹⁸¹ Delanty, **a.g.e.**, s. 92-93.

¹⁸² Le Goff, **a.g.e.**, s. 4-5.

¹⁸³ Roberts, **a.g.e.**, s. 155-6.

¹⁸⁴ Morin, **Avrupa'yı Düşünmek**, s. 38-39.

¹⁸⁵ William Chester Jordan, “Ortaçağ'da Avrupa”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 92.

¹⁸⁶ Delanty, **a.g.e.**, s. 139.

Bulgarlara kabul ettirirken, Batı da (Roma) Polonyalıları, Bohemyalıları ve Macarları kendine döndürmüştür.¹⁸⁷

Tarihsel süreçte daha önce Hıristiyan âlemi için, en azından kendi dindaşları içinde “biz” ve “öteki” ayrımı söz konusu değilken, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren ortaya çıkan ve çeşitli faktörlere dayanan ayrılıklarla, Doğu ve Batı birbirlerine muhalif olmuşlardır.¹⁸⁸ Bizans ve Roma Kiliselerinin birbirlerinden ayrılmasıyla birlikte de Hıristiyan dünyası kendi içindeki ‘öteki’yi artık keşfetmiştir¹⁸⁹ ve Batı Hıristiyanlığı için düşman öteki unsurdan birisi de Bizans olmuştur.¹⁹⁰

Avrupa kimliğinin tarihsel temelleri bu çerçevede dâhilinde değerlendirilirken, modern Avrupa kimliğinin şekillenmesi sürecinde farklı faktör ve gelişmelerin söz konusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iç ve dış gelişmeler açısından modern Avrupa kimliğinin şekillenmesi/inşa edilmesi sürecinde bu faktör ve gelişmeler analiz edilecektir.

4. MODERN AVRUPA KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİ

4.1. Avrupa ve Türkler: Algı ve Söylemler

Türklerin IV. yüzyıldan itibaren bütün Avrupa’yı etkileyecek akınlar yaptıkları görülmektedir. Orta Asya’da MÖ 500 yıllarından itibaren varlık gösteren Asya Hun İmparatorluğu’nun zaman içerisindeki hareketliliği ve dağılması sonucunda batıya doğru ilerleyen Türklerin Avrupa’ya yönelmeleri, şimdiki Almanların da ataları olan Doğu ve Batı Cermenler dâhil olmak üzere, kuzeydeki birçok topluluğu batıya ve güneye doğru göçe zorlamıştır. Kavimler Göçü olarak tarihe geçen bu göç hareketi, Avrupa’nın etnik, siyasi ve demografik yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur.¹⁹¹

Türk imajının yanı sıra İslamiyet faktörü de bu algının şekillenmesinde başat konumda yer almıştır. Elbette ki, dini açıdan, ifade edildiği üzere VII. yüzyıldan itibaren İslam’a karşı bir dışlayıcı tutum söz konusu olmuş ve Osmanlı’nın “öteki”

¹⁸⁷ Morin, *Avrupa’yı Düşünmek*, s. 41-42.

¹⁸⁸ Luciano Canfora, *Avrupa’da Demokrasi, Bir İdeolojinin Tarihi*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 14.

¹⁸⁹ Yumul, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹⁰ Le Goff, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁹¹ İbrahim S. Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslarüstü Sistemle Ortaklık*, Alfa Aktüel, Bursa, 2011, s. 106.

adedilmesinde de bu dini farklılık önemli bir yer arz etmiştir. Bununla birlikte, Konstantinopolis'in/İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ile XV. yüzyıldan itibaren olmak üzere, dini vurgunun yanı sıra, XXI. yüzyıla uzanan süreçte özellikle politik ekseninde de olumsuz yönde bir Türk algısı/ımağı da söz konusudur. Dolayısıyla Avrupa ekseninde Türk tehdidi uzun süre boyunca, temelde iki şekilde algılanmıştır: rakip İslam inancının Hıristiyanlığa meydan okuması ve Avrupa'nın fethedilerek, Türklerin İmparatorluğu'na dâhil edilmesi tehdidi.¹⁹²

Osmanlı'nın kurulma döneminden yükselme dönemine uzanan süreçte hem büyük bir askeri güce, hem farklı bir dine, hem de farklı kimliğe ve kültüre sahip olması, Avrupalılar açısından askeri, kültürel ve dini perspektifte bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı, Avrupalılar açısından 'öteki' ve 'düşman' olarak görülmüştür ve algılanmıştır.¹⁹³ Tarihin belli dönemlerinde, özellikle Haçlı Seferleri'nde ve Osmanlı tehdidi karşısında, Avrupalıların ortak düşmana karşı birleşme güdüsüyle hareket ettiklerini belirtmek gerekir. Bu dönemlerde Müslüman Türkler, Avrupalıların bir bütünü parçası olduklarını hissetmelerine neden olan temel "öteki" rolünü oynamışlardır.¹⁹⁴ Bu sürecin özellikle XIV. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı ve 1453'te İstanbul'un/Konstantinopolis'in fethedilmesi ile de zirveye ulaştığı görülmektedir. XIV. yüzyılın başlangıcına bakıldığında, Hıristiyan Avrupa, Türk ilerleyişinin önemini ancak Latin mülkleri ve ticari ulaşımı Ege Denizi'ne seferler düzenleyen Türklerin hücumlarına maruz kalınca fark etmiştir. Böylece İslamiyet'in denizlerde Avrupa'ya doğrudan bir meydan okuması söz konusu olmuştur. Bu nedenden ötürü, İslamiyet ile Hıristiyan âlemi arasında süren uzun mücadelede tamamen yeni bir durum ortaya çıkmıştır.¹⁹⁵

XIV. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ana kıtasının dörtte biri üzerinde hâkimiyet sahibi olmuştur.¹⁹⁶ 1453 tarihinden itibaren, Türkler ve Avrupalılar arasındaki düşmanlık farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu dönemden XVI.

¹⁹² Lewis, **İslam ve Batı.**, s. 132.

¹⁹³ Akdemir, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁹⁴ Oğuzhan Yanarışık, **Avrupa Ailesindeki Üvey Kardeş Türkiye**, BKY, İstanbul, 2012, s. 19.

¹⁹⁵ İnalçık, **Osmanlılar ve Haçlılar**, s. 11.

¹⁹⁶ Bu konuda bkz. Iver B. Neumann, **Uses of the Other "The East" in European Identity Formation**, Boderlines, The University of Minnesota Press, 1999, s. 40

yüzyılın ilk yıllarına, Avrupa'nın yüreğine işlemiş olan "Büyük Korku"¹⁹⁷ söz konusu olmuştur. Politik sahnedeki düşmanlık, "biz" ve "onlar" açısından kimlik sahnesine de bizatihi taşınmıştır. Bu noktada, Avrupa açısından Müslüman ve Türk ifadelerinin iç içe geçmiş bir söylem ve algı oluşturmuş olduğu da ifade edilmelidir.¹⁹⁸ Çünkü Ortaçağlarda Müslümanlar, "Sarsen" kelimesi ile ifade edilmişken, XVI. yüzyıldan itibaren giderek "Türk" tipiyle özdeşleşmiştir ve "Büyük Korku" tanımlaması ekseninde Osmanlıların Balkanların içlerine ve Güneydoğu Avrupa'nın sınırlarına kadar ilerlemesi, kıyametin bir işareti olarak görülmüştür.¹⁹⁹

Türklerin fetihlerinin Avrupa perspektifinden birbiriyle çelişkili çifte etkisi olmuştur. Bir yandan bu fetih hareketleri, Avrupa'yı tehdit etmiştir; lakin diğer yandan, her ne kadar Avrupa'nın gösterdiği direniş Papa II. Pius'un ümit ettiği kadar güçlü olmamışsa da, kolektif kimliğin, içsel ayrılmalar kadar genelde "öteki"ne karşıtlık üzerine de kurulduğu dikkate alınacak olursa, Türk tehdidi sonunda Avrupa'nın birleşmesine katkıda bulunmuştur.²⁰⁰ Ortak düşmana karşı birlikte hareket etme noktasında da 1354-1683 döneminde yaklaşık dört yüzyıl bir "öteki" olarak Osmanlı tehdidi karşısında kalan Avrupa'da, üstünlük kurma amacıyla her monark, bu tehdide karşı birleşmiş ve birleşik bir Avrupa'yı temsil etme ve savaşıma iddiasını taşımıştır.²⁰¹ Örneğin, XVII. yüzyılda Türkler'e karşı Birleşik Avrupa projelerinin ilki, Fransız devlet adamı Sully'e (1560-1641) aittir. Sully, Papalık ve on beş Avrupa ülkesinden kurulacak bir konfederasyon düşünmüştür ve Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı bu konfederasyon dışında bırakmıştır.²⁰² Bir başka açıdan 1693'te büyük bir Avrupa birliğinin planlarını yapan William Penn ise, Türklerin de bu birlik içerisinde yer alabileceklerini ifade etmiştir. Fakat bunun bir şarta bağlı olduğunu da eklemiştir. Bu şart, Türklerin dinlerini değiştirmelerini içermiştir.²⁰³

¹⁹⁷ Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, (çev.) Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 170. Ayrıca bu Türk algısı ile ilgili olarak bkz. İrfan Çiftçi, "Avrupa'da Türk İmgesi: Olduğu Gibi Görünemeyen, Görüldüğü Gibi Olmayan Korkunun Efendileri: Türkler", **Türkiye'nin ABD ve AB Denklemi**, (ed.) Orhan Gökçe vd., Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 352 vd.

¹⁹⁸ "Papa II. Baschalis 1100 Ağustos'unda, Roma'da bir ferman yayımlar: 'Müslümanlar eşittir Türkler'". İhsan Fazlıoğlu, **Akıllı Türk Makul Tarih**, Papersense Yayınları, İstanbul, 2016, s. 57.

¹⁹⁹ Kalın, **a.g.e.**, s. 225.

²⁰⁰ Le Goff, **a.g.e.**, s. 228.

²⁰¹ Halil İnalçık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 31, 2005, s. 67.

²⁰² İnalçık, "Tarihte Avrupa Birliği...", s. 69.

²⁰³ Akdemir, **a.g.e.**, s. 110-111.

Türklerin öteki olarak tanımlanmasında, algı ve söylemlerin de göz ardı edilemez bir payı olmuştur. Bu yönde gerek siyasi alanda, gerek yayın sahasında hamleler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, XVI. yüzyılda bütün Avrupa’da Türklerle ilgili, binden fazlası Almanca olmak üzere iki bin beş yüz civarında yayın yapılmıştır.²⁰⁴ Bu çalışmalar ve yaşanan gelişmeler sonucunda “Türk” kelimesinin Avrupalıda uyandırdığı ilk duygular zulüm, zorbalık, tiranlık, korku ve tehdit olmuştur.²⁰⁵ Bu algı ve söylemler, aynı zamanda Avrupa nezdinde şekillenen Doğu imajının sonuçları arasında yer almaktadır. “Doğu” kavramı, Asya toplumlarının daha aşağı bir konumda bulunduğu kanısının geçerli olduğu bir dönemde geliştirilmiştir ve XVIII. yüzyıl başlarında olgunlaştırılmıştır. Bu son aşama, o zamana değin müthiş idari ve askeri aygıtlarıyla Avrupa’ya dehşet salmış olan Osmanlıları da “Doğululaştırma”ya denk düşmüştür.²⁰⁶ Bahsedilen algının, XX. yüzyıla uzanan dönemde de bir değişiklik arz etmediği görülmüştür. Bütün dünyada sıklıkla başvurulan meşhur İngilizce sözlüklerde bile “Türk” algısının nasıl şekillendirildiğini görmek olasıdır. Örneğin, 1995 basımı Oxford English Reference Sözlüğünde “Türk” kelimesinin karşısında yazan iki anlamdan biri şu şekildedir: “gaddar, vahşi veya zapt edilemez kimse”. Random House İngilizce Sözlüğünde, “Türk” kelimesinin manası, “vahşi, yabani veya zorba insan”dır. Merriam-Webster İngilizce sözlüğünde, sunulan manalardan biri ise şöyledir: “zalim ve acımasız kişi”.²⁰⁷ Norstedt’in büyük İngilizce-İsveççe sözlüğünde ise “Türk”, “gerçek bir kavgacı” olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁸

Bütün bu bakış açılarının yanında, “öteki” Türk algısının Avrupa’nın birlikte olma ve ortak bir kimlikte “biz” tanımlamasını temellendirme noktasında mühim bir konumda yer aldığı da belirtilmelidir. Yakın tarih Profesörü ve Berlin Sosyal Bilimler Merkezi müdürü Jürgen Kocka, “Nerede Bulunuyorsun Sen, Avrupa?” başlıklı çalışması, bu görüşü ortaya koymaktadır. Öyle ki Avrupa’da “öteki” ile savaşım, öz kimliği oluşturma işlevi görmüştür. Kocka bu bağlamda, Ortaçağda Osmanlı devletinin Avrupa’da egemenlik alanını genişletmesi sürecinde sıkça kullanılması nedeniyle Almanca söz varlığının ayrılmaz bir parçası haline gelen “Türk Savaşları” kavramı

²⁰⁴ Ingmar Karlsson, **Avrupa ve Türkler, Karmaşık Bir İlişki Üzerine Düşünceler**, (çev.) Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 16.

²⁰⁵ Akdemir, **a.g.e.**, s. 89.

²⁰⁶ Fontana, **a.g.e.**, s. 129.

²⁰⁷ Yanarışik, **a.g.e.**, s. 85.

²⁰⁸ Karlsson, **Avrupa ve Türkler...**, s. 29-30.

ekseninde “Türk tehlikesi” ve bu tehlikenin “etkisizleştirilmesi”nden de bahsetmiştir. Yazar böylece, bir anlamda Avrupa’nın ve özellikle de Almanya’nın ortak belleğinde yer alan bu kavramları güncelleştirerek, “Türk tehlikesinin etkisizleştirilmesi” sürecinin “ortak düşmana ortak hareket” noktasında Avrupa’nın ortak yönlerini belirginleştirdiğini ve “Avrupa kavramının kullanılmasını ve yaygınlaştırılmasını” sağladığını ve bunun şimdi de geçerli olduğunu dile getirmiştir. Bu öne sürüm, bugün de bir yandan Türkiye karşıtlığının tarihsel temele dayandığını belirtmektedir, diğer yandan ise, “Türk” ve “Türkiye” kavramlarının Avrupa kimliğinin “oluşturucu ötekisi” olduğunun ifadesi olması bakımından dikkat çekicidir.²⁰⁹

4.2. Matbaa, Reform Süreci ve Yeni İç-Öteki

Hıristiyanlığın resmen kabulü ve Roma İmparatorluğu’nun dağılması ile Ortaçağ olarak nitelendirilen dönemde Avrupa kimliği dini zeminde tanımlanmıştır. Bu dönemde “bilgi”, Kilisenin elinde olmuş ve farklı düşüncelerin yayılmasına müsamaha gösterilmemiştir. Fakat matbaanın icadı ile birlikte, bilgi farklı kesimlere, farklı bakış açıları ile yansımış ve bu durum, hem Reform sürecine hem de Rönesans ve Aydınlanma Çağı’na zemin teşkil etmiştir. Dolayısıyla, bu süreçten itibaren Avrupa kimliğinde büyük kırılmalar ve dönüşümler söz konusu olmuştur.

Almanya’da, XV. yüzyılda Johannes Gutenberg tarafından icat edilen hareketli harfli matbaa makinesi, Avrupa’da süratle yayılmıştır. Matbaacılar, Basel’e 1466’da, Roma’ya 1467’de, Paris ve Pilsen’e 1468’de, Venedik’e 1469’da, Leuven, Valencia, Krakow ve Buda’ya 1473’te, Westminster’a 1476’da ve Prag’a 1477’de ulaşmışlardır. 1500 yılına gelindiğinde ise yaklaşık 250 şehirde matbaalar kurulmuştur.²¹⁰ Bu dönemden itibaren, teknik alanında yaşanan ilerlemeler, matbaanın icadı ve basılı kitapların ortaya çıkışı Avrupa’da yaşanan büyük bir canlılığı temsil etmektedir ve bunlar olmadan düşüncelerdeki dinamizmi anlamak zorlaşmaktadır.²¹¹

Gutenberg’in matbaada hazırladığı ilk kitap olan ünlü 42 Satırlı İncil 1455 yılında Mainz’de basılmıştır. Ayrıca bu yüzyıl boyunca 150 ila 200 milyon adet kitap

²⁰⁹ Onur Bilge Kula, **Avrupa(h)k Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 431-2.

²¹⁰ Peter Burke, **Avrupa’da Rönesans, Merkezler ve Çeperler**, (çev.) Uygur Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 62.

²¹¹ Russ, **a.g.e.**, s. 102.

basılacaktır.²¹² İncil'in yayılması Katoliklik-Kilise eksenine inşa edilen Avrupa kimliği için ilk kırılma noktasını teşkil edecektir. Öyle ki, bir yüzyıl sonra Protestanlığın temellerinin atılacak olması, bu kırılmanın ilk merhalesini oluşturacaktır. Martin Luther'in (1483-1546) 1517 yılında Wittenberg Kilisesi'ne astığı doksan beş maddelik tezi²¹³, Katolik Kilisesi'ni eleştirmesi sebebiyle, Hıristiyanlıkta yeni bir bölünmeye neden olmuştur.²¹⁴ Din ve Kilise, yüzyıllar boyunca toplumun temelini oluşturduğu için bu gelişme, bir diğer ifade ile bu dini devrim Avrupa'yı derinden sarsmıştır. O zamana değin Roma Kilisesi etrafında bir birlik oluşturan Batı Hıristiyan dünyası birbirine yabancı ve düşman iki dünyaya (Katolik ve Protestan) ve kendi içerisinde de farklı gruplara ayrılacaktır ki bunun da siyasi sonuçları olacaktır. Zira siyasi ve sosyal mücadeleler bu dini ayrılıklarla kaynaşmakta gecikmeyecektir.²¹⁵

Avrupa açısından kimliğin dönüşümü sürecinde Luther'in ilk olarak İncil'i Almancaya tercüme etmesi, Din-Kilise tartışmaları ekseninde dikkate şayandır.²¹⁶ Artık matbaanın yaygınlaşması, geniş halk kitlelerinin daha önce kilise tarafından sunulan yorumuyla kabul ettikleri kutsal kitaplarını okuyabilmelerini, eş zamanlı olarak çevirinin sahibinin fikirlerinin de yayılmasını ve belirli ölçüde destek bulmasını sağlayacaktır.²¹⁷ Bununla birlikte, matbaanın icadı ile birlikte Latincenin aşındırılması sürecini de dikkate sunmak gerekmektedir. Zira Reform hareketi bağlamında Kilisenin kutsallığının tartışılır hale gelmesi aynı zamanda Latincenin yerini yerel dillerin alması ile de ilişki olmuştur.²¹⁸ Bu bağlamda, XVI. yüzyıl İncil'in hemen hemen bütün Avrupa dillerine çevrildiği bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde, mesela 1512'de J. Lefebvre d'Étaples (ö. 1536) İncil'i Fransızca'ya, William Tyndale (ö. 1536) İngilizce'ye, 1522'de Martin Luther Almanca'ya, 1524'de Christian Pedersen

²¹² A.g.e., s. 103.

²¹³ George W. Southgate, **A Text Book of Modern European History (1453-1661)**, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1963, s. 82.

²¹⁴ Luther haricinde, Avrupa'daki dini bölünmenin Ulrich Zwingli ile İsviçre'de ve Jean Calvin ile Fransa'da farklı yansımaları da olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Halil İncalcık, **Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 181-182 ve 215 vd.

²¹⁵ İncalcık, **Rönesans Avrupası...**, s. 157-158.

²¹⁶ Hirst, **a.g.e.**, s. 41. Yerel dillerin yeniden doğuşu, muhtelif şekilde yansımalarını bulmuştur. On dördüncü yüzyıl ve sonrasında Avrupa'da yeni açılan yüzlerce mahkemede dava açma dilleri ve karar tutanağı dilleri yerel dillere dönüşmüştü. Jordan, **a.g.m.**, s. 102.

²¹⁷ Beriş, **a.g.e.**, s. 91.

²¹⁸ Bu konuda bkz. Ümit Akca, **Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği Dün ve Yarın**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 47.

Danca'ya, 1526'da Olav Petersson İsveççe'ye çevirmiştir.²¹⁹ Dolayısıyla, kimlik dönüşümü açısından, bu çeviri süreci, ulus dillerinin önem kazanıp, ulus bilincinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.²²⁰ Akçura da ifade edilen bütün bu süreci şu şekilde ifade etmektedir:

“Her kavim kendi lisanını edebi bir surette kullanmaya başlamasıyla Hıristiyan aleminde milletler tezahür etmiştir, denebilir. Daha evvel, alem-i Nasara'nın dini vahdeti milli mevcudiyetlere galip idi. Ve bu alemin bir lisan-ı müştereki, Latince var idi ki, ilahiyat, ulum ve yüksek edebiyat bu lisanla yazılır ve okunurdu. Roma İmparatorluğu vahdeti, Roma Papalığı teşkilatıyla devam ediyordu. Reformasyon Kitab-ı Mukaddes'i akvamın ana dillerine tercüme ederek kilise vahdetini parçaladı ve milletlere kendi dillerinde sarsılmaz bir edebiyat temeli attı.”²²¹

Fakat Luther'in büyük ve keskin bir değişim ortaya koyduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Zira Luther'in düşüncesi bir başka bakış açısına göre Ortaçağ'la hem bir süreklilik hem de bir kopuş arz etmektedir. Süreklilik arz etmektedir, zira siyasal iktidarı ve onun dinle ilişkilerini Hıristiyan kalan bir bağlamda düşünür; kopuş arz etmektedir, zira her iki alana ilişkin sahip olduğu özgül tasavvur uyarınca cismani iktidarla dini yaşam arasında net bir ayrıma gider.²²² Yani Hıristiyanlık, etkinliğini devam ettirirken, Kilisenin etkinliğinin azalması, sorgulanmaya başlanması söz konusudur. Bununla birlikte, “din” Avrupa açısından yine merkezi konumda yer almaya devam etmektedir. Bu konunun sarsılmaya başlaması ise bu sürecin bir sonucunu oluşturacak olan Rönesans ve Aydınlanma Çağı ile birlikte gerçekleşecektir. Bu bağlamda, Rönesans ve Aydınlanma Çağı ile birlikte Avrupa kimliği bir dönüşüm yaşayacaktır. Fakat bu konudan evvel, Avrupa'nın Batı'sının keşfi konusu ele alınacaktır.

²¹⁹ Düccane Cündioğlu, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 135-136.

²²⁰ **A.g.e.**, s. 141.

²²¹ Yusuf Akçura, **Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar**, (yay. haz.) Adem Efe, YZY, İstanbul, 2004, s. 35.

²²² Maurice Barbier, **Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset**, (çev.) Özkan Gözel, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 28.

4.3. “Batı’nın Batısı”nın Keşfi: Amerika

1492 yılında Kristof Kolomb tarafından Amerika kıtasının keşfi ile birlikte Avrupa için Batı’nın Batı’sı keşfedilmiş ve kimlik tanımlaması açısından XXI. yüzyıla uzanacak olan sürecin başlangıç adımı atılmış olacaktır. Kimlik açısından Amerika’nın keşfi, Avrupa’nın ben-merkezci bir tavır sergilemesi sonucunu doğuracaktır. Çünkü keşfedilen yerlerdeki geri kalmışlık, Avrupalıların özgüveninin artmasına yol açmış, kendilerini diğer toplumlar üzerinde görme alışkanlığı yaratmıştır.²²³ Altın, Tanrı ve şöhret/ihtişam olarak adlandırılabilir üç sacayağı (Gold, God, Glory) Avrupa’nın temel gayelerini oluşturmuşlardır. Ekonomik kazanım ve Hıristiyanlığı yaymak fikri coğrafi keşiflerin iki temel taşı, “şüpheli şan ve şöhret peşinde gitmek” üçüncü önemli nedenini oluşturmuştur.²²⁴

Amerika kıtasına ulaşılmasının ardından, kıtada karşılaşılan ilkel/barbar toplumlara karşı bir üstünlük psikolojisi söz konusu olmuştur. Ancak Amerika’nın bağımsızlık süreci ile birlikte, kendi değerlerini inşa eden bir Amerika ile Avrupa arasında kimlik bazında bir sınır çizilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden II. Dünya Savaşı’na kadarki dönemde ise, Avrupa-Amerika ilişkileri bu defa farklı bir seyir takip etmiştir. 1823 yılında ABD Başkanı James Monroe tarafından ilan edilen “Monroe Doktrini” ile birlikte, Amerika, Avrupa’daki sorunların dışında kalmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Amerika ve Avrupa bu gelişme ile birlikte kalın çizgilerle ayrılmıştır.²²⁵ Amerika, kendini Avrupa’dan ve diğer devletlerden soyutlamıştır. Bu ayrılık, bir bakıma Amerika’nın kendi kimliğini inşa ettiği bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Yaklaşık bir asırlık bu zaman diliminden sonra, XX. yüzyıla uzanan ve ardından gelişen süreçten itibaren bu soyutlanma politikası son bulmuş, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası politikadaki konjonktürel gelişmeler ile birlikte SSCB, Avrupa ve Amerika için birlikte hareket edilen, ortak düşman ve ortak tehdit olarak görülen “öteki” aktör konumunda yer almıştır. Ortak düşman özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın ardından belirlenmiştir ve iki kutuplu sistem içerisinde Doğu

²²³ Yetişgin, a.g.e., s. 97. Bu bakış açısı ile ilgili olarak bkz. Alexis de Tocqueville, **Sömürge ve Kölelik, Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, (der.) Lütfi Sunar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 341 vd.

²²⁴ Yetişgin, a.g.e., s. 73.

²²⁵ Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 5, Sayı. 19, 2008, s. 123 (119-144)

Blokuna karşı, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa (Birliği) Batı Bloku içerisinde yer almışlardır.

XXI. yüzyıla gelindiğinde, Amerika, Avrupa ekseninde farklı bir boyutta değerlendirilmiş ve kimlik açısından algı, dönüşüme uğramıştır. Amerika, artık birlikte hareket edilen aktör konumundan uzaklaşmıştır. Süreç ise, Avrupa'nın kendi kimliğini Amerikanlaşma/Amerikan kültürü etkisinden koruma ve kurtarma amacının güdüldüğü bir pozisyona dönüşmüştür.

4.4. Avrupa Kimliğinin Dönüşüm Süreci: Rönesans ve Aydınlanma Çağı

Modern zamanların başlangıcı olarak iki önemli tarihi olay gösterilmektedir. Bunlar İstanbul'un 1453'te Türkler tarafından fethi ile Amerika'nın 1492'de Kristof Kolomb tarafından keşfidir.²²⁶ Bu iki tarihi olayla birlikte, Avrupa ve Avrupa kimliği bir dönüşüme uğramıştır. Çünkü hem hariçte, hem de dâhilde “öteki”lerin rolü ve konumu değişmiş ve Avrupa da bu değişimden bizatihi etkilenmiştir.

Dış etkenler açısından bakılacak olursa, 1571 yılındaki İnebahtı Savaşı'yla, Türklerin üstünlüğüne son verilerek Avrupa'nın Hıristiyan kimlik temelli dönüşümü tamamlanmıştır. Çünkü bu dönemden itibaren, “öteki”ne karşı öne sürülen argümanlar arasında din haricindeki faktörlerin de (örneğin; uygarlık) söz konusu olacağı görülecektir. 1571, aynı zamanda Avrupa'da Türk imgesinin şekillenmesi açısından dönüm noktası olmuştur. Zira bu dönemle birlikte Türklere, özellikle de Türklerin yenilmezliğine dair yazılıp çizilenler, ciddi bir şekil ve içerik değişikliğine uğramıştır. İnebahtı, ne İspanya ne Venedik ne de Papalık için kalıcı bir zafer olabilmıştır, ancak kısa zamanda kolektif hafızaya büyük bir zafer olarak işlenmiştir.²²⁷ Dış-ötekinin gücünün ve etkinliğinin azalması, Avrupa'nın din odaklı “biz” tanımlamasındaki vurgunun da azalmasına sebebiyet vermiştir. Matbaanın icadı ve Reform süreci gibi iç faktörlerle birlikte de Katolik kilisesi odaklı Hıristiyanlık gücünü yitirmeye başlamıştır. Bütün bu faktörler sonucunda, Avrupa fikri sert dindar anlamını kaybederek dünyevi bir

²²⁶ Yetişgin, a.g.e., s. 12.

²²⁷ Özlem Kumrular, **Türk Korkusu, Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 61.

kimlik kazanacaktır. Örneğin, artık “barbar” kavramı artık kâfirlerin haricinde, bütün Avrupalı olmayan dünya için kullanılmaya başlanacaktır.²²⁸

Bu doğrultuda, dini tanımlamanın ötesinde bir “fikir” olarak Avrupa, XV. ve XVI. yüzyılların bir ürünüdür demek yanlış olmayacaktır. Bu durumda da Reform ve Rönesans dönemleri etkin olmuşlardır. Belirtilmelidir ki, bu bölümde Rönesans ve Aydınlanma Çağı'nın birlikte ele alınması, Avrupa kimliğinin dönüşüm sürecinde iki dönemin birbiriyle ilişkili olmasıdır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa fikri, Hıristiyan Dünyası fikrinin birleştirici bir söylem olarak düşüğe geçtiği bir dönemde, bu fikrin sekülerleştirilmiş bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır.²²⁹ Bununla birlikte, mesele diğer yönü ile ele alındığı takdirde ise, XVI. yüzyıldan itibaren, Batı Dünyası, Hıristiyanlığın hiç yaşamadığı türden bir sarsıntı geçirmiştir.²³⁰

Bahsedilen bu dönem, edebiyat, sanat ve bilim alanında yeniden doğuşun gerçekleştiği, Antik Yunan ve Roma biliminin keşfedilmesi veya yeniden keşfedilmesi olarak tasvir edilmiş ve “Rönesans” dönemi olarak tanımlanmıştır.²³¹ Rönesans, aklın, bilimin ve bireyselliğin canlanmaya başladığı bir dönemdir. Ortaçağın din ve kilise ağırlıklı yaşam anlayışının yerine yavaş yavaş bireysel tercihlerin ve liberal düşüncenin ön plana çıktığı, serbest bir yaşam tarzı doğmaya başlamıştır. Kilisenin dini, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gücünün aşamalı olarak zayıflaması, zayıflayarak içi boşalan değerler yerine ulus devletlerin ve dünyevi otoritenin yer aldığı bir dönem olmuştur.²³² Nasıl ki Orta Çağ dönemi Avrupa, Hıristiyanlığın etkisinde kalarak dini yapıların kontrolüne girmiş ise, bu kez Rönesans ile birlikte yeniden eski Roma ve Antik Yunan geleneğinin insan, doğa, vatan ve bireysellik değerlerine dönüş yaşamıştır²³³ ve dönemin insanlık için belki de en önemli sonucu, kilisenin dogmalarına karşı insan aklının öne çıkmaya başlaması olmuştur.²³⁴ Artık Hıristiyanlık, Avrupa

²²⁸ Delanty, **a.g.e.**, s. 129.

²²⁹ **A.g.e.**, s. 157.

²³⁰ Russ, **a.g.e.**, s. 100

²³¹ Hirst, **a.g.e.**, s. 33.

²³² Yetişgin, **a.g.e.**, s. 24.

²³³ **A.g.e.**, s. 23.

²³⁴ Beriş, **a.g.e.**, s. 85.

halkları için eski merkezi konumunu yitirmeye başlamıştır. Böylece özünde “insan” olan hümanistik bir kültür doğmaya başlamıştır.²³⁵

Dinin otoritesinin azalması, insanın keşfi ve bilimin din karşısında özerkleşmesi ile Avrupa'nın modernleşmesinde bir dönüm noktası²³⁶ niteliğinde olan bu süreç, Avrupa kimliği için de bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Çünkü Ortaçağın din merkezli yerel devlet sisteminin yerini, hümanizme ve ulusal politik düzene bırakması, modern dönemde Avrupa kimliğinin oluşumunu şekillendiren en belirleyici faktör olarak gösterilmektedir.²³⁷ Avrupa kimliğinin bu dönüşüm sürecinde Kilise otoritesinin zayıflaması ve ulus devletin artan gücü insanların kendilerini ‘Avrupalı’ olarak hissetmelerine yol açmıştır. Avrupalılar kendilerini dini temelden öte, ulusal aidiyetleri ve Avrupalılık ekseninde tanımlamaya başlamışlardır. Böylelikle de Avrupa fikri, Hıristiyanlıktan bağımsız sosyal, kültürel ve politik bir mana kazanmıştır.²³⁸

Avrupa kimliğinin bu dönüşüm sürecindeki ikinci aşama, XVIII. asırda Avrupa'da, özellikle de Fransa'da ortaya çıkan, XVI. ve XVII. asırlarda meydana gelen bilim devriminin doğal bir uzantısı olarak görülen Aydınlanma Çağı olmuştur.²³⁹ Bu noktada, Avrupa'nın dâhilindeki gelişmelerin de bu süreçte etkili olduğu eklenmelidir. Çünkü XVII. yüzyıl Avrupa'sındaki din savaşlarının yarattığı yıkım, yüzbinlerce kurban verildikten sonra, Batılı devletlere dini siyasetin dışında tutmaları için bir ders olmuştur. Bu kanlı din savaşlarının doğrudan bir sonucu olarak modern laik devlet kavramı ortaya çıkmıştır ve din, bireyin manevi yaşamının mahrem alanına hapsedilmiştir.²⁴⁰

Rasyonalizm ile özdeşleşen Aydınlanma döneminde Kilise eksenli Hıristiyanlık eleştirilmiş, birey ve bilimsel görüş ön plana çıkarılmıştır. Bu noktada Aydınlanma yanlıları, salt dini eleştirerek Tanrı'nın yaratıcı olduğuna veya evrenin başlangıcındaki etkileyici ruh olduğuna karşı çıkmamışlardır. Karşı çıktıkları husus, Batıl inanç

²³⁵ **A.g.e.**, s. 85.

²³⁶ Meryem Koray, **Avrupa Toplum Modeli**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 37.

²³⁷ İnaç, **a.g.e.**, s. 138.

²³⁸ **A.g.e.**, s. 139. Fakat bu noktada şu eleştiriyi de eklemek gerekmektedir: “Avrupa kimliğinin ortak tarihsel tecrübesi bağlamında bir eleştiri olarak karşımıza çıkan en önemli argüman, sözü edilen bu deneyimlerin tüm Avrupalılar tarafından paylaşılmadığıdır. Avrupa mirası olarak tanımlanan kimi tarihsel olaylar, tüm Avrupa'da aynı şiddette yaşanmamıştır. Örneğin Rönesans en çok İtalya'da etki yaratmışken, ağırlığını daha çok Almanya'da hissettirmiştir.” **A.g.e.**, s. 133.

²³⁹ Yetişgin, **a.g.e.**, s. 193.

²⁴⁰ Silvio Marchetti, “Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma”, **Dünyada Türk İmgesi**, (yay. haz.) Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 11.

dedikleri şey ve Kilisenin insanların zihinlerinin kontrolünü ele geçirmek için bunu kullanması olmuştur.²⁴¹ Yaşanan dönüşüm açısından, şu ana kadar ifade edilen hususlar neticesinde üç dikkate değer sonuca ulaşmak mümkündür.

Birincisi, XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa’da yaşanan Rönesans hareketinin insanı yüceltmesi, Hümanistlerin topluma kazandırdığı yeni değer yargıları, yeni düşünceler ve doğa bilimlerinde görülen önemli ilerlemeler ve sonrasında XVIII. yüzyılda Aydınlanma ile birlikte aklın, bilimin ve bilincin ön plana çıkışı modern Avrupa kimliğinin oluşumunda ve inşa edilmesinde etkin rol oynamıştır.²⁴²

İkinci olarak, görülmektedir ki zaman açısından bir dönem Hıristiyanlıkla özdeşleşmiş olan Avrupa, daha sonra laiklikle ve rasyonalizmle ifade edilen bir medeniyeti ifade etmiştir. Yine bir dönem güç dengesi politikaları ile özdeşleşen kavram, bugün tamamen farklı bir mantaliteye sahip olan bütünleşme kavramıyla birlikte anılmaktadır. Bu bağlamda Avrupa farklı zamanlarda farklı anlamlara gelmiş, hatta farklı mekânları ifade etmiştir/etmektedir.²⁴³ Bu durum da kimliğin durağan/basmakalıp bir yapıya sahip olmadığını göstermekte ve kimlik tartışmalarının inşacı boyutunu teyit etmektedir.

Üçüncü olarak ise, her ne kadar Rönesans ve Aydınlanma dönemleri, Avrupa kimlik tanımlamalarında dinin baskın bir faktör olmasını eleştirmiş ve bu noktada tanımlama açısından bir dönüşüm yaşanmış olsa da Hıristiyan temel, ister açıktan kabul edilsin isterse ima edilsin, yaşamsal bir öneme sahip olmayı sürdürmektedir.²⁴⁴ Dolayısıyla bu dönüşüm sürecinin, Avrupa kimlik tanımlamasında din unsurunu tamamen ortadan kaldırdığı/göz ardı ettiği düşünülmemelidir.

Avrupa için “barbar” tanımlaması tarihi süreçte farklı toplulukları temsil etmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde, dâhilde İmparatorluğun toplumsal düzenini kabul etmeyenler, hariçte ise istilacılar ve barbarlar bu tanımlama içerisinde yer almışlardır. Hıristiyanlığın baskın unsur olduğu dönemde ise Haçlı Seferlerinin yöneltildiği Müslümanlar bu bağlamda nitelendirilmişlerdir. Batı’nın keşfi ile on altıncı

²⁴¹ Hirst, **a.g.e.**, s. 50.

²⁴² Akdemir, **a.g.e.**, s. 50-51.

²⁴³ Özdemir, **a.g.e.**, s. 117.

²⁴⁴ Le Goff, **a.g.e.**, s. 5.

yüzyıldan itibaren Amerika, Afrika ve Hint Yarımadasının ilkel yerlileri barbar olarak tanımlanmıştır. Modern-Batılı-Aydınlanmacı gelenekte ise Avrupa, dogmatikler, vahşiler ve Doğulular olarak kendi ötekilerini oluşturmada tereddüt etmemiş²⁴⁵ ve kendisini onlardan “medeni” olmakla ayırmıştır.²⁴⁶

Bu dönem ile birlikte, Hıristiyanlık kültürüyle şekillenen Avrupa bilinci sekülerleşmiş ve Avrupa, belli bir dini değil, kültür ve “medeniyet”i temsil eden bir kavram olarak algılanmıştır.²⁴⁷ Bu durum kimlik tartışmaları açısından Avrupa için bir dönüm noktasıdır. Zira Avrupa Hıristiyanlık yerine medeniyet kavramıyla tanışacak ve bu kavramla anılacaktır.²⁴⁸ Artık “Avrupa” ve “Hıristiyan âlemi” kavramları, yerlerini “Avrupalı” ve “uygar” kavramlarına bırakmıştır.²⁴⁹ “Biz” tanımlaması dini ekseninden ayrıldığı için “öteki” de farklı bir ekseninde tanımlanmaya başlanmıştır. Ortaçağ’da üstünlük söylemi, İslam’a karşı Hıristiyanlık söylemi iken; bu karşıtlık modern dönemin başlarında yerini, uygarlığın zaferi söylemine bırakmıştır.²⁵⁰ “Biz” ve “öteki” açısından Hıristiyanlık ile Müslümanlık arasındaki karşıtlık “medeni” ve “barbar” kültürler karşıtlığına dönüşmüştür.²⁵¹

Bu dönüşüm sürecinin akabinde, Batı’nın ötekisi, Batı modernitesine ve ilerleme projesine yabancı olan ne varsa onu sembolize etmiştir.²⁵² Bu ekseninde değerlendirilen “öteki”, yozlaşmış bir uygarlığı gençleştirecek olumlu değerlerin sahibi ve Avrupa’nın

²⁴⁵ Özyurt, **a.g.e.**, s. 183. “Avrupa her zaman bir şeye karşı olmak için birleşmiştir, bir şey için değil. Avrupa kimliğinin bilincine, gerçek veya hayali, ortak bir düşmanı püskürtmek gerektiğinde varmakta ve bu tehdit ortadan kalktıktan sonra da kimlik duygusunu kaybetme eğilimine girmektedir.” Schulze, **a.g.e.**, s. 303. Dolayısıyla her dönem, farklı eksenlerde ve tanımlamalarda Avrupa bir öteki’ne ihtiyaç duymaktadır. Siyasi sahada da tabiatı ile benzer durum söz konusudur. “XVI. ve XVII. yüzyılda Türkler, XIX. yüzyılda Rusya, XX. yüzyılda Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası Avrupa’nın kendini tanımasını ve sınırlamasını sağlayan, ona ayna tutan tehditlerdir.” Çırakman, **a.g.m.**, s. 34. Bu tehditlerin akabinde yeni tehdit ise, Soğuk Savaş sonrasında İslam ve Müslümanlar olacaktır. Avrupa, bir fikir olarak var olduğu zamandan bu yana bir dönüşüm süreci içerisinde olmuştur. Hatta Avrupa’nın kendisini tanımlama noktasında bile etniklik açısından böylesi bir dönüşüm sürecinin varlığına Wallerstein, Balibar ile ortak çalışmalarında dikkat çekmektedir: “Etnikliğin kalıtsal tözünü durmaksızın yeniden tanımlamak gerekir: bu, dün ‘Cermenlik’, ‘Fransız ırkı’ ya da ‘Anglosakson’du, bugün ‘Avrupalılık’ ya da ‘Batılılık’tır, gelecekte belki de ‘Akdeniz ırkı’ olacaktır.” Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler**, (çev.) Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 131.

²⁴⁶ Yurdusev, **a.g.m.**, s. 45.

²⁴⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 127.

²⁴⁸ Nazik Müge Tekin, “Avrupa’da Ortak Kimlik Arayışı ve Bu Arayışın Türk Birliği Sağlama Önerilerine Yansımaları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 26, Bahar 2013, s. 541.

²⁴⁹ İnaç, **a.g.e.**, s. 140-141.

²⁵⁰ Delanty, **a.g.e.**, s. 108.

²⁵¹ Yeğenoğlu, **a.g.m.**, s. 91.

²⁵² Kevin Robins, “Kimlikleri Kesintiye Uğratmak: Türkiye/Avrupa”, **Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, (ed. Fırat Mollaer), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 504.

ulaştığı ilerleme düzeyi için bir mihenk taşı olarak düşünüldüğünde hem ilkel hem sömürülecek, dönüştürülecek ve ‘uygarlaştırılacak’ vahşi olarak görülmüştür.²⁵³ Elbette ki bu yaklaşımda Avrupa’nın ben-merkezci bir tutum geliştirdiği görülmektedir.

Esasında sorun, “barbarlar”ın gelişmişlik bakımından Avrupalılardan aşağı olması olmamıştır. Problem, Avrupalıların ve onların barbar olarak gördükleri toplumların farklı yönlerde gelişme göstermeleri, tüm yaşam tarzları ve bu yaşam tarzından ileri gelen psikolojileri bakımından birbirlerinden azami derecede farklılaşmaları olmuştur.²⁵⁴ Dolayısıyla burada bir üstünlük ya da aşağılık durumu söz konusu değildir. Söz konusu olan, Avrupa’nın kendisi gibi/kendinden olmayanları ötekileştirme ve karşıt bir kimlik inşa etmesidir. Bu sayede birlik içerisinde, aynı bakış açısına sahip “biz” tanımlaması ortaya çıkarılabilecektir.

Nihayetinde, Avrupa’nın modern dönemin nimetlerinden yararlanarak gerçekleştirdiği denizaşırı sömürgecilik süreci, XVIII. yüzyıldan itibaren ifade edilen uygarlık kavramının Avrupa kimliğinin en temel unsuru olarak belirmesine yol açmıştır. Uygarlık, Aydınlanma’nın değerlerini taşıyan, ilerleme ve düzeni temsil eden bir kavram olarak Avrupa’ya ilişkin kültürel bir bakış açısının yansıtmaya başlamıştır.²⁵⁵ Bu bakış açısının gelişmesi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ‘Avrupa medeniyeti’ kavramının Avrupa ülkeleri arasında belli bir yakınlaştırmaya da öncü olmasını sağlamıştır. Zira bu perspektiften Avrupa kimliği fikri, merkezinde (center) Avrupa’nın, etrafında (periphery) ise dünyanın geri kalanının yer aldığı bir dünya vizyonunu öngören ve Avrupalı olmayan kültürlerle kıyasla üstün bir kimlik yaratmaya yönelik bir araç olarak kullanılmıştır.²⁵⁶ Dolayısıyla, XIX. yüzyıl Avrupa kolonyalizmini meşrulaştırmak için ortaya atılan “medenileştirme misyonu” (la mission civilisatrice) “Beyaz Adam”ın Avrupalı olmayan dünyaya karşı ahlaki ve medeni bir görevi olarak tarif edilmiştir.²⁵⁷

Bu dönemle birlikte, XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılda kıtada yaşanan farklı gelişmeler, Avrupa kimliğinin dönüşüm sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır.

²⁵³ Passerini, **a.g.m.**, s. 226.

²⁵⁴ Nikolay Trubetskoy, **Avrupa ve Beşeriyet**, (çev.) Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 33.

²⁵⁵ Erdenir, **a.g.e.**, s. 79.

²⁵⁶ Noi, **a.g.e.**, s. 69.

²⁵⁷ Kalın, **a.g.e.**, s. 28-29.

Bu boyut, ulus devletlerin ve ardından ulusal çıkarların gündeme gelmeye başladığı dönemi ifade etmektedir. Elbette bu dönemin yansımalarını, XX. yüzyılın ilk yarısındaki gelişmelerde de görmek olasıdır. Bu noktada, millet ve milliyetçilik fikirlerinin belirginleşmeye başlamasının ardındaki temel kırılma noktalarından birisi olarak Fransız Devrimi'ne dikkat çekmek mümkündür.

4.5. Fransız Devrimi'nin Etkileri ile Avrupa'nın Değişim Süreci

Fransız Devrimi, Avrupa tarihi açısından dâhili faktörler için önemli olduğu kadar harici faktörler açısından da önemlidir. Çünkü yeni kıtanın keşfi sürecinde Amerika, Avrupa tarafından etkileniyorken, aradan geçen yaklaşık beş asrın ardından bu kez Avrupa, yeni kıtada yaşananlardan etkilenecektir. Öyle ki, Avrupa ve Dünya tarihi için bir dönüm noktası olan Fransız Devrimi, insanların haklarını korumak için savaştan ve çoktan devrim yapan Amerika Birleşik Devletleri'nden hayli etkilenmiştir.²⁵⁸

Elbette, devrim öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşananlar çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışma bağlamında dikkate değer olan kimlik ve millet/milliyetçilik kavramları açısından ortaya çıkan sonuçlardır. Bu açıdan Fransız Devrimi özgürlük, eşitlik ve kardeşlik (liberty, equality, fraternity) sloganı ile millet fikrini inşa etmiştir.²⁵⁹ Özellikle bu dönemden itibaren XX. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan döneme, milliyetçiliğin yükselişe geçmesi, kimlik, aidiyet, biz ve onlar tartışmaları için Devrimin sonuçları önemli kılmaktadır.

Bunun haricinde bir diğer perspektiften, en azından üç faktörün Devrimin kalıcı bir Avrupa kimliği için temel oluşturamamasında etkili olduğu eklenmelidir. Birincisi, 1793 tarihinden itibaren İhtilal'in kendisi bir bakıma Fransız imparatorluk programına dönüştürülmüştür. Dolayısıyla kısa vadede bütün Avrupa'yı etkisi altına alacak öngörüler gerçekleşmemiştir. İkincisi, 1793'te başlayan devrimci savaşlar Batı ve Doğu Avrupa arasında büyük bir ihtilafın doğmasına yol açmıştır. Üçüncü ve son olarak, Devrimin ruhu, yeni toprağa dayalı milliyetçilik fikrinin önünü açmıştır.²⁶⁰

²⁵⁸ Jeremy Rifkin, **Avrupa Rüyası**, (çev.) Buket Okuyucu Özbay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 187.

²⁵⁹ Noi, **a.g.e.**, s. 31.

²⁶⁰ Delanty, **a.g.e.**, s. 170-171.

Bu fikir, bir uluslar çağını başlatmış ve XX. yüzyıla uzanan süreçte, İmparatorlukların yerini, ulus-devletlerin aldığı yeni bir dönemin arka planını oluşturmuştur. Zira Smith'e göre, milliyetçilik kavramı, Fransız Devrimi ile birlikte yeniden ayağa kaldırılmıştır.²⁶¹ Dolayısıyla Fransız Devrimi ve sonrasındaki dönem, dünya politika sahnesini sarsacak bir miras bırakmıştır. Bu miras, XIX. yüzyılın bir "milliyetçilik çağı" olarak da nitelendirilmesi ile belirginleşmektedir.²⁶² Artık hanedanlık ve din temelli devletlerin yerini ulus devletler almaya başlamaktadır²⁶³ ve XIX. yüzyılın "gelişmiş" olarak nitelendirilen dünyasında, hem ulus devlet hem de milli ekonomiyi birleştiren çeşitli "milletler" in inşa edilmesi süreci bu tarihsel dönüşümün temel noktalarından birisini oluşturmaktadır.²⁶⁴

Dolayısıyla bu dönem ve yeniden şekillenen uluslararası konjonktür kapsamında XX. yüzyılın başında ortaya çıkan I. Dünya Savaşı, gerek Avrupa gerekse de Dünya için politika sahnesinde yeni bir boyutun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulusal hassasiyetlerin, milliyetçi duyguların yükselişi bu dönemden itibaren belirgin bir biçimde görülmeye başlanmış ve II. Dünya Savaşı'na giden süreçte özellikle Almanya ve İtalya örneklerinde çok daha farklı bir eksene ulaşmıştır. Çalışma açısından, bu eksen önem arz etmektedir, çünkü XX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da tartışılan ve adımları atılan bütünleşme hareketinin temelinde yer alan hususlardan birisi, bu bütünleşme hareketinin bahsedilen örneklerle ve eksene karşı başlamış olmasıdır.

Bu nedenle, şu ana değin değerlendirilen dönemlerin ardından, Avrupa'nın dönüşümündeki izler takip edildiğinde, belirgin bir biçimde XX. yüzyılın başlangıcında yaşananlar ve yüzyılın ortalarında yeniden gündeme gelen "Birlik" düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Doğu-Batı ekseninde ve kimlik inşasının güçlükleri noktasında tarihsel, politik, ekonomik ve kurumsal bir perspektiften, Avrupa Bütünleşmesi tartışmaları çerçevesinde yaşanan gelişmeleri değerlendirmek gerekmektedir.

²⁶¹ Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, (çev.) Derya Kömürçü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 182-183.

²⁶² Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40

²⁶³ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, (çev.) Simten Coşar vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 241.

²⁶⁴ Eric Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik**, (çev.) Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 201.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA KİMLİĞİ'NİN AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ/BİRLİĞİ BOYUTU

1. AVRUPA'DA BİRLİK DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

Avrupa kimliğinin unsurlarını belirleyen sacayakları (Antik Yunan, Roma ve din) mevcut olmasına rağmen, gerek dini gerekse de siyasi bölünmeler ve bu bölünmeler arası rekabetler, Avrupa'da ortak bir kimliğin inşa edilmesini güçleştirmiştir. Buna karşın, bu bölünmüş tablonun giderilmesi için XIII. yüzyıldan itibaren ortak bir Avrupa kimliğinin inşası için çeşitli “birlik” düşünceleri gündeme gelmiştir. Bu düşünceler, dini, siyasi ya da hukuki temelde bir birliğin inşa edilmesini öngörmüşlerdir.

Bu bölümün amacı, ortak bir Avrupa kimliğinin inşası ve “biz” tanımlamasının oluşturulması için ortaya konulan düşüncelerin analiz edilmesini amaçlamaktadır. Zira bu “biz” tanımının arka planında yer alan faktörler, görece olarak yarım asrı aşkın bir süredir Avrupa Birliği çatısı altında bir arada olma fikrinin pratiğe yansımaları sağlamıştır. Esas itibarıyla, “birlik” üzerindeki tartışmaların II. Dünya Savaşı sonrasında belirgin bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Ancak Avrupa'da barışın tesisini ve birlikte hareket edilmesini hedefleyen “birlik” fikrinin, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin öncesinde de ortaya atıldığı ve tartışıldığı görülmektedir.

Din ya da ulus-devlet ekseninde geliştirilen bu görüşler tarihsel perspektifte, Pierre Dubois (1250-1312), Emeric Cruce (1590-1648), Hugo Grotius (1583-1645), Duc de Sully (1560-1641), Abbe de Saint-Pierre (1658-1743), Immanuel Kant (1724-1804), Montesquieu (1689-1755), Victor Hugo (1802-1885) ve J. J. Rousseau (1712-1778) gibi isimler tarafından dile getirilmiştir. Dubois'e göre barışı sağlayacak araç, yüksek bir kilise konseyi iken²⁶⁵, Cruce'a göre Avrupa'nın bütün devletlerinden gelecek

²⁶⁵ Dubois, “Kutsal Toprakların Kurtuluşu” adlı yapıtında (1306) Haçlı Savaşlarını destekleme amacı güdüyordu. Bunun için de Hıristiyan devletlerin örgütlenmesini, anlaşmazlıklarını çözecek yollar bulmalarını öneriyordu. Örgütün ortak bir ordusu olacaktı. Papa, en büyük hakem olacak, ayrıca örgütün bir de mahkemesi bulunacaktı. Mesut Hakkı Çaşın, vd., **Avrupa Birliği, Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2007, s. 154-155.

temsilcilerin oluşturduğu bir kuruldur.²⁶⁶ Grotius'a göre barış ancak uluslararası hukuka saygı ile gerçekleşecektir. Duc de Sully ise Avrupa'nın 'pek Hıristiyan' devletlerinin bir araya geldiği bir Konsey'e vurgu yapmıştır.²⁶⁷ Abbe de Saint-Pierre²⁶⁸, Kant²⁶⁹, Montesquieu, Victor Hugo²⁷⁰ ve Rousseau gibi düşünürler de Avrupa devletlerinin bir araya gelerek kalıcı barışı tesis etme yönünde görüşlerini dile getirmişlerdir.²⁷¹ Görüleceği üzere, Dubois'in dini temelli yüksek kilise konseyi ve Sully'nin Hıristiyan devletleri bir araya getirme düşüncesi dini temelde "biz" in oluşturulmasını ve Avrupa nezdinde bir ortak kimliğin inşa edilmesini amaçlamıştır. Bu durum, Cruce'a göre devletler aracılığıyla sağlanabilirken, Grotius'a göre hukuk bu birliğin oluşmasını sağlayacaktır. Bu noktada, birlik düşüncelerinin gündeme gelmesinde "öteki"nin etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira bu düşünceler, Doğu-Batı ekseninde dini zeminde kendi içerisinde bölünme yaşayan, Müslüman ve Türk tehdidi ile karşılaşan Avrupa'da ortaya çıkan düşüncelerdir. Ortak düşmana karşı halkların birlikte hareket etmesi, Avrupa'nın ortak bir çatı altında buluşması bu düşüncelerin temel gayeleri arasında olmuştur. Birlik düşüncesi XX. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiş ve kurumsallaştırılmış bir şekilde Avrupa'da birlik sağlamak için çeşitli planlar ortaya

²⁶⁶ M. Ö. 319-272 yılları arasında yaşamış olan Epirus Kralı Pyrrhus'un bakanlarından olan Cynee'nin adını verdiği "Yeni Cynee" adlı eserinde (1623), Cruce, savaşları önlemek ve barışı sağlamak amacıyla Venedik gibi tarafsız bir kentte bütün hükümdarların elçilerinden oluşan sürekli bir meclis kurulmasını teklif etmişti. Bu mecliste hiyerarşide ilk sırayı Papa, daha sonra Osmanlı Padişahı temsilcisi alacaktı. Cruce'nin taslağı diğer düşünürlerin aksine, örgütün merkezinin Avrupa'da olması ve hiyerarşide Papa'nın en önde gelmesini içermesine rağmen, oluşturulacak meclise Osmanlı İmparatorluğu, İran, Çin, Hindistan ve Afrika'dan da temsilcilerin katılmasını içerdiği için ilk evrensel örgütlenme tasarısı olarak kabul edilebilir. **A.g.e.**, s. 155.

²⁶⁷ Duc de Sully, "Anılar" ya da "IV. Henri'nin Büyük Özlemi" adlı yapıtıyla (1638), Avrupa'da barışı ve düzeni sağlayacak bir federasyon önermekteydi. Bu Federasyon'a Osmanlı İmparatorluğu, Rusya gibi Avrupalı olmayan devletler alınmayacaktı. Devletlerin büyüklüklerine göre temsilci gönderecekleri federasyon, üyeler arasındaki anlaşmazlıkları çözecekti. Sully, tasarısında Federasyon'un bir ordusu olacağını belirtiyordu. **A.g.e.**, s. 155.

²⁶⁸ 1712 yılında yazdığı "Avrupa'da Barışı Sürekli Kılma Konusunda Muhtıra" adlı kitabında, Hıristiyan devletler arasında barışı sağlamak amacıyla merkezi Hollanda'nın Utrecht şehri olacak şekilde uluslararası sürekli bir senato kurulmasını öneriyordu. 24 devletin temsilcilerinden oluşacak Senato bir çeşit mahkeme gibi çalışacaktı. **A.g.e.**, s. 155.

²⁶⁹ Kant, 1795'te yayınlanan "Ebedi Barış" adlı eserinde, diğerleri gibi mümkün olduğu ölçüde savaşları önleme amacını gütmekteydi. Kant'ta bu amaçla bir federasyon kurulmasını önerirken, diğer yazarlara göre bu Federasyon çok daha gevşek bir Federasyon'du ve savaşları önleme bakımından alınacak önlemler yavaş yavaş geliştirilecekti. **A.g.e.**, s. 156.

²⁷⁰ "Birleşik Avrupa Devletleri" ifadesini kullanan Victor Hugo Avrupa Kıtası ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "gün gelecek, bu kıtanın tüm ulusları, kendi özgün niteliklerini ve şanlı bireyselliklerini yitirmeksizin, daha üst düzey bir birlik içinde kaynaşacaklar ve Avrupa kardeşliğini oluşturacaklar. Gün gelecek, tek savaş alanı, fikirlerin yarıştığı açık pazar yerleri olacaktır. Gün gelecek kurşunların ve bombaların yerini oylar alacak." Nurettin Bilici, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 23. Ayrıca bkz. Zoltan Horvath, **Handbook on the European Union**, Hungarian National Assembly, 2007, s. 25.

²⁷¹ M. Serdar Palabıyık ve Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, s. 4-5.

atılmıştır. Bu bağlamda, 1923 yılında “pan-Europa” adlı kitabı yayımlanan Richard Coudenhove-Calergi’yi²⁷² ve Eylül 1946’daki Zürich konuşmasında, “resmi adı ne olursa olsun, bir tür Avrupa Birleşik Devletleri’nin kurulması”nın zaruri olduğunu ifade eden Churchill’i not etmek mümkündür.²⁷³ Çünkü bu zaruret hali, halkların arasındaki kimlik ve dolayısıyla çıkar ayrılıklarını azaltarak, “öteki”ne karşı hareket etmenin yegâne yollarından birisi olarak değerlendirilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan ekonomik ve politik konjonktür, istikrarın ve barışın inşa edilmesi gerekliliğini daha kesin hatlarla ortaya çıkarmıştır ve devletleri bu yönde harekete geçirmiştir. İki savaşın ardından Avrupa’da birlik düşüncesinin yeniden harekete geçmesindeki etkin faktörlerden birisi, artık savaşların ardından en büyük tehdit olarak görülen “saldırgan milliyetçilik” düşüncesi olmuştur. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı’nın sonrasında temellendirilen birlik fikrinde saldırgan milliyetçilik karşıtı fikirler etkin olmuştur. Nazi dönemi Nasyonal Sosyalist düşüncenin ortaya çıkardığı yıkım ve tahribat böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında etkin bir gelişme olmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki, Avrupa’nın bütünleşme söylemini geliştiren düşünürler, esas itibarıyla halklar arasında düşmanlığı yayan, ayrıştırıcı ve ötekileştirici argümanları etkin bir biçimde kullanan saldırgan milliyetçi düşünceye karşı olmuşlardır. Bu fikirler, hastalıklı bir şekilde faşizme ve nasyonal sosyalizme dönüşen milliyetçiliğin ve İkinci Dünya Savaşı’nın acı deneyimleriyle şekillenmişlerdir.²⁷⁴ Dolayısıyla, “Avrupa’nın inşası fikri iki dünya savaşından sorumlu olan milliyetçiliğin reddi ile başlamıştır.”²⁷⁵ Bu tespit, Avrupa’daki bütünleşme hareketinin temellerinin birinci boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü Avrupa, tarih boyunca kendi içinde savaşarak, bir yandan “öteki” karşısında arzu ettiği gücü elde edememiş, diğer yandan ise bu tehdit olarak algılanan düşman karşısında birlikte hareket etmekten uzak bir görüntü arz edebilmiştir. Bu sorunun ortadan kaldırılması ve ortak Avrupa kimliğinin oluşturulabilmesi için de ayrıştırıcı fikirlere karşı olunmuştur.

²⁷² Horvath, a.g.e., s. 25.

²⁷³ Durmuş Hocaoğlu, “İbn Haldun Perspektifinden Avrupa Birliği’nin Geleceği”, **Geçmişten Geleceğe İbn Haldun: Vefatının 600. Yılında İbn Haldun’u Yeniden Okumak**, İSAM, İstanbul, 2006, s. 78.

²⁷⁴ William Wallace, “Kurtuluş mu, Geri Çekilme mi? Batı Avrupa’da Ulus Devlet, 1945-93”, **Avrupa Sorunu, Avrupa Ne Avrupalı Kim?**, (der.) Peter Gowan ve Perry Anderson, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 38.

²⁷⁵ Noi, a.g.e., s. 86.

İkinci boyut ise, ilkinde kıyasla tartışmaya açık olsa da bütünleşme sürecindeki din etmenidir. Avrupa’da bütünleşmenin mimarları arasında yer alan, 1950 yılında Birliğin kurucu metni olarak kabul edilen deklarasyonu açıklayan Fransız politikacı Robert Schuman tarafından 1964 yılında şu şekilde dile getirilmiştir: “Avrupa’nın demokratik ideali ve geleceği, temellerini istisnasız olarak Hıristiyanlığa borçludur”²⁷⁶ Bu söylemi destekleyecek bir diğer ifade, 2013 yılında görevinden ayrılan Papa XVI. Benedict tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: “Resmi olarak ifade edilmese bile, Avrupa birliğinin fikir babaları, Hıristiyanlık mirasının bu tarihsel kimliğin çekirdeğini oluşturduğunu gayet iyi biliyorlardı.”²⁷⁷

Elbette, Avrupa’da birliğin ortaya çıkışında bu ve benzeri ifadeler, birinci boyut gibi pratik ve kuramsal alanda gözlemlenebilir, analiz edilebilir bir yöne sahip olmamıştır. Ancak, birliğin inşasına yönelik tartışmalarda, dini hassasiyetlerin -söylem bazında dahi olsa- etkisinin ele alınması açısından dikkat çekicidir. Aydınlanma düşüncesinin insan eksenli değerleri ve seküler karakteri ile AB üzerinde Hıristiyanlıktan daha büyük etki yaratmış olduğu yönünde tespitlerde bulunulsa da²⁷⁸ ve Birliğin Hıristiyan esasları üzerine kurulmuş bir birlik olmadığı, aksine akıl-bilim eksenine oturmuş, laiklikle dinsel çatışma ve bağnazlıkları aşmış, sekülerizmle bireyi ve sivil toplumu oluşturmayı başarmış çağdaş bir birlik olarak ifade edilse de,²⁷⁹ Avrupa adına din faktörünün hiçbir zaman göz ardı edilmediğine de dikkat çekmek gerekmektedir.

Bu fikri temellerle birlikte, elbette, XX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan gelişmeler de Avrupa’da birlik düşüncesinin güçlenmesine neden olmuştur. Çünkü I. ve II. Dünya Savaşlarının ardından Avrupa’nın karşı karşıya kaldığı ekonomik ve siyasi buhranlar ve krizler, artık bir takım tedbir ve düzenlemelerin hayata geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun haricinde, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası politikadaki yeni konjonktür de bu zorunluluğu ortaya çıkaran bir diğer faktör olmuştur.

²⁷⁶ Bülent Şenay, “Avrupa Birliği’nin ‘Dini Kimliği’ ve Avrupa’da Dinler: Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam”, **Uludağ Fakültesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt. 11, Sayı. 1, 2002, s. 128.

²⁷⁷ Papa 16. Benedict: Joseph Ratzinger, **Avrupa Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü**, (çev.) Nilüfer Uğur Dalay, Gendaş Kültür, İstanbul, 2005, s. 35.

²⁷⁸ Beriş, **a.g.e.**, s. 288.

²⁷⁹ Halil Çivi, “İslam Dini Avrupa Birliği’ne Girmeye Engel mi? Din, Devlet, Laiklik, Hıristiyanlık ve İslamiyet”, **M. Ü. AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 1, 1998, s. 63.

2. AVRUPA’NIN BİRLİĞİNE GİDEN SÜREÇ: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA VE AVRUPA’NIN DURUMU

Avrupa tarihinin özellikle son beş asrı (1951’de temelleri atılan bütünleşme süreci hariç olmak üzere) “savaşlar dönemi”dir demek yanlış olmayacaktır. XV. yüzyılın sonlarında Fransa ve Habsburg İmparatorluğu arasında İtalya’ya hâkim olmak amacıyla başlayan savaş nerede ise bir yüzyıl sürmüştür. XVII. yüzyılda Orta Avrupa’yı savaş alanına dönüştüren Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) yaşanmıştır. XVIII. yüzyılda İspanya Veraset Savaşları Avrupa’nın siyasi aktörlerini yeniden karşı karşıya getirmiştir. XIX. yüzyılın ilk on yılında Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart’ın seferleri, bütün Avrupa’yı kapsayan bir fenomene dönüşmüştür.²⁸⁰ XIX. yüzyıl, aynı zamanda çok hızlı ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlere rağmen milliyetçiliğin yönlendirdiği bir yüzyıl olmuştur. Büyük güç rekabetinde 1815 Viyana Kongresi’nin etkileri, 1860’larda İtalya’nın 1871’de Almanya’nın birliğini sağlaması milliyetçiliği daha da körüklemiştir.²⁸¹ Bu yüzyılda şekillenen süreç, XX. yüzyıla da aksetmiş ve bu yüzyıl, imparatorlukların sona erışı ve siyasal katılımın nicelik ve nitelik olarak gelişimiyle birlikte tam anlamıyla bir ‘Uluslar Çağı’ olarak nitelenir olmuştur.²⁸²

Bu çağda ulusal çıkarlar belirginleşmiş, iki Dünya savaşı yaşanmış, uluslararası politika ve Avrupa yeniden şekillenmiştir. Almanya ve Fransa arasındaki güç mücadelesi sonucunda I. Dünya Savaşı (1914-1918) yaşanmış, fakat savaş sonrasında gerek yapılan antlaşmalar (özellikle Versay), gerekse oluşturulmaya çalışılan örgütler (Milletler Cemiyeti) kalıcı barışı sağlayamamış, aksine daha büyük bir savaşın kapılarını aralamıştır. II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında yeni bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır. Çalışma bağlamında ele alınacak olursa Avrupa bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm sürecini ortaya çıkaran etmenler ise şunlar olmuştur:

²⁸⁰ Palabıyık ve Yıldız, **a.g.e.**, s.3-4. Özellikle XVII. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı’na kadar ele alınabilecek olan Büyük Savaşlar Dönemini ve yer alan aktörleri/coğrafyaları şu şekilde dönemselleştirebilmek mümkündür: Otuz Yıl Savaşları (1618-48), Fransa-İspanya (1613-59), Osmanlı (1657-64), Fransa-Hollanda (1672-78), Osmanlı (1682-99), Augsburg Ligi (1688-97), İspanya Veraset (1701-13), Avusturya Veraset (1739-48), Yedi Yıl Savaşları (1755-63), Osmanlı (1787-92), Napolyon Savaşları (1803-15), Kırım (1853-56), Fransa-Prusya (1877-78), Rusya-Osmanlı (1877-78), I. Dünya Savaşı (1914-18). Bkz. Caşın, vd., **a.g.e.**, s. 151-152.

²⁸¹ McCormick, **a.g.e.**, s. 68.

²⁸² Özyurt, **a.g.e.**, s. 96.

Birincisi, uluslararası alanda güç dengelerinde değişim görülmüştür. Savaştan önce uluslararası güç dengesinin temel faktörlerini oluşturan devletler, 1945'in dünyasında yer al(a)mamışlardır. Bunlardan Almanya, Japonya ve İtalya yenilmiş devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa ve İngiltere ise galip devletlerdendir. Ancak savaşın bunların üzerinde yaptığı ekonomik ve siyasi alandaki tahribat ve yıkım o kadar büyük olmuştur ki, bu devletlerin eski yerlerini almaları, uluslararası politikada aktif hale gelmeleri için 1970'lerin sonunu beklemek gerekmiştir.²⁸³

İkinci olarak, Avrupa ekonomik açıdan büyük bir yıkım ve tahribatla karşılaşmıştır. Ekonomik geri çekilme, siyasi anlamda da gerçekleşmiştir ve ortaya çıkan güç boşluğunu iki büyük güç doldurmuştur. Savaş, Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) süper güç konumuna getirmiş ve Avrupa'nın genel olarak zayıflamasına yol açmıştır.²⁸⁴ Dolayısıyla ekonomik ve siyasi alanda olduğu kadar, kimlik perspektifinde de Avrupa iki etkin güç arasında kalmıştır. Bu noktada, "öteki"nin kim olacağı ve hangi kimlik altında birlikte hareket edileceği temel sorunsallardan birisini oluşturmuştur.

Üçüncü olarak, bu iki güç/kutup ekseninde mücadeleler/çatışmalar savaş sonrasında ideoloji(ler) açısından belirlenmiştir. Doğu ve Batı arasındaki, ideolojik bölünmüşlük ve çatışmalar Avrupa'yı doğrudan etkilemiştir. Daha da ötesinde Avrupa, ideolojik mücadelelerin merkezi konumunda yer almıştır. Çünkü iki güç de hem etkinlik alanlarının genişletmek, hem de mevcut alanlarını muhafaza edebilmek amacını taşımıştır. Sonunda, kaderleri çok farklı olan iki Avrupa'nın ortaya çıkmasına tanık olunmuştur. Batı'da liberal demokrasi ve kapitalizm, Doğu'da ise komünizm. Siyasi, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel olmak üzere yaşamın her alanında kopuş görülmüştür.²⁸⁵ İki güç arasında, ideolojik zeminde sıkışan Avrupa'da, bu mücadelenin artmasına karşı bir tedbir almak amacıyla bütünleşme, birlik içerisinde olma amaçlı söylem ve düşünceler belirginlik kazanmaya başlamıştır.

Dördüncü olarak, her iki güç de Avrupa için bir tehdit oluşturmuştur. Ancak süreç, özellikle ekonomik faktörlerin etkisi ile şekillenmiş ve SSCB bir tehdit olarak

²⁸³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 379

²⁸⁴ Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev.) Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 265.

²⁸⁵ **A.g.e.**, s. 291.

görülmüş ve “öteki” olarak addedilmiştir. Bu bağlamda, uzun yıllar boyunca kendi içerisinde mücadele eden, bölünmüş bir görüntüye sahip Avrupa’da “öteki”ne karşı ortak bir zeminde hareket etme düşüncesi hâkim olmuştur. Avrupa dâhilindeki farklılıklar geri plana itilirken, ortak düşmana karşı birlik içerisinde olma düşüncesi etkinlik kazanmıştır. İki kutup arasında, SSCB’nin tehdit ve öteki olarak değerlendirilmesinde, Amerika’nın da belirleyici bir konumunun söz konusu olduğu belirtilmelidir. Çünkü güçsüz bir ekonomi, gerilemiş bir endüstri, sorunlu bir bütçe ve önemli bir insan gücü kaybı ile yüzleşen Avrupa’nın dünyadaki egemenliğinin gerilediği ve yerini büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri’ne kaptırdığı açıktır.²⁸⁶ Ancak Amerika bu ekonomik gücünü Avrupa’nın aleyhine değil, ortak tehditten ötürü (SSCB), Avrupa’nın lehine kullanmıştır. Öyle ki Amerika’nın II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa açısından kazandığı belirleyici konumun en somut örneği Batı Avrupa’yı işgalden kurtarması olmuştur.²⁸⁷ Özellikle 1947 yılında Truman Doktrini ve Marshall Planı ekonomik olarak Avrupa’da dengeyi kurma girişimleri olarak yer almıştır.²⁸⁸ Bu hamleler, Avrupa’nın ekonomik olarak istikrar kazanma sürecini başlatmıştır. Marshall Planı olarak bilinen plan kapsamında ABD, ekonomik iyileşmesini hızlandırarak komünizm tehdidine karşı direnmesini sağlamak için Batı Avrupa’ya yardım yapmaya başlamıştır.²⁸⁹ Bu bağlamda, savaş sonrası Avrupa’da ekonomik iyileşmeyi sağlamak için 13 milyar doların üzerinde maddi destek sağlanmıştır.²⁹⁰ Bu noktada, çıkar-kimlik ilişkisini görmek olasıdır. Çünkü ABD’nin Avrupa’ya sağladığı ekonomik destek, bir yandan Avrupa’nın yeniden kalkınmasını sağlarken, diğer yandan da iki kutup arasında belirgin bir biçimde tarafını belirlemesini sağlamıştır.

Beşinci olarak, belirtildiği üzere SSCB, bir tehdit unsuru olarak yer almıştır ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Avrupa’nın “öteki”si belirlenmiştir. SSCB savaşın son yılları olan 1944-1945 döneminde Alman işgalinden kurtarmak bahanesiyle askerlerini Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan’a sokmuş ve bu ülkelerde

²⁸⁶ Koray, **a.g.e.**, s. 72.

²⁸⁷ Çağrı Erhan ve Erhan Akdemir, “Avrupa Bütünleşmesi”, **Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (ed.) Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 21.

²⁸⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 396-399.

²⁸⁹ Stewart Ross, **Towards European Identity**, Wayland Publishers, East Sussex, 1989, s. 11.

²⁹⁰ Timothy Bainbridge, **European Union**, Penguin Books, London, 1998, s. 350.

komünist rejimlerin kurulması için faaliyetlerine hız vermiştir.²⁹¹ Orduyu terhis etmediği gibi, Avrupa’da işgali altında tuttuğu yerlerde bulundurduğu ordularını takviye etmiştir. Ayrıca birçok saldırgan davranışlarıyla Avrupalıları korkuya ve kuşkuya düşürmüştür. SSCB, II. Dünya Savaşı sırasında Finlandiya’nın doğu bölgesinden bazı toprakları, Estonya, Litvanya ve Letonya’yı, Polonya’nın doğusunu, Romanya’nın Besarabya bölgesini işgal etmiştir. Savaştan sonra ise işgali altında bulunan Doğu Avrupa ülkelerinde zorla komünist rejimler kurulmasını sağlamıştır. 1946 Eylül’ünde Bulgaristan’a, 1947 Ocak’ında Polonya’da, 1948 Martında Romanya ve Çekoslovakya’ya, 1948 Aralık’ında Macaristan’a, 1949 Ekim’inde Doğu Almanya’ya komünist rejimler yerleşmiştir.²⁹² Bu süreç, Avrupa için aynı zamanda bir kâbus süreci niteliğinde olmuştur. Bu gelişmelere karşın; “biz”, “öteki”ne göre şekil aldığı için aslında SSCB’nin varlığı ve hamleleri Avrupa’da birlik düşüncesini sağlamlaştırmıştır. Birliğin oluşturulmasında etkin bir yeri olan Paul-Henri Spaak’ın bu yöndeki ifadesi dikkate değerdir. Spaak’a göre Stalin, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun babasıdır. Çünkü Sovyetler Birliği’nin yarattığı korku ülkelerin ayrı ayrı durmak yerine bir araya gelmelerini sağlamıştır.²⁹³ “Avrupa’nın birleşmesi birçok kimse için, İkinci Dünya savaşı sonrasında ve artan Sovyet totalitarizmi tehdidiyle birlikte bir gereklilik gibi görünmüştür.”²⁹⁴ Bu sebeple artık Avrupa kimliği için güvenlik açısından, ekonomik ve ideolojik açıdan “öteki” SSCB olmuş ve Avrupa, ABD ile birlikte, liberal değerleri savunan bir kimlik perspektifi içerisinde yer almıştır.

Son olarak ise, Avrupa’da dönüşümün gerçekleşmesinde etkisi olan husus, yukarıda da belirtildiği üzere İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasında da etkin olan ve Savaş sonrasında da mağlubiyetle karşılaşan düşünceler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, ırkçılığa dayalı bu görüşler iflas edecekler; Alman Nazizmi, İtalyan Faşizmi ve Japon Militarizmi adına bu iflas yalnız cephelerde değil, bütün

²⁹¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 379.

²⁹² Mesut Hakkı Çaşın ve Uğur Özgöker, **Avrupa Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri**, Arion Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 38.

²⁹³ Iver Neumann, “Avrupa Kimliği, AB Genişlemesi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 4, Kış 1999, s. 20.

²⁹⁴ Jean-Luc Mathieu, **Avrupa Birliği**, (çev.) İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 12. “Soğuk Savaş’ın Avrupa’nın uluslararası siyasetlerinde yarattığı etki kıtanın iç siyasetleri üzerinde yarattığı etkiden daha çarpıcıydı. Bu etki, bütün sorunlarıyla birlikte “Avrupa Topluluğu”nu, daha önce görülmemiş bir siyasal örgütlenme biçimini, yani birçok bağımsız ulus-devletin ekonomileri ve bir ölçüde hukuk sistemleri için sürekli (ya da en azından uzun vadeli) bir düzenlemeyi yarattı.” Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, (çev.) Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s. 321.

dünyadaki düşünce alanında da görülecektir.²⁹⁵ Bu düşüncelerin tekrar Avrupa sahnesinde yer almaması için bütünleşme teori ve düşünceleri geliştirilecek ve Birliğin temelleri atılmış olacaktır. Dolayısıyla bu gelişmelerle birlikte, Avrupa'daki bütünleşme hareketinin teorik arka planına değinmekte fayda görülmektedir. Çünkü bu arka planda, Avrupa'nın XXI. yüzyılda kimlik konusunda karşılaştığı sorunlara dair ipuçlarının da bulunduğu düşünülmektedir.

3. AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN TEORİK ALT YAPISI

Avrupa'da birlik düşüncesinin temellerini daha sağlıklı değerlendirebilmek adına, bu bütünleşme hareketinin teorik temellerini de ele almak faydalı olacaktır. Bu noktada, bu başlık altında entegrasyon kavramı ve teorilerine yer verilecektir. Öncelikle, entegrasyon, değişimle ilgili ve ilişkili bir kavram olup, “bütünleşmiş” bir toplumu ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁹⁶ Bunun yanında kavramın içeriği bakış açılarına göre farklılıklara sahip olabilmekte ve bu farklılıklar da bu bölümde ele alınacak olan entegrasyon/bütünleşme teorileri arasındaki nüansları sunmaktadır. Bu noktada öncelikle genel hatları ile ardından da daha detaylı olmak üzere fonksiyonalizm, neo-fonksiyonalizm, federalist yaklaşım ve iletişim yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

Fonksiyonalist bakış açısına göre entegrasyon, sadece kurumsal yapılar oluşturmak ve siyasal antlaşmalar yapmak değildir. Aynı zamanda işlevsel olarak ihtiyaçlara cevap verebilen ve potansiyel ihtiyaçlara da uygulanabilecek bir ortaklık ve birliktelik oluşturmaktır. Burada siyasal kurumsal yapı oluşumundan söz edilmemektedir. Daha çok ekonomik ve teknik alandaki işbirliği üzerinde durulmaktadır.²⁹⁷ Neo-fonksiyonalist bakış açısından ise Ernst Haas (1924–2003) entegrasyonu, “siyasal aktörlerin sadakatlerini, beklentilerini ve siyasal eylemlerini, kurumlar aracılığıyla üye devletler üzerinde yetkilere sahip olabilecek yeni bir merkeze kaydırma konusunda ikna edilmeleri süreci olarak”²⁹⁸ tanımlamaktadır. Yine Haas'a göre, devletleri entegrasyona sevk eden unsur, ulus-ötesi gereksinimlerden ziyade karar

²⁹⁵ Caşın ve Özgöker, **a.g.e.**, s. 37.

²⁹⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006, s. 446.

²⁹⁷ Beril Dedeoğlu, **Adım Adım Avrupa Birliği**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 28.

²⁹⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 453.

alıcıların işbirliğinin çıkar sağlayacağı yönündeki beklentiler olmaktadır.²⁹⁹ İletişim yaklaşımında görülecek olan Karl Deutsch'a (1912–1992) göre ise entegrasyon, aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan ve birlikte hareket ederek topluluk niteliklerini ve dinamiklerini sürdürebilen birimler arasındaki ilişkidir.³⁰⁰ Son olarak federalizme göre ise, egemenlik haklarının sınırlı olduğu federal düzenleme, ulus devletlerin eklemlendirilerek, bazı yetki düzeylerindeki politika belirleme hakları kendilerinde kalmak üzere, merkezdeki yönetim aygıtının otoritesine bağlanmalarını öngörmektedir.³⁰¹

Belirtmek lazımdır ki, bu teoriler Birliğin XXI. yüzyıldaki kimlik tartışmalarının da temelini oluşturmaktadırlar. Örneğin, AB'nin üzerinde hassasiyetle durduğu “demokrasi açığı” sorununun temellerini burada görebilmek mümkündür. Dolayısıyla her bir yaklaşımın bu açıdan kimlik tartışmaları ile ilgili ve ilişkili olduğu bilinmelidir. Bunun yanında, Avrupa'da birliğin gereklilik olduğu bir dönemde bu teorilerin ortaya çıkması, hangi yöntem ve ilkeler ile “birlikte hareket” edilebileceğinin tartışılması noktasında dikkat çekicidir. O sebeple, birliğin oluşması ve sonrasındaki tartışmalar açısından teorik arka plan önem arz etmektedir.

3.1. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Ana argümanları II. Dünya Savaşı'nın ardından David Mitrany'nin (1888–1975) “A Working Peace System” (1943) adlı eseri ile oluşturulan fonksiyonalist teorinin temel ilgi alanı dünya barışının sağlanmasıdır.³⁰² Burada, Mitrany'nin temel hareket noktası bütünleşme hareketleri değil, barışın tesis edilmesidir.³⁰³ Zira artık temel sorun, ulusların barış içinde birbirinden nasıl uzak tutulacağından ziyade onların nasıl bir araya getirileceği sorunudur. Burada fonksiyonalist teori, çatışan çıkarların uzlaştırılmasından

²⁹⁹ Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-130-201404079sandikli_kaya.pdf, s. 142, 3. (Erişim: 02.10.2015)

³⁰⁰ **A.g.m.**, s. 141.

³⁰¹ Hüseyin Kutay Aytuğ, “Bütünleşme Kuramları Işığında Avrupa Birliği Genişlemesine Bakış”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt. 15, Sayı. 1, 2008, s. 151.

³⁰² David Mitrany, “A Working Peace System”, **The European Union, Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (ed.) Brent F. Nelsen, Alexander C-G. Stubb, Lynne Rienner Publishers, London, 1994, ss. 77-98.

³⁰³ İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği Rehberi**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2008, s. 17.

öteye ortak sorunların çözülmesi için öngörülen yapıcı işbirliği üzerinde odaklanmaktadır.³⁰⁴

Mitrany, tek bir ihtiyaca cevap veren, ideolojiden arındırılmış, teknik ve uzmanlaşmış işbirliğinin olduğu bir entegrasyon öngörmüştür.³⁰⁵ Kuram ışığında, egemen devletlerin hâkim olduğu bir sistem düşünülmektedir. Burada, teknik işlevlerle yükümlü uluslararası örgütlerden oluşan sisteme geçiş öngörülmektedir. Aynı zamanda belirli alanlarda başlayan işlevsel örgütlenme, diğer alanlarda da benzer örgütlenmelere sebep olacaktır. Nihayetinde işlevsel organlar arasında sağlanacak geniş çaplı bir koordinasyonla ve işbirliğiyle bu örgütlenmenin kuvvetleneceği savunulmaktadır.³⁰⁶

Burada bahsedilen husus, fonksiyonalizmde, “ramification” (dallanma) kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın içeriği şu şekilde izah edilmektedir; “belli bir alanda başlayan fonksiyonel işbirliği ve örgütlenme diğer alanlarda da benzer örgütlenmelere zincirleme şekilde yol açacaktır.”³⁰⁷

Bütün bu veriler bilgiler ışığında, fonksiyonalizmin temel savlarını şu şekilde maddelendirebilmek mümkündür:

- a) Ulus–devlet barışı ve insanlığın refahını sağlayamamaktadır.
- b) Uluslararası arenada teknik konular önem kazanmıştır.
- c) Teknik sorunlara uluslararası düzeyde çözüm bulunması amacıyla siyasal kaygılardan uzak, teknik işlevleri yerine getirmekle sorumlu uluslararası örgütler kurulmalıdır.
- d) Belli fonksiyonları yerine getirmek üzere güç ve yetkiyle donatılmış bu otoritelere ulus–devletler yetki devredecektir.
- e) “Ramification” (dallanma) teorisi çerçevesinde bir alanda başlayan fonksiyonel örgütlenme diğer alanları da tetikleyecektir. Örneğin, ortak pazar; ücret, fiyat, sigortacılık, sosyal güvenlik gibi konularda benzer yapılanmaları doğuracaktır.

³⁰⁴ Arı, a.g.e., s. 450.

³⁰⁵ Nilüfer Karacasulu, “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 3, No. 9, 2007, s. 85.

³⁰⁶ S. Sezgi Mercan, “Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 10, No. 1, 2011, s. 70.

³⁰⁷ Arı, a.g.e., s. 448.

f) Sonuçta, siyasi sektör asimile edilerek bir “Dünya Toplumu” yaratılacak ve barış sağlanacaktır.³⁰⁸

Örneğin, buradaki barışı sağlayacak toplum düşüncesi, bizatihi inşa edilmek istenen kimliğe yapılan bir atıf olarak değerlendirilmektedir ya da (a) maddesinde görülen, ulus devletin barışı sağlayamaması konusu, ulusal hassasiyetlerin azaltılması yönündeki hedefin belirgin göstergelerinden birisidir. Bu maddeler haricinde, entegrasyon oluşumunda esas sorumluluğu teknokratlara yönelten fonksiyonalizm, ekonomik ve sosyal alanda işbirliğine yönelik çabaları değerlendirmede faydalı bir çerçeve sağlamıştır. Dünya düzenine ilişkin problemlere makul bir yaklaşım önermiştir ve son olarak siyasi, diplomatik ve hukuki sorunlarda sınırlı geleneksel uluslararası düşünüşe yeni bir boyut kazandırmıştır.³⁰⁹

Entegrasyonun sağlanması için mutlaka siyasal irade gerektiğini savunanlar, salt teknokratların yönelimleri sonucu bütünleşmeye gidilmesinin mümkün olamayacağını iddia etmişlerdir.³¹⁰ İletişim yaklaşımında karşılaşılabilecek olan Karl Deutsch’a göre de, fonksiyonları ve hizmetleri teknik konularla sınırlı olan örgütler politik bakımdan zayıflığı simgelemektedirler.³¹¹ Yokluğundan dolayı eleştirilen siyasallaşma unsuru, neo-fonksiyonalizm/yeni-işlevselcilik ile mevcut hale ge(tiri)lecek ve ele alınacaktır.

3.2. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni-İşlevselcilik)

Neo-fonksiyonalizm, fonksiyonalizme bir takım düzenlemeler getirmekte ve yeni perspektifler eklemektedir. Ernst Haas, “spill-over” kavramı ile ve Joseph Nye (1937-...) da yedi “süreç mekanizması” ile neo-fonksiyonalizmin öncü isimlerinden olmuşlardır. Haas’a göre, hükümetler önce bir sektörde bütünleşme hareketi başlatacaklar ve bu hareketin ortaya koyduğu başarı, “spill-over”³¹² (yayılma/taşma etkisi³¹³) etkisiyle diğer sektörleri de etkileyecektir.³¹⁴

³⁰⁸ Açıkmüşe, “Uluslararası İlişkiler Teorileri...”, s. 5, 6.

³⁰⁹ Merve İrem Yapıcı, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 3, 2007, s. 140.

³¹⁰ Açıkmüşe, “Uluslararası İlişkiler Teorileri...”, s. 6.

³¹¹ Yapıcı, **a.g.m.**, s. 142.

³¹² Neo-fonksiyonalizme göre, Avrupa bütünleşmesi, yayılarak genişleyen ve üç kavramla anlatılan bir süreçtir. Bunlar; fonksiyonel spill-over, siyasi spill-over ve ortak tercih/çıkarların oluşması süreçleridir. Fonksiyonel spill-over kavramına göre, modern endüstriyel ekonominin değişik sektörleri karşılıklı birbirine bağımlıdır. Farklı sektörlerden birinde başlayan bütünleşmeye yönelik aktivitelerin başarılı

Bir alanda oluşturulan supranasyonel (ulus-üstü) kurumların avantajlarından yararlananların, sonrasında diğer alanlarda da ortaya çıkacak benzer oluşumları destekleyecekleri öne sürülmektedir. Spill-over etkisi denen ve genişleme mantığı çerçevesinde ele alınan bu yaklaşıma göre bir sektörde gerçekleşen bütünleşmenin diğer sektörlerde de bütünleşmeyi teşvik edeceği öngörülmektedir. Ayrıca devletlerin ulusal çıkarlarını daha üst bir yapı içinde değerlendirmelerine yol açacağı kabul edilmektedir.³¹⁵ Görüldüğü üzere, spill-over etkisinin oluşmasında entegrasyon içinde yer alan aktörlerin, yayılmanın kendi menfaatine olacağı düşüncesi önemli bir yer teşkil etmektedir.³¹⁶ “Spill-over” kavramını, Mitrany’nin “ramification” kavramından ayıran belirgin özellik, “spill-over” etkisinin fonksiyonalizmde mevcut olmamasından dolayı eleştirilen ‘siyasallaşma’ unsurunun yer almış/alıyor olmasıdır. Fonksiyonalizmin teknik projeksiyonları haricinde, Haas’a göre, ekonomik entegrasyon sürecinin sonunda bir siyasal topluluk oluşacaktır.³¹⁷

Nye ise, özellikle yedi “süreç mekanizması” ile yeni işlevselciliğin kapsamını belirlemiştir. Bunlar;

- a) Görevlerin fonksiyonel bağlantısı veya taşınma “spill-over” etkisi,
- b) Ticari, sermaye hareketi, haberleşme gibi işlemlerin artması,
- c) Seçkinler grubunun bağlantılı konular ile ilgili koalisyon oluşturması (koalisyonların daha çok birbiriyle ilişkili konularda kurulabildiği ve kamu desteği alınan oranda bütünleşmenin geliştirilebileceği belirtilmiştir),
- d) Seçkinlerin sosyalleşmesi (burada amaç, seçkinlerin kendi ülkelerindeki ulusal politikalara yabacılaşma olasılığını/riskini ortadan kaldırmaktır),
- e) Bölgesel grup oluşumu (bölgesel grup oluşumunun, ulusal çıkar gruplarına göre, daha zayıf kalarak bütünleşmeyi zayıflatabileceği öngörülmüştür³¹⁸),

olabilmesi için diğer alanlarda da benzer gelişmeler gerekir. Siyasi spill-over ise adapte olma, uyum gösterme sürecidir. Son olarak ortak tercih ve çıkarların oluşması süreci ise, devletlerin ortak politikalara ulaşmakta zorluk çektikleri zamanlarda, karşılıklı imtiyazlarda ortak değerlerde buluşmaya çalışmalarıdır. Elif Toprak, “Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyum”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 7, No. 1, Güz 2007, s. 71.

³¹³ Sandıklı ve Kaya, *a.g.m.*, s. 143.

³¹⁴ Ülger, *a.g.e.*, s. 17.

³¹⁵ Arı, *a.g.e.*, s. 462.

³¹⁶ Yapıcı, *a.g.m.*, s. 145.

³¹⁷ *A.g.m.*, s. 144.

³¹⁸ “Bölgesel bir entegrasyon gerçekleşirse, bu entegrasyon, özel grupların ortak çıkarlarını bölgesel düzeyde korumak için yasal olan veya olmayan hükümet dışı bölgesel örgütler kurmasını teşvik eder.

- f) İdeolojik oluşumun ve kimlik oluşumunun cazibesi ve
- g) Sürece yabancı aktörlerin katılmasıdır.³¹⁹

Nye, ayrıca, aktörlerin ekonomik simetrisinin veya eşitliğinin, seçkinlerin değerinin, çoğulculuğun bulunmasının ve üye devletlerin adapte olmasının ve yanıt vermesinin entegrasyonun eğilimini belirleyen şartlar olarak zikretmiştir.³²⁰ Burada özellikle seçkinlere yapılan vurgu, Avrupa kimliğindeki demokrasi açığı sorununa dair bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Zira ele alınacağı üzere, Avrupa inşa edilirken, Avrupalıların unutulduğu düşüncesi, XXI. yüzyılda Avrupa kimliği tartışmalarının odak noktalarından birisidir.

Fonksiyonalizm ve neo-fonksiyonalizm mukayese edildiği vakit, şu ayrımlara ulaşılmaktadır: fonksiyonalizm entegrasyon sürecinde esas sorumluluğu teknokratlara yöneltirken, neo-fonksiyonalizm ise belirleyici olarak siyasi elitleri ileri sürmüştür.³²¹ Fonksiyonalizmde, teknik problemlerin çözümü için entegrasyon oluşturulacağı öngörülmüş ve siyasi konular göz ardı edilmiştir. Neo-fonksiyonalizmde ise entegrasyon sürecinde siyasi konular da önemlidir.

Ayrıca, neo-fonksiyonalist söylemin, tanımsız sivil inisiyatifleri yani sivil toplum örgütlerinin de dışında kalan sade vatandaşları, etkileşim açısından sürece dâhil etmemesi kuramsal bir zayıflık olarak görülmüş ve bu zayıflık İletişim Yaklaşımı tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Lakin İletişim Yaklaşımına geçmeden evvel, Birliğin bugünkü kimlik tartışmaları açısından da atıf yapılan başlıklar arasında yer alan Federalizm yaklaşımını açıklamakta fayda vardır.

3.3. Federalist Yaklaşım

Avrupa bütünleşmesi açısından teorik tartışmalar arasında yer alan bir diğer yaklaşım ise ‘federalizm’dir. Kavram olarak “federasyon” ismi; pakt, ittifak, akit, özgür iradeyle yapılan ve bir dereceye kadar karşılıklı güven ve süreklilik arz eden bir

Genelde bu bölgesel hükümet dışı örgütlerin gücü zayıf kalmaktadır. Pek çok durumda, çok genel olan çıkarlar bölgesel düzeyde bir araya getirilirken, daha spesifik çıkarlar ulusal düzeyde ele alınmıştır.” **A.g.m.**, s. 147.

³¹⁹ Karacasulu, **a.g.m.**, s. 88; Toprak, **a.g.m.**, 74, 5.

³²⁰ Yapıcı, **a.g.m.**, s. 146 vd.; Karacasulu, **a.g.m.**, s. 88.

³²¹ Bkz. A. J. R. Groom, “Neofunctionalism: A Case of Mistaken Identity”, **The European Union, Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (ed.) Brent F. Nelsen, Alexander C-G. Stubb, Lynne Rienner Publishers, London, 1994, s. 119.

mutabakat anlamına gelen Latince “foedus” kelimesinden türetilmiştir.³²² “Federalizm” ise federal modellerin siyasi bir sisteme uygulanması gerektiğini öngören kural koyucu (normatif) bir yaklaşımı ifade etmektedir.³²³ Bu yaklaşım çerçevesinde, yeniden ifade etmek gerekirse; federal düzenleme, üye devletlerin egemenlik haklarının sınırlandırılmasına vurgu yapmaktadır. Burada devletlerin, bazı yetki düzeylerindeki politika belirleme hakları kendilerinde kalmak üzere, merkezdeki yönetim aygıtının otoritesine bağlanmaları öngörülmektedir.³²⁴ Bu yaklaşımın Avrupa kimliği açısından etkisi, bir üst kimliğin oluşması yönündeki düşüncedir.

Egemenlik haklarının sınırlandırılması noktasında ulus-devlete meydan okumanın bir ifadesi olan federalizm, idealist akımın varsayımlardan da yararlanmak suretiyle en sıkı bütünleşme modelini ortaya koymaktadır. Entelektüel açıdan fazla gelişme gösteremeyen bir teori olarak anılmasına karşın Avrupa bütünleşmesine ilişkin federalist izler taşıyan yapıtların varlığı da yadsınamaz bir gerçektir.³²⁵ Bu bağlamda, Richard von Coudenhove-Kalergi (1894-1972), Altiero Spinelli (1907-1986), Alcide de Gasperi (1881-1954), Paul Henri Spaak (1899-1972), Walter Hallstein (1901-1982), Carl Friedrich (1777-1855) gibi siyasi öncülerin, federalizmin fikri temellerini attıkları ve bu fikirleri Avrupa bütünleşmesi için hayata geçirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere entelektüel açıdan fazla gelişme gösterememe açısından; gerek savaş sonrası şartlar, gerekse de bütünleşmenin henüz kurumsallaşmayıp genişleme dalgalarıyla yüzleşmemeleri nedeniyle Birlik genişlemesi üzerine yapılan çalışmalar için atıf yapılabilecek bir kaynak olarak kabul edilemeyeceği de belirtilmektedir.³²⁶

Yaklaşımın bütünleşme hareketi üzerindeki etkisine bakıldığında da şu tespitlerde bulunmak mümkündür. Avrupa bütünleşmesi sürecinin hız kazanması ve söz konusu süreçte federal unsurların giderek artmasıyla birlikte bütünleşme sürecini açıklamaktan çok, ona yön vermeyi amaçlayan ve bütünleşme sürecinin federal bir yapıyla son bulması gerektiğini savunan yaklaşımlar bir bütün olarak “federalizm”

³²² Soren Dosenrode, “Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an Analytical Framework”, **Perpectives on Federalism**, Vol. 2, Issue. 3, 2010, s. 10.

³²³ Alper Arısoy, “Avrupa’da Federalizm Geleneği ve Avrupa Bütünleşmesinde Federalist Akımlar”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt. 10, Sayı. 4, 2010, s. 1198.

³²⁴ Ayтуğ, “Bütünleşme Kuramları Işığında...”, s. 151.

³²⁵ Açıkmeşe, “Uluslararası Teoriler Işığında Avrupa Bütünleşmesi...”, s. 4.

³²⁶ Mercan, **a.g.m.**, s. 69-70.

şemsiyesi altına anıla gelmiştir.³²⁷ Bu şemsiye altında, federalistlerin diğer teorik tartışmalardan önce girişimde buldukları belirtilmelidir. Öyle ki, 1947 yılında Avrupalı federalistler “Avrupa Federalistleri Birliği”ni (EUF) kurmuşlardır. 1948 yılında ise kendisini federalist olarak tanımlayan sekiz yüzden fazla aydın ve siyasi lider Hague’da bir araya gelmişlerdir.³²⁸

Bahsi geçen Birliğin kurulması ve 1948’de gerçekleştirilen toplantı haricinde federalist tartışma yerini fonksiyonalizm ve akabinde de neo-fonksiyonalizme bırakmış olsa da, burada teorik ve tarihi açıdan net bir ayırmada da bulunmak yanlış olacaktır. Zira Avrupa bütünleşmesinin kurucu isimlerinden sayılan Jean Monnet bu açıdan dikkat çekici bir örnektir. Teorik tartışmalar ekseninde Jean Monnet, federalist yaklaşımın öncülerinden Altiero Spinelli ile aynı hedeflere sahiptir. Bu hedef, Avrupa federasyonu oluşturup, savaşlarla dolu tarihi, ortak sorunlara birlikte çözüm arayacak ve bu çözümleri bulacak ve uygulayacak kurumsal mekanizmaların oluşturulmasıdır.³²⁹ Ancak yine Monnet’in bakış açısı Mitrany’nin perspektifi ile de doğrudan ilişkilendirilebilmektedir. Bundan dolayıdır ki bu tartışmaların yer aldığı literatürde, Monnet, “federal işlevselcilik” ekseninde de değerlendirilmektedir.³³⁰ Dolayısıyla belirtilen nedenlerden ötürü federalist yaklaşım ön plana çıkmamış olsa da, hareketin temel aşamasında yer almış olduğunu, izlerinin bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir.

3.4. İletişim Yaklaşımı

Karl Deutsch öncülüğündeki bu yaklaşım ise temelde, halk yığınlarının da sürece dâhil edilmesini öngörmüştür. Deutsch, uluslararası entegrasyonu/bütünleşmeyi, bir grup devlet arasında veya bir bölge içinde güvenliğin inşa edilmesi olarak tanımlamıştır. Buna göre başarılı entegrasyon, devletlerin aralarındaki sorunları çözmek için savaşa ya da savaşçı yöntemlere başvurma ihtimallerinin azalması ile mümkün

³²⁷ Arısoy, **a.g.m.**, s. 1198.

³²⁸ Finn Laursen, “Federalism: From Classical Theory to Modern Day, Practice in the EU and Other Politics”, **The EU and Federalism: Politics and Policies Compared**, (ed.) Finn Laursen, Ashgate Publishing, Farnham, 2011, s. 9. Caşın ve Özgöker, **a.g.e.**, s. 47.

³²⁹ Arısoy, **a.g.m.**, s. 1201-1202.

³³⁰ Caşın ve Özgöker, **a.g.e.**, s. 49.

olacaktır.³³¹ Deutsch, birleşmiş bir uluslararası topluluğun özelliklerini şu şekilde ifade etmiştir:

- a) Ortak değer ve beklentilerin varlığı,
- b) Sürekli ve kapasiteli bir iletişim ağı,
- c) İlişkileri uzlaştırıcı dengelerin varlığı ve çoğulculuk ilkesi,
- d) Karşılıklı davranışların önceden algılanması olanağı,
- e) Üyelerin en az bir-iki tanesinde siyasal ve idari kapasitenin artış eğilimi göstermesi.³³²

Deutsch, fonksiyonalizmi eleştirmekte ve fonksiyonel uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilen iletişimin kitlelerin gerekli sadakatini sağlamasında ve barışı korumasında yetersiz kaldığını savunmaktadır. Çünkü bu tarz örgütler, kişilerden ziyade hükümetlerle iletişim içinde olunmasını öngörmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, fonksiyonalistler temel aktör olarak teknokratları neo-fonksiyonalistler ise bürokrasi ve elitleri ele alırken, Deutsch'un halk yığınlarını temel aktör olarak ele aldığı görülmüştür.³³³ Lakin Avrupa'daki bütünleşme hareketinde doğrudan halk yığınlarının sürece dâhil edilip edilmediği tartışmalı bir konu olarak yer almaktadır.

Buna rağmen, ele alınan bu dört teorinin Avrupa bütünleşmesine ne ölçüde katkıda bulunmuş olduğu, öncelik açısından tartışma konusu olabilirse de, belirgin olan şey, bu kuramsal perspektifin, Avrupa'da bütünleşme hareketinin başlangıç ve gelişim noktaları açısından dikkate değer ipuçları sunmuş olduklarıdır.

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURULMASI

Avrupa'da bütünleşmenin teorik arka planı, farklı perspektiflerden bir birliğin, dolayısıyla "biz"nin nasıl oluşabileceğine dair düşünceler ortaya koymuşken, II. Dünya Savaşı sonrası şartlar ve gelişmeler, birlik düşüncesinin pratiğe aktarılmasını sağlamıştır. İki Dünya Savaşı, Avrupa için ekonomik ve politik anlamda yıkımlarla sonuçlanmıştır. Bu savaşın ortaya çıkış sebebine bakıldığında temelde Alman-Fransız rekabetini görebilmek mümkündür. II. Dünya Savaşı sonrasında da bu rekabet devam

³³¹ Yapıcı, **a.g.m.**, s. 150.

³³² Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 30.

³³³ Yapıcı, **a.g.m.**, s. 151.

edecek ve bir bakıma Avrupa’da Birliğin temellerinin atılmasında bu rekabetin yeniden ortaya çıkmaması ve yeniden kıtanın benzer risklerle karşı karşıya kalmaması düşüncesi söz konusu olacaktır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın Ruhr bölgesindeki kömür ve çelik üretimi, Müttefikler arası Ruhr Uluslararası Otoritesinin denetimine sokulmuştur. Fakat Marshall Planı sonrası Alman sanayinin hızla gelişme süreci içine girmesi, bu denetimin sınırlarını zorlaştırmıştır. Fransa’nın bu hıza yetişememesi yeniden Alman-Fransız rekabeti riskini ortaya çıkarmıştır.³³⁴ Bu noktada, Fransa Planlama Teşkilatı Başkanı Jean Monnet (1888-1979) tarafından geliştirilen çözüm³³⁵, Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman (1886-1963) tarafından 9 Mayıs 1950’de açıklanmış ve Schuman Planı/Deklarasyonu olarak tarihe geçen açıklamada birlik fikrinin temelleri atılmıştır.

Schuman Planı’nın biri kısa, diğeri uzun vadeli olmak üzere iki temel hedefi vardır. Kısa vadeli hedef, Almanya ve Fransa arasındaki gerginliklerin çözülmesidir. Uzun vadeli hedef ise, Avrupa Birliği’nin kurulmasına giden yolda bir ilk adım atmak ve daha uzun zaman alacak bu süreci başlatmaktır.³³⁶ Takip eden süreçte, 18 Nisan 1951’de, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, İtalya ve Fransa tarafından imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuş, tabir-i caizse uzun vadeli hedefin ilk aşaması gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğun kısmen başarılı olması bütünleşmeyi savunanları yeni arayışlara itmiştir.³³⁷ Bu girişimlerden birisini, Avrupa Savunma Topluluğu oluştursa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, Paris Antlaşması’na taraf olan ülkelerin Dışişleri Bakanları 1955 Haziran’ında Messina’da toplanmışlar ve Messina Konferansı’nda ortaya çıkan tartışmaların sonucunda 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşmaları ile iki yeni örgüt kurulmuştur: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET). Çalışma

³³⁴ Çağrı Erhan, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihsel Gelişimi”, http://web.nevsehir.edu.tr/iysdosya/AB_Tarihsel_Gelisim.PPT, (Erişim: 13.08.2015)

³³⁵ Monnet’in planının arkasındaki fikir, Avrupa ülkelerinin ekonomilerini bütünleştirerek, savaş gibi ortaya çıkabilecek olan ve ülkelere zarar veren riski imkânsız hale getirebilmektir. Bu konuda bkz. Lauren M. McLaren, **Identity, Interests and Attitudes to European Integration**, Palgrave Macmillan, 2006, s. 7 vd.

³³⁶ Özdemir, **a.g.e.**, s. 180.

³³⁷ Ülger, **a.g.e.**, s. 38.

bağlamında, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nda teşkilatın kuruluş amaçları şu şekilde ifade edilmiştir:

- a) Avrupa halkları arasında giderek daha güçlü biçimde kurulacak bir birliğin temellerini atmak,
- b) Avrupa'yı bölen engelleri kaldırarak ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini ortak eylemlerle sağlamak,
- c) Bölgeler arasındaki ekonomik dengesizlikleri en aza indirmek suretiyle uyumlu kalkınma sağlamak ve ekonomik bütünlüğü güçlendirmek,
- d) Halkların çalışma koşullarını ve hayat standartlarını iyileştirmek için sürekli çaba harcamak,
- e) Dengeli ticari ilişki ve adil rekabetin önündeki engelleri kaldırmak,
- f) Ortak dış ticaret politikası izlemek suretiyle uluslararası ticarete yaşanan kısıtlamaların kaldırılmasına katkı sağlamak,
- g) Avrupa ile denizaşırı ülke ve topraklar arasında dayanışmayı artırmak ve deniz ülke ve toprakların BM Ana Sözleşmesindeki ilkeler gereğince yaşam düzeyini yükseltmek,
- h) Barış ve özgürlüğün korunmasını sağlamak ve kendi amaçlarını benimseyen öteki Avrupa halklarını da ortak olmaya çalışmak.³³⁸

Burada ekonomik ve sosyo-politik alanda birliğin oluşması adına amaçların belirlendiği görülmektedir. Özellikle "Avrupa'yı bölen engellerin kaldırılması" ve barış içerisinde yaşaması öngörülen halk ifadesi, oluşturulmaya çalışılan kimlik kavramı bağlamında dikkat çekicidir. Ayrıca (h) maddesinde geçen, bu değerlere sahip öteki Avrupa halklarının da bu sürece dâhil edilmesi amacı, oluşturulma çalışılan kimliğin ortak paydada birleştirici değerlere sahip olduğunu göstermektedir. 1957 yılındaki bu gelişmenin ardından, Birliğin kurumsal anlamda yaşadığı bir gelişmeyi belirtmekte fayda vardır. 1965 yılında imzalanan ve 1967 yılında yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması ile yaşanan bu gelişme, bu üç topluluğun tek bir Konsey ve tek bir Komisyon ile "Avrupa Toplulukları" (AT) çatısı altında toplanmasıdır.

Kıtada başlayan bu bütünleşme hareketi ile birlikte Avrupa dönüşüm sürecinde yeni bir aşama ortaya çıkmıştır. Temelleri "birlik" düşüncesini barındıran bu gelişme,

³³⁸ A.g.e., s. 41.

Soğuk Savaş döneminden XXI. yüzyıla gerek politik, gerek ekonomik, gerekse de kurumsal açıdan farklı bir Avrupa ile karşılaşılması sonucunu doğuracaktır.

5. AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN GENİŞLEME-DERİNLEŞME SÜREÇLERİ

5.1. Genişleme ve Derinleşme Süreçlerinin Kimlik Boyutu

Bütünleşme hareketinin genişleme ve derinleşme süreçleri, bütünleşmenin kimlik tartışmaları içerisinde yer almaktadır. Çünkü her derinleşme süreci, Birliğin kurumsal/hukuki açıdan siyasal bütünleşme evresine geçişi (ortak tavır ve tutum geliştirme noktasında), her genişleme süreci de Birliğin kıtada “biz” kavramı ekseninde yeknesak, bütüncül bir tablo inşa etmesi ile doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla bütünleşme hareketinin hukuki ve tarihi açıdan ele alınması, bu bağlamda kimlik tartışmaları için önemli bir konumda yer almaktadır. Bununla birlikte, özellikle genişleme süreçlerinde Birliğin “demokrasi” ve “insan hakları” gibi kavramlara vurgu yapması, XX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’nın “Birlik” altında yeni bir dönüşüm süreci içerisinde olduğunu göstermektedir.

Kimlik tartışmaları ekseninde genişleme ve derinleşme süreçlerine bakıldığında şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Genişleme açısından, Avrupa halklarının genişleme süreçleri sonucunda karşı karşıya kalacağını düşündüğü refah kaybı fikri ve endişesi, büyük ölçüde genişleme sonrası ciddi boyutta sosyal hareketlilik yaşanacağı algılanması ya da önyargısıyla birlikte şekillenmektedir. Keza bu bölümde ele alınacak olan 2004 Merkezi Doğu Avrupa (MDA) genişlemesinin yaratmış olduğu tartışma bu bağlamda da değerlendirilmelidir.³³⁹ Zira MDA genişlemesi sonrası hem ekonomik hem sosyal nedenlerle, AB içinde “öteki”ne yönelik önyargıların artması, AB bütünleşmesi kapsamında bir bakıma dolaylı olarak ırkçılık ve yabancı düşmanlığı olgularına zemin hazırlamıştır.³⁴⁰

Derinleşme açısından ise, özellikle ulus-devlet siyasi gücünün uluslar-üstü kurumlara devri, ulus-devlet içindeki ekonomik anlamda genel refah politikalarının sorun yaşaması ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik olumsuzluklar ile birleşince

³³⁹ Fatma Yılmaz, *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, USAK Yayınları, Ankara, 2008, s. 56.

³⁴⁰ *A.g.e.*, s. 49.

AB bütünleşmesi dönem dönem halkların gözünde soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁴¹

5.2. Genişleme Sürecinin Hukuki Boyutu

Bütünleşme hareketinin, genişleme noktasında hukuki altyapısı Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın 98. Maddesi,³⁴² Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın 237. maddesi³⁴³ ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın 205. maddesi ile düzenlenmiştir.³⁴⁴ Her üç maddede de temel kıstas olarak “Avrupa Devleti olmak” ibaresine yer verilmiştir. Bu ibare, coğrafi bir şartı içermektedir. Dolayısıyla öncelik, coğrafi olarak Avrupa kıtasında yer almaktır. Fas'ın başvuru süreci ve Topluluğun tavrı, bu durumu teyit eden bir örnektir. Fas, Avrupa Topluluklarına üyelik başvurusunda bulunmuştur ve başvurusunun akabinde Konsey'in kararı 1 Ekim 1987 tarihinde ret yönünde olmuştur. Açık bir şekilde Fas'ın “Avrupalı olmadığı” belirtilmiş ve Fas dışlanmıştır.³⁴⁵ Elbette ki konseyin bu tutumunda coğrafi öğeler kadar, kültürel ve tarihi bir takım faktörler belirleyici rol oynamıştır.³⁴⁶ Çünkü ifade edilen ibarenin aynı zamanda kültürel faktörleri kapsadığını söylemek de mümkündür. Daha önce de ifade edildiği üzere, Avrupa sadece coğrafi bir adlandırma değildir. Aynı zamanda bir zihniyeti

³⁴¹ A.g.e., s. 52.

³⁴² Her Avrupa Devleti, işbu Antlaşmaya taraf olmak için başvuruda bulunabilir. Antlaşmaya taraf olmak isteyen Devlet Konseye başvurur. Konsey, Yüksek Otoritenin görüşünü aldıktan sonra, oybirliğiyle karar alır ve oybirliğiyle katılma şartlarını belirler. Bu katılma, katılma belgesinin işbu Antlaşmanın tevdi edildiği hükümet tarafından alındığı gün yürürlüğe girer. “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma”,

http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/EU/bir_bakis/AvrupaKomurveCelikToplulugunuKuranAntlasma.pdf, (Erişim: 29.09.2015)

³⁴³ Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunabilir. Üye olmak isteyen Devlet başvurusunu Konseye gönderir. Konsey Komisyonun görüşünü ve üye tam sayısının mutlak çoğunluğuyla karar alacak olan Avrupa Parlamentosunun onayını aldıktan sonra oybirliğiyle karar verir. Kabul şartları ve bu kabulün işbu Antlaşmada yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar Üye Devletlerle başvuran Devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenir. Bu anlaşma, kendi anayasal kurallarına göre onaylanmak üzere bütün Akit Devletlere sunulur. “Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma”, <http://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> (Erişim: 29.09.2015)

³⁴⁴ Her Avrupa Devleti, Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunabilir. Üye olmak isteyen Devlet Konseye başvurur. Konsey Komisyonun görüşünü aldıktan sonra oybirliği ile karar verir. Kabul şartları ve bu kabulün işbu Antlaşmada yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar, Üye Devletlerle Aday Devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenir. Bu anlaşma kendi anayasal kurallarına göre onaylanmak üzere bütün Akit Devletlere sunulur. “Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu Kuran Antlaşma”, <http://www.ikv.org.tr/images/files/A3-tr.pdf> (Erişim: 29.09.2015)

³⁴⁵ Neumann, “Avrupa Kimliği...”, s. 9.

³⁴⁶ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Avrupa Birliği'nde “Koşullu” Genişleme”, **Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (ed.) Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 427.

yansıtmaktadır. Dolayısıyla demokratik bir yönetim sisteminin varlığı ile alakalı faktörler ve dini faktörler bu kapsamdaki tartışmalar içerisinde yer almıştır/almaktadır. Zira coğrafi faktör haricindeki bu tartışmalar Türkiye için de geçerli olacaktır.

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesi³⁴⁷, ifade edilen maddelerinin yerine geçmiş ve her üç Kurucu Antlaşmadaki genişleme ile alakalı ibareleri tek bir çatı/hüküm altında toplamıştır. Bu maddede de "Avrupa Devleti olmak" şartı yer almıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Merkezi Doğu Avrupa'daki ülkelerin üyelik sürecinin başlaması ile birlikte, bu ülkelerin Birliğe entegrasyonu açısından hukuki şartlar etkin birer faktör olacaklardır. Özellikle bu genişleme sürecinden itibaren Birliğin kendisini coğrafi, ırksal, dini ya da kültürel değil, hukuksal ilkelerin belirleyici olduğu bir zemine oturtması düşüncesi, genişleme sürecinin en önemli dayanağını teşkil edecektir.³⁴⁸

5.3. Genel Hatları ile Genişleme-Derinleşme Süreçlerinin Aşamaları

Avrupa bütünleşme süreci, yatay ve dikey ekseninde iki yönden ilerlemektedir. Bunlardan, yatay ekseninde, bütünleşmenin coğrafi bağlamda genişlemesi anlaşılırken; dikey ekseninde, kurumsal reformlar/antlaşmalar aracılığı ile genişlemenin bütünleşme süreci içerisinde uyumsuzluk oluşturmaması için gerekli tedbirlerin alınması ve bu tedbirlerin de birtakım yenilikler ya da değişikliklerle kendini göstermesi anlaşılmaktadır.

Bahsedilen bu derinleşme–genişleme ikili yapısı, 1969 tarihli Hauge Zirvesi'nde oluşmaya başlamıştır. Bu zirvede üye ülkeler, bir taraftan İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile müzakerelere başlarken (genişleme), diğer yandan Avrupa Siyasi İşbirliği'nin oluşturulmasına (derinleşme) karar vermişlerdir.³⁴⁹ Bu duruma diğer genişlemelerin öncesi ve sonrasında da şahit olunacaktır. Örneğin, İngiltere, İrlanda ve

³⁴⁷ Bütün Avrupa Devletleri Birliğin üyesi olmayı talep edebilir. Talebini, Komisyona danıştıktan sonra ve kendisini oluşturan üyelerin mutlak çoğunluğunun oylarıyla ifade edecek olan Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüşünü aldıktan sonra oybirliği ile karar verecek olan Konsey'e iletir. Kabul şartları ve bu kabulün Birliğin dayandığı Antlaşmalar ile ilgili olarak beraberinde getirdiği uyarlamalar, üye devletler ile talep sahibi devlet arasında bir anlaşmanın konusunu teşkil edecektir. Söz konusu anlaşma, bütün akit tarafların kendi anayasa kurallarına uygun olarak teyit işlemine sunulacaktır. "Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma", <http://www.ikv.org.tr/images/files/A5-tr.pdf> (Erişim: 30.09.2015)

³⁴⁸ Beriş, a.g.e., s. 289.

³⁴⁹ Gökhan Akşemsettinioğlu, "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 10, No. 1, 2011, s. 5.

Danimarka'nın üye oldukları ilk genişlemenin (1973) ardından, Yunanistan'ın (1981) ve daha sonra İspanya ve Portekiz'in (1986) üye oldukları ikinci ve üçüncü genişlemelerin ardından, derinleşme süreci kapsamında Avrupa Tek Senedi (1986) ve Maastricht Antlaşması (1993) hayata geçirilecektir. Maastricht Antlaşması da bir bakıma; İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın üye oldukları dördüncü (1995) ve Çek Cumhuriyeti (Çekya), Macaristan, Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya, Slovenya, Slovakya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) üye oldukları beşinci genişlemelere (2004) zemin teşkil edecek ve bu zaman diliminde yine Amsterdam Antlaşması (1999) ve Nice Antlaşması da (2003) derinleşme sürecini güçlendirme amacını taşıyacaktır.

Bu genel perspektif dâhilinde, genişleme ve derinleşme yapısı üzerine kurulu olan Avrupa bütünleşmesi, yeni katılan üyelerin kurumsal manada getirdiği yükler ve Birliğin karar alma mekanizmasında ortaya çıkan ya da çıkabilecek olan sorunlar sebebiyle zaman içinde farklı dinamikleri geliştirmek zorunda kalmıştır ve uluslararası sistemin değişen özelliklerine göre kendini yeniden konumlandırmıştır.³⁵⁰ Bu ikili yapının bir yönünü teşkil eden derinleşme süreci, hem siyasi hem de ekonomik bütünleşmeyi daha fazla ilerletecek kurumsal reformlar anlamına gelmektedir.³⁵¹ Dolayısıyla kavram, Birliğin kurulduğu tarihten itibaren yetki ve faaliyet alanlarında meydana gelen artış ile kurumsal yapı içinde meydana gelen reform ve değişiklikleri ifade etmektedir. Derinleşme hareketi, yukarıda ifade edilen aşamalara Lizbon Antlaşması'nın (2009) da eklenmesiyle bu çalışmanın ele alındığı dönemdeki son aşamasındadır.³⁵² Genişleme hareketi de Bulgaristan ve Romanya (2007) ile Hırvatistan'ın (2013) üyeliği ile yedi aşamada gerçekleşmiştir.

Bütünleşmenin genişleme yönüne bakılacak olursa; Avrupa Birliği'nin sürekli değişen şartlara göre uygun tavır almak zorunda olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bölgesel ve küresel değişime ayak uydurması ve ilgili kalması lazımdır ve bu sebeplerden ötürü de genişleme, Birlik için başlangıçtan itibaren en önemli politika alanlarından birisi olagelmıştır. Şu ana kadar Birlik'te yedi genişleme süreci yaşandığı

³⁵⁰ A.g.m., s. 1.

³⁵¹ Philippos Savvides, "Kıbrıs Sorununun Çözümü ve Türkiye'nin AB Sürecinin Yeniden Ateşlenmesi", **Türkiye'nin AB Üyeliğinin Fırsat Maliyeti III: Beş Görü**, Açık Toplum Vakfı, Mayıs 2011.

³⁵² "AB'ye Genel Bakış", T. C. Avrupa Birliği Bakanlığı, http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf, s. 21. (Erişim: 15.08.2015)

ifade edilmişti. Her yeni genişleme neticesinde Birlik, kendi pazarlarını biraz daha genişletmekte, uluslararası politikada güç kazanmakta ve dünyadaki farklı bölgelerle temasını sağlayarak ve geliştirerek, üyelerine dünyayı daha küçük bir alan haline getirmektedir.³⁵³

Her ne kadar iki sürecin eş-zamanlı hareket ettiği düşünülebilirse de, esasında Birlik içerisinde her genişleme konusu gündeme geldiğinde, genişlemeden yana olanlar ile derinleşmeden yana olanlar arasında çoğunlukla fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Genişlemeden yana olanlar, genişleme politikalarını; Birliğin jeopolitik anlamda, daha fazla pazarın Birliğe dâhil edilmesi anlamında ve siyasi gücün artırılması bağlamında savunurlarken; derinleşmeye öncelik verilmesi gerektiğini düşünenler, her bir genişleme dalgasının, AB kurumları, bütçesi, politikaları ve kimliği üzerindeki etkileri ile AB kurumları ve kamuoyunda yarattığı kaygılar üzerinde durmuşlardır. Zira Birlik, her genişleme hamlesiyle “yaratıcı tahrip” (“creative destruction”)³⁵⁴, olarak tanımlanabilecek derin dönüşümlere sahne olmaktadır.³⁵⁵ Bu dönüşüm özellikle beşinci genişleme sürecinde belirgin bir şekilde Birliğin gündeminde yer alacaktır.

Genişleme ve derinleşme süreçlerinin kimlik ile olan ilişkisi, “biz”in içerisinde hangi aktörlerin yer alabileceği ve birlik halinde “biz”i tanımlayan ve bir arada tutan norm ve değerlerin neler olacağı ile ilgilidir. Dolayısıyla genişleme ve derinleşme süreçleri bağlamında, ifade edilen hususların sadece kurumsal anlamda değil, bir başka açıdan kimlik perspektifinde değerlendirilmesi, Avrupa kimliği tartışmaları noktasında dikkate değer tespitlere ulaşılmasını sağlayacaktır.

5.3.1. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda, Danimarka

İngiltere, başlangıçta Avrupa kıtasında başlayan bu bütünleşme hareketinin dışında kalmayı tercih etmiş ve alternatif olarak 1960 yılında Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi EFTA’yı (European Free Trade Association) kurmuştur. İngiltere’nin Birlik üyeliğine uzak durmasının en önemli nedenlerinden birisi, ülkenin uzun bir geçmişe

³⁵³ Akşemsettinoglu, **a.g.m.**, s. 6.

³⁵⁴ Aslı Toksabay Esen, “Avrupa Birliği’nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye’nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar”, **TEPAV Politika Notu**, 8 Mayıs 2007, s. 1.

³⁵⁵ Gönül Oğuz, “Avrupa Birliği’nin Genişleme Yorgunluğu Sürecinde AB–Türkiye İlişkileri”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 8, Yıl. 8, Sayı. 1, Bahar 2012, s. 65.

dayanan ulusal egemenlik, özellikle de Parlamento'nun egemenliği vurgusu ve bunun kaybedileceği korkusu olmuştur.³⁵⁶

Ancak daha sonra bu bütünleşmenin dışında kalmanın aleyhine olacağı düşüncesiyle, Avrupa kıtasındaki bu bütünleşme hareketine üye olmak için başvuracak, lakin yapacağı iki başvuru da iki kez Fransa'nın (daha doğru ifade ile de Gaulle'un³⁵⁷) vetosuyla karşılaşacaktır. İngiltere ilk başvurusunu 1961 yılında yapmış, bu başvuru, de Gaulle'un 14 Ocak 1963 tarihindeki basın açıklaması ile reddedilmiştir. İkinci başvuru, İrlanda ile birlikte 10 Mayıs 1967'de yapılmış, ancak İngiltere yine Fransız vetosu ile karşılaşmıştır.³⁵⁸

Fransa'nın bahsi geçen vetolarının arka planında, siyasi ve tarihi nedenler söz konusudur. Siyasi neden açısından bakılacak olursa, en temelde Fransa'nın İngiltere'ye duyduğu bir antipatiden söz etmek mümkündür. İngiltere'nin hem düşünsel, hem de coğrafi anlamda Avrupa'dan uzak/ayrı olduğu düşünceleri bu antipatiyi besleyen düşünceler olmuşlardır. İngiltere'nin, gerek Avrupa ana kıtasından ayrı olmasının, gerekse de Amerika'nın politik geçmiş ve tutumlarına yakınlığının bu düşünceleri beslediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Avrupa, bütünleşme hareketi çerçevesinde bir kimlik inşası amacıyla olsa da, bu durum, henüz birlik fikrinden uzak duygu ve düşüncelerin var olmaya devam ettiğini göstermiştir. Bir başka açıdan bakılacak olur ise, II. Dünya Savaşı esnasında, Alman işgaline karşı koymak amacıyla Fransa'nın gönderdiği donanmanın İngilizler tarafından batırılmış olması,³⁵⁹ iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebebiyet vermiştir. Her ne kadar, savaş yıllarında İngilizlerin Fransız donanmasını batırmasının esas nedeni olarak, 'donanmanın Almanların eline geçmesi ihtimalinden duyulan kaygı' gösterilse de, bu açıklama, de Gaulle'u hiçbir zaman tatmin etmemiştir.³⁶⁰ Ayrıca de Gaulle'un İngiltere'nin başvurusuna karşı çıkmasının nedenleri arasında İngiltere'nin üyeliğinin Alman-Fransız ortaklığına zarar verme ihtimali ile birlikte, özellikle Ortak Tarım Politikası kapsamında

³⁵⁶ Senem Aydın Düzgit, "Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası", **Avrupa Birliği'ne Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, (der.) Ayhan Kaya vd., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44-45.

³⁵⁷ K. Perry, **Modern European History**, Heinemann, London, 1986, s. 248.

³⁵⁸ Cihan Dura ve Hayriye Atik, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s. 142, 143.

³⁵⁹ **A.g.e.**, s. 143.

³⁶⁰ Ülger, **a.g.e.**, s. 49.

Fransa'nın çıkarlarına aykırı bazı politikalar öne sürme ihtimali ve Fransa'nın Birlik içerisindeki siyasi ağırlığının zayıflaması riski de yer almıştır.³⁶¹ Bütün bu faktörler ve de Gaulle'un tavrı, Avrupa'nın bilinçaltındaki kimlik yansımaları olarak da değerlendirilebilir. Çünkü de Gaulle'un bu yöndeki politikasını destekleyen argümanlar İngiltere'nin Avrupa ana kıtasından olmadığı anlamının da çıkarılabileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, ortak kimlik oluşturulması noktasındaki engellerin, genişleme sürecinin başlangıcından itibaren görülmeye başlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İngiltere, de Gaulle'ün iktidarda olduğu dönem boyunca bütünleşmenin kapısını aralayamayacaktır, ta ki Fransa'da de Gaulle istifa edecek, ardından, Pompidou'nun iktidara gelmesiyle birlikte İngiltere'nin önü açılacaktır.³⁶² 1969 yılında Cumhurbaşkanlığına Georges Pompidou'nun gelmesiyle birlikte bu konudaki Fransız politikası değişmeye başlamıştır. Zira İngiltere'nin gittikçe güçlenmekte olan Almanya'yı dengeleyici bir güç odağı olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, Topluluk bütçesine katkı yaparak Fransa'nın da ekonomik olarak bu üyelikten çıkar sağlayabileceği düşüncesi ile birlikte İngiltere'nin üyeliğine engel olan Fransız vetosu kalkmıştır.³⁶³

Bununla birlikte, birinci genişlemede yer alan bir diğer ülke olan Danimarka, başvurusunu 11 Mayıs 1967 yılında gerçekleştirmiştir. Ayrıca Norveç de 11 Mayıs 1967'de³⁶⁴ başvurusunu gerçekleştirmiş olmasına karşın, yapılan halkoylamasından "hayır" çıkması sebebiyle sürece dâhil olmamıştır.³⁶⁵ Bu gelişmelerin ardından, Norveç haricindeki diğer üç ülke (İrlanda, İngiltere ve Danimarka) 1 Ocak 1973 yılında AT'ye üye olmuşlardır. Görülebileceği üzere, bu genişleme ilk olması hasebiyle hem sancılı geçmiş hem de genişleme–derinleşme ikiliğinde bu süreçte kazanan genişleme olmuştur.

³⁶¹ Düzgüt, **a.g.m.**, s. 45.

³⁶² M. Hakan Keskin, **Doğru Sanılan Yanlılarla Avrupa Birliği**, T. C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 30.

³⁶³ Düzgüt, **a.g.m.**, s. 45.

³⁶⁴ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 30.

³⁶⁵ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Avrupa Birliği'nde Genişleme", **Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, (ed.) Belgin Akçay, İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 643.

Bu genişlemenin ardından yeni katılan üyelerle birlikte karar alma süreci girift ve yavaş işler hale gelmiştir. Zira altı üyeli bir Topluluk için öngörülen mekanizmaların, dokuz üye devlete uyarlanması karar alma süreçlerinde ciddi rahatsızlıklara yol açmıştır.³⁶⁶ Bu rahatsızlık, genişlemeler devam ettikçe daha da artacak ve bu konuda tartışmalara neden olacaktır.

5.3.2. İkinci Genişleme: Yunanistan

Yunanistan, AET'ye üyelik başvurusunu 1959 yılında gerçekleştirmiştir. Başvurunun ardından, 9 Temmuz 1961'de taraflar arasında Ortaklık Antlaşması imzalanmış ve 1 Kasım 1962'de imzalanan Antlaşma ile de üyeliğin 22 yıl sonra gerçekleşmesi öngörülmüştür. Bu öngöründe özellikle ekonomik faktörlerin etkili olduğunun eklenmesi lazımdır.

Bu gelişmelere karşın, 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da gerçekleşen askeri darbe neticesinde taraflar arasında ilişkiler don(durul)muştur. Ancak Temmuz 1974'de Albaylar Cuntasının yönetimden düşmesi neticesinde, ülkede yeniden demokrasinin inşa edilmesi sürecinin başlamasıyla birlikte, 12 Haziran 1975'de ülke, tam üyelik başvurusunu gerçekleştirmiştir. Bu başvuruya binaen Komisyon'un görüşü ekonomik gerekçelerle olumsuz olsa da, Konsey, halen etkileri devam eden siyasi gerekçelerle 9 Şubat 1976'da görüşmelerin başlatılması kararını almış ve Yunanistan 1 Ocak 1981'de AET'ye üye olmuştur.³⁶⁷

Siyasi faktörler açısından, Avrupa'nın tarihsel perspektifte üç sacayağı üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Bunlar, daha detaylı ifade edildiği üzere Antik Yunan felsefesi, Roma hukuku ve Hıristiyanlıktır.³⁶⁸ Avrupa kimliği tartışmaları bağlamında, Yunanistan'ın üyeliğine bu açıdan bakmak da olasıdır. Zira askeri bir yönetimin ardından ve ekonomik faktörler de uygun olmamasına karşın Yunanistan'ın üyeliğinin gerçekleşmesi, bu yönde bir göstergeye sahiptir. Dolayısıyla Yunanistan'ın üyeliğini bir bakıma tarihle kurulacak bir bağ, tarihsel kimliğe yapılacak bir atıf olarak değerlendirmek de mümkündür. Bununla birlikte, tarihsel boyutta Avrupa'nın Doğu–Batı ayrımı noktasında, Ortodoks kimliği baskın bir aktörün Birliğe dâhil olması da

³⁶⁶ Ülger, a.g.e., s. 51

³⁶⁷ Dura ve Atik, a.g.e., s. 145.

³⁶⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

tartışmanın bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Fakat derin tarihsel ilişkilere ve “öteki” algısına sahip olan bu düşüncelere karşın, özellikle Antik Yunan kimliğinin sürekliliğine yapılan bir vurgu olarak görülmektedir. Bu durum da birlik fikrinin kurumsal faktörler haricinde kültürel ve tarihsel faktörlerini ortaya koymaktadır.

5.3.3. Üçüncü Genişleme: İspanya ve Portekiz

20 Kasım 1975’de İspanya’da Franco’nun ölümü; 1974’de de Portekiz’de diktatörlük rejiminin yıkılmasının ardından demokrasiye geçiş süreçlerinde Portekiz, 28 Mayıs 1977’de; İspanya, 28 Temmuz 1977’de tam üyelik başvurularını gerçekleştirmişlerdir. Sırasıyla, 12 Haziran 1985’de Madrid ve Lizbon’da imzalanan Katılma Antlaşmalarının ardından iki ülke, 1 Ocak 1986’da tam üye olmuşlardır.

Akdeniz genişlemeleri, Topluluk nezdinde birçok tartışmanın nedenini oluşturmuştur. Zira Topluluk, ilk defa siyasi ve ekonomik sorunlara sahip ülkeleri tam üye olarak kabul etme konusunda bir sakınca görmemiştir. Çünkü söz konusu ülkelerin tam üye oldukları zaman, ne siyasi manada tam demokratik ülkeler olduklarını, ne de ekonomik manada Topluluğun istediği istikrara sahip olduklarını söylemek mümkündür.³⁶⁹ Burada, genişleme politikasında sadece kurumsal ilke ve unsurların etkili olmadığını, aynı zamanda kültürel ve jeopolitik/jeostratejik unsurların da etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla demokratik faktörler açısından tartışmalı bir durum söz konusu olsa da, Topluluk açısından jeopolitik önemi ve genişleme politikasının – görelî– başarısı tüm bu tartışmaların aşılmasını sağlamıştır.³⁷⁰ Jeopolitik perspektiften, bu genişlemenin ardından Avrupa’nın batı hattında Danimarka’dan Fransa’ya ve oradan da İspanya ve Portekiz’e uzanan bir birlikteliğin de gerçekleştirilmiş olduğu bu bağlamda ayrıca not edilmelidir. Bu sayede bir yandan coğrafi perspektiften, dolayısıyla bunun bir yansıması olarak diğer yandan da kimlik perspektifinden bir birlik oluşturma amacı hayata geçirilmiştir.

5.3.4. Avrupa Tek Senedi

Bu genişlemelerin ardından derinleşmenin önceliğini savunanları haklı çıkaracak bir hal ortaya çıkmış ve Topluluk içerisinde karar alma mekanizmasının yavaşladığı

³⁶⁹ Akşemsettinoglu, a.g.m., s. 7.

³⁷⁰ “AB’ye Genel Bakış”, s. 36.

eleştirileri gündeme gelmiştir. Bunun üzerine, derinleşme sürecinin birinci safhasını teşkil edecek olan Avrupa Tek Senedi (ATS), 17 Şubat 1986'da Lahey'de imzalanmış ve 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiştir. Avrupa Tek Senedi ile karar alma yöntemlerinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Örneğin, Avrupa Parlamentosu'nun etkinliğini artırıcı düzenlemeler yapılmış; yeni üye kabulü ve Ortaklık Antlaşmalarında Avrupa Parlamentosu'nun ön muvafakat vermesi kuralı getirilmiştir.³⁷¹ Bu doğrultuda Tek Senedin “temel hedeflerinden biri parlamentonun etkinliğinin artırılması yoluyla Topluluğun karar alma sürecindeki demokrasi eksikliğinin”³⁷² giderilmesi olarak değerlendirilebilirse de, bu Antlaşmanın derinleşme noktasındaki bir başka boyutu, karar alma süreçlerinin daha işler hale gelmesinin amaçlanmış olmasıdır. Bunun yanında şüphesiz, ‘Ortak Pazar’ amacının da ortaya konmuş olması, Tek Senedin içeriğinin önemli unsurlarından birisini teşkil etmiştir. Özellikle demokrasi eksikliğinin giderilmesi yönündeki hamleler, “demokrasi açığı” tartışmaları açısından Birliğin getirmiş olduğu bit tedbir olarak görülebilir. Zira birçok noktada vurgulandığı üzere, ortak kimlik inşasının önündeki en ciddi engellerden birisi demokrasi açığı yönündeki tartışmalardır.

Ancak çalışmanın konusu açısından belki de daha da önemlisi, bu ilk adım ile birtakım yapısal düzenlemeler yapılırken, Topluluğun daha fazla alanda işbirliği iradesini ortaya koymuş olmasıdır.³⁷³ İkinci paragrafta geçen “evvela kendi kuralları çerçevesinde çalışan Topluluklara dayalı olarak, saniyen imzacı devletler arasında dış politika alanında işbirliğini geliştirerek Avrupa Birliğini sağlamaya ve bu Birliği gerekli kararları alarak geliştirmeye kararlı olmak”³⁷⁴ ifadesi ile beşinci paragrafta geçen, “Avrupa'nın ortak çıkarlarını ve bağımsızlığını daha etkin biçimde korumak için dayanışma içerisinde ve tutarlı davranmak ve giderek tek bir ses halinde konuşmak amacıyla, üzerine düşen sorumlulukların idrakinde olarak”³⁷⁵ ifadelerinin yer almış olması, derinleşmenin ilk adımı olması hasebiyle de “birlik” noktasında bu iradenin varlığını ortaya koymuştur.

³⁷¹ Ülger, **a.g.e.**, s. 47.

³⁷² “Avrupa Tek Senedi”, **İzmir Ticaret Odası**, (yay. haz. Begüm Yağmur Erpolat), Ağustos 2010, s. 8.

³⁷³ Keskin, **a.g.e.**, s. 31.

³⁷⁴ Murat Tahsin Yörüng, “Avrupa Tek Senediyle Avrupa Parlamentosuna Tanınan Yetkiler”, <http://avrupa.marmara.edu.tr/dosya/MJES/Vol:1%20No:1/AVRUPA%20TEK%20SENEDIYILE%20AVRUPA%20PARLAMENTOSUNA%20TANINAN%20YETKILER.pdf>, s. 295. (Erişim: 07.08.2015)

³⁷⁵ **A.g.m.**, s. 296.

Kronolojik açıdan genişleme–derinleşme süreçlerinde Avrupa Tek Senedinin ardından Maastricht Antlaşması gelmektedir. Buna karşın, bu Antlaşma, kimlik konusundaki hamleleri ve Birliğin Soğuk Savaş sonrası döneme uyum için ortaya koyduğu yenilikler bakımından, ortak kimlik inşasına yönelik politikalar kapsamında “Avrupa Kimliği Deklarasyonu” ve “AB Anayasası” girişimi ile birlikte değerlendirilmiştir.

5.3.5. Dördüncü Genişleme: İsveç, Finlandiya, Avusturya

Dördüncü genişlemeden evvel, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, 3 Kasım 1990'da Doğu Almanya ile Federal Almanya'nın birleşmesi sonucunda Topluluğun “de facto” genişleme yaşadığı belirtilmelidir.³⁷⁶ Bunun haricinde, dördüncü genişlemeye bakılacak olursa, bu genişlemenin diğer genişlemelere kıyasla en az sancılı süreç içerisinde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Birliğe dâhil olacak olan ülkeler, hem ekonomik açıdan belli bir refah seviyesine erişmişler hem de demokrasinin işleyişi noktasında büyük engellerle karşılaşmamışlardır. Çünkü bu üç ülke, çoğulcu demokrasi ile pazar ekonomisi geleneğine sahiptir.³⁷⁷

Avusturya, 17 Temmuz 1989'da; İsveç, 1 Temmuz 1991'de ve Finlandiya, 18 Mart 1992'de üyelik başvurularını gerçekleştirmişler ve bu üç ülkede de yapılan referandumlardan olumlu sonuç çıkmasının ardından 1 Ocak 1995'te Avrupa Birliği'ne üye olmuşlardır. Bu genişleme ile birlikte, birinci genişlemedeki Danimarka haricinde iki İskandinav ülkesi daha Birliğe dâhil olmuşlardır. Gerek kurumsal gerekse de kültürel açıdan diğer genişlemelere nazaran daha az soruna sahip olan bu genişleme ile birlik, Akdeniz genişlemesinin ardından yeni bir jeopolitik bir boyut kazanmıştır.

5.3.6. Beşinci Genişleme: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Üyelik Süreci ve Kimlik Tartışmaları

Beşinci genişleme süreci, Avrupa Birliği ve Avrupa kimliği tartışmaları açısından önemli bir aşamadır. Çünkü bu genişlemede Birliğe dâhil olan ülkeler, Soğuk Savaş döneminde “öteki” konumunda yer almışlardır. Dolayısıyla ortak bir Avrupa

³⁷⁶ Keskin, **a.g.e.**, s. 32.

³⁷⁷ Açıkmeşe, “Avrupa Birliği'nde Genişleme”, s. 425.

kimliği inşası adına, bu süreci bir bakıma meydan okuma olarak değerlendirmek olasıdır. Bu nedenden dolayıdır ki, beşinci genişleme süreci ile ilgili olarak daha geniş bir değerlendirmenin sunulması hedeflenmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan, ekonomik açıdan buhran içindeki Merkezi Doğu Avrupa ülkeleri, Birlik için potansiyel adaylar haline gelmişlerdir.³⁷⁸ Zira bu coğrafyada oluşan güç boşluğunun da Birlik lehine düzenlenmesi/doldurulması amaçlanmıştır. Bununla birlikte, ülkelerin bu durumları, Birlik için siyasi istikrarsızlık riski oluşturmuştur.

Diğer genişlemelere kıyasla özellikle bu genişlemede, genişleme–derinleşme öncelik tartışmaları üst noktalara ulaşmıştır. Tartışmaların temel konusunu şu soru belirlemiştir: “bütünleşmenin önceliği ne olacaktır?”³⁷⁹ Almanya, bu soruya cevaben genişlemeden yana iken³⁸⁰; Fransa derinleşmeden³⁸¹ yana tavır almıştır. Şüphesiz, genişlemeden yana olanlar; genişleme, uzun vadede ekonomik ve jeopolitik çıkarlarına olduğu için yeni adaylara ‘evet’ demişlerdir.³⁸² Karşı perspektiften bakıldığında da, MDA ülkelerinde de AB üyeliği, piyasa büyüklüğünün artması, ticaretin serbestleşmesi, işsizliğin azalması ve yabancı sermayenin gelmesi olarak algılanmıştır.³⁸³ Derinleşme taraftarı olanlar ise, Birliğin kazanımlarının riske atılmaması ve karar alma mekanizmalarında oluşabilecek aksaklıkları gidermenin güç olacağı argümanlarını ileri sürmüşlerdir.

Bu argümanlar ekseninde, tartışmanın kazananı, derinleşme bağlamında Maastricht Antlaşması ve Kopenhag kriterleri ile bir dizi tedbirler alınmış olsa da –diğer genişleme ve derinleşme ikilemelerinde de görüldüğü üzere– genişlemeyi savunanlar olmuştur. Bu doğrultuda, Birliğin genişlemesi iki ayaklı bir stratejiye dayandırılmıştır: (a) Doğu Avrupa ülkelerinin demokratik dönüşümlerine yardımcı olacak şekilde iktisadi ve kurumsal yardım sunmak ve (b) kurumsal reformlar yoluyla genişleme için hazır hale

³⁷⁸ Keskin, **a.g.e.**, s. 31.

³⁷⁹ Bunun yanında, genişlemeye karşı çıkan elit ve kamuoyu kesimlerinde, AB'nin gittikçe daha heterojen bir hale geldiği ve genişlemenin sınırlarına gelindiği, bir noktada uzunca bir süre dinlenilmesi gerektiği düşüncesi vardı. Cengiz Dinç, “Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesi: Ana Temalar ve Faktörler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 2011, 6(2), s. 207.

³⁸⁰ Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev.) Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 335, 6.

³⁸¹ Ülger, **a.g.e.**, s. 77.

³⁸² Dinç, **a.g.m.**, s. 206.

³⁸³ **A.g.m.**, s. 213.

getirilecek ve derinleştirilecek Avrupa entegrasyonuna bu bölge ülkelerinin katılımını sağlamak.³⁸⁴

Her ne kadar genişleme için gereken söylem ortaya konulmuşsa da, demokrasiye yeni geçmiş ve ekonomileri gelişmemiş İspanya'nın ve Portekiz'in Avrupa Topluluklarına katılmalarının yaklaşık on sene sürdüğü –ki Yunanistan daha kısa ve rekor bir sürede katılma şansına sahip olmuş idi– dikkate alındığında Birliğin bütünleşme süreci adına ciddi bir risk almış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üstelik bunun yanında bu kez, daha yoksul, daha zayıf idari yapıya sahip ülkelerden bahsedilmektedir.³⁸⁵

Riski minimize edebilmek için, oyunun, Birlik kurallarına göre oynanması gerekmiştir³⁸⁶ ve öyle de olmuştur. 1990'ların ilk yarısında imzalanan Maastricht Antlaşması'nın getirdikleri ve Kopenhag Kriterleri, bu oyunun kuralları olarak addedilebilir. Maastricht Antlaşması, esas olarak Doğu Avrupa'da bağımsızlığını kazanan devletleri Birlik içine çekebilecek politikalar üzerine yoğunlaşmış, Kopenhag kriterleri ise bu ülkeler için bir yol haritası oluşturmuştur.³⁸⁷

Haziran 1993'teki Kopenhag Zirvesinde AB Konseyi şu açıklamayı yapmıştır: “Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden arzu edenler, Avrupa Birliği üyesi olacaklardır.” Bu ifade, net bir biçimde MDA ülkelerine Birliğin kapısını aralamıştır, fakat ek olarak, “birliğin, entegrasyon momentumunu muhafaza ederken, yeni üyeleri özümleme kapasitesi”³⁸⁸ üzerinde de durulmuş olması, derinleşmecilerin argümanlarının da dikkate alındığının bir göstergesidir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesine değin, Topluluğa kimin üye olabileceği açıktır. Buna göre, “Avrupalı olmak, demokratik bir yönetime sahip olmak ve serbest pazar ekonomisine sahip olmak” genel/temel kriterleri oluşturmuştur. Hâlbuki Avrupa'nın doğusu, Soğuk Savaş dönemi boyunca “öteki” olarak addedilmiştir. MDA ülkeleri, bu dönem boyunca Avrupalı sayılmamışlardır. Demokratik bir yönetime sahip

³⁸⁴ Zeynep Yücel, “Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikasının Güvenlik Boyutu”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 4, No. 13, 2008, s. 47.

³⁸⁵ Dinan, **a.g.e.**, s. 332.

³⁸⁶ Keskin, **a.g.e.**, s. 31.

³⁸⁷ Akşemsettinoglu, **a.g.m.**, s. 8.

³⁸⁸ Dinan, **a.g.e.**, s. 335.

olup olmadıkları tartışmaya açık olmuştur ve Batı Avrupa açısından serbest pazar ekonomisine sahip olmadıkları da bir gerçektir. Fakat Avrupa, Doğu ve Batı arasındaki ayrılığı gidermek ve oluşan güç boşluğunu bizatihi doldurmak amacını taşımıştır. Aralık 1997’de gerçekleştirilecek olan Lüksemburg Zirvesinde de, içerisinde bulunulan dönemin “bölünmüş Avrupa”ya son verecek yeni bir dönemin başlangıcı olacağı ve Avrupa bütünleşme modelinin bütün Avrupa kıtasını kapsayacak şekilde genişlemesinin gelecekteki istikrar ve ilerlemenin teminatı olacağı ifadeleriyle AB’nin beşinci genişleme sürecine verdiği önem vurgulanmıştır.³⁸⁹ Dolayısıyla Mayıs 2004’teki genişleme dalgası ile amaçlanan önemli hususlardan birinin, Batı ve Doğu Avrupa arasındaki bu tarihi bölünmüşlüğe kalıcı bir şekilde son vermek olduğu söylenebilir.³⁹⁰

Birliğin bu arzusu ve MDA ülkelerinin de katılma arzuları ile birlikte yeni kriterler de belirlenmiştir.³⁹¹ Bu kriterler ile belirtilen sorunların aşılması ve gerek ekonomik gerekse siyasi bütünlüğün sağlanması hedeflenmiş ve bu yönde politikalar geliştirilmiştir. AB tarafından üye adaylığı sürecinde, üye aday devlet veya devletlerden aranan koşullar (Kopenhag Kriterleri) AB Konseyi Kopenhag Zirvesi’nde şu şekilde ortaya konmuştur:

- a) Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve saygı görmesini güven altına alan kurumların istikrara kavuşmuş olması;
- b) İşleyen bir piyasa ekonomisinin yanı sıra, AB içindeki rekabet baskısıyla ve piyasa güçleriyle rekabet etme yeteneğinin varlığı;
- c) Siyasi, ekonomik ve parasal birlik amaçlarının kabulü de dâhil olmak üzere, üyeliğin getireceği yükümlülükleri yerine getirmesi;
- d) Üye aday devlet, Avrupa Birliği’ne mali ve kurumsal yönlerden sorun çıkarmayacağına kanaat getirilmiş olması.³⁹²

³⁸⁹ Hüseyin Ağır, “Avrupa Bütünleşmesinin Derinleşmesi ve Genişlemesi”, **Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye, Ortak Politikaların Oluşumu ve Uyumlaştırılması**, (ed. Muhsin Kar), Ekin Basın Yayın, Bursa, 2010 s. 43.

³⁹⁰ Erhan Türbedar, “Doğu Bloku’ndan AB ile Bütünleşmeye Doğru Bulgaristan ve Romanya”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 10, Sayı. 2, Yaz 2004, s. 320.

³⁹¹ Piotr Maciej Kaczynski, “The Fifth Enlargement of the EU, Five Years on: The Case of Poland and the Czech Republic”, **Europe Visions 2**, Ifri Bruxelles, 2008, s. 6.

³⁹² Kamuran Reçber, **Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri**, Alfa Aktüel, Bursa, 2010, s. 53; Meltem Müftüler-Baç, **Enlarging the European Union: Where Does Turkey Stand?**, TESEV Publications, Ankara, 2002, s. 12.

Dikkat çeken hususlardan biri de, Kopenhag Zirvesi sonuçları arasında, “hazmetme kapasitesi”nin yer almış olmasıdır. Buna göre; “Birliğin, Avrupa entegrasyonu ivmesi muhafaza edilirken, yeni üyeleri hazmetme kapasitesi, hem Birlik, hem de aday ülkelerin çıkarına olan önemli bir mülahazadır.”³⁹³

Bütün bu hamleler dâhilinde; her ne kadar, bu kriterler, genişleme sonrası derinleşme politikasında yaşanabilecek aksaklıkları önleme amaçlı “tedbir kriterleri” olsalar da, yine de Birlik, Orta ve Doğu Avrupa’da radikal reformlar yapılmasında ısrar etmesine rağmen, kendi kurumları ve politikaları için aynı derecede ıstıraplı ve fakat gerekli bir yenilenme başlatamamış olduğu eleştirilerinden kurtulamamıştır.³⁹⁴

Kopenhag’ın ardından, 1994 yılından itibaren MDA ülkelerinin tam üyelik başvurularının başlaması ile birlikte, 9–10 Aralık 1994’de Essen’de toplanan AB Zirvesi’nde aday ülkeler için AB’ye katılım öncesi strateji belirlenmiştir. Bu strateji üç temel konu üzerinde durmaktadır:

- a) İç Pazara Hazırlık: Ortak ülkeler, AB’ye üye olmaları durumunda Avrupa Toplulukları iç pazarının da bir parçası olacaklardır. İç pazara hazırlık, stratejinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Konsey, Komisyon’dan gelecek Zirve toplantısına kadar stratejinin iç pazar boyutu ile ilgili bir Beyaz Kitap hazırlanmasını talep etmiştir.
- b) Ortak ülkelerde sürdürülen Reformların PHARE Programı³⁹⁵ Kapsamında Desteklenmesi: PHARE programı çerçevesinde ortak ülkelere sağlanan mali

³⁹³ Toksabay Esen, **a.g.m.**, s. 2. “Bu noktada, “hazmetme kapasitesi” kavramının genellikle “genişleme yorgunluğu” ve “nihai sınırlar” söylemleri ile birlikte kullanıldığını belirtmekte yarar var.” **A.g.m.**, s. 3.

³⁹⁴ Dinan, **a.g.e.**, s. 337.

³⁹⁵ PHARE: “Poland and Hungary: Aid for Reconstruction the Economy” (Polonya ve Macaristan: Ekonomilerin Yeniden Yapılandırılması Yardımı). AB bir yandan MDA ülkeleri ile ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da bu ülkelerde yaşanan dönüşüm sürecini sağladığı mali yardımlarla desteklemiştir. Bu çerçevede, Konsey, 18 Aralık 1989 tarihinde, Komisyonun Polonya ve Macaristan’a yapılacak yardımlara ilişkin önerisi doğrultusunda Avrupa Parlamentosunun da olumlu görüşünü alarak, “EEC 3906/89” sayılı tüzüğü benimsemiştir. PHARE Programının hukuki çerçevesini oluşturan söz konusu tüzüğe göre, tarım, sanayi, enerji, eğitim, çevrenin korunması ve ticaret alanlarında geliştirilecek projelere hibe desteği sağlanacaktır. Ardından Bulgaristan ve Romanya ile birlikte diğer 8 MDA ülkesi de bu programdan yararlanmışlardır. Bu program için, 1990–2000 döneminde Birlik tarafından yaklaşık 10.229 milyon Euro kaynak aktarıldığı belirtilmektedir. Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci: AB’nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, T. C. Devlet Planlama Teşkilatı, AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Ekim 2005, s. 13–14; Erol Ohtamış, **Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Programları Yönetim Yapıları ve Türkiye Uygulamaları**, T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, Temmuz 2008, s. 9–19. Bu programın yanı sıra, katılım öncesi dönemde aday MDA

yardımların en önemli işlevi, ortak ülkelerin Topluluk mevzuatına uyumu ve üyelik hedefi doğrultusunda ortak ülkelerin pazarlarının hazırlanması olacaktır.

- c) Yapısal Diyalog: AB'ye üye ülkeler ile ortak MDA ülkelerini her düzeyde bir araya getirecek bir yapısal diyalog oluşturulması öngörülmüştür.³⁹⁶

Bu zirveden bir yıl sonra Komisyon açıkladığı raporla, Birliğin kurumlarında ve karar alma mekanizmasında reformlar yapılmadan Birliğin genişleyemeyeceğini vurgulamıştır. Örneğin, MDA ülkeleri yanında, Malta gibi mikro bir devlet bütünleşme süreci içinde önemli bir kararın verilmesini engelleyebilecektir. Bu eleştiri üzerine de bir tedbir alınmış ve yeni bütünleşme yapısı içinde gelişen “oybirliği eksi bir” ilkesi, ortaya çıkabilecek bu tür sorunları önlemek açısından son derece önemli bir gelişme olmuştur.³⁹⁷

Temmuz 1997'de Gündem 2000³⁹⁸ paketinin bir parçası olarak yayınlanan Komisyon görüşleri, beşinci genişlemeyle Birliğe dâhil olması öngörülen adaylar hakkında şu saptamaları yapmıştır:

- a) Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü: Tekrar otoriter bir rejime kaymakta olduğu görünen Slovakya dışında, hepsi yeterli anayasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmıştır;
- b) Piyasa Ekonomisinin İşleyişi: Hepsi iyi bir ilerleme kaydetmiştir, ancak, başta mali sektör ve sosyal güvenlik olmak üzere yapısal reformlara ihtiyaç duyulmaktadır;
- c) AB Kuralları ve Tüzükleri: Hepsi AB kurallarını ve düzenlemelerini sindirme sürecindedirler ve hala gitmeleri gereken uzun bir yol vardır.³⁹⁹

5.3.7. Amsterdam Antlaşması

1997 yılında imzalanıp 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile Birliği, 2000'li yıllara ve yeni gelişmelere hazırlamak amacıyla değişiklikler getirilmiştir. Bu bağlamda, AB'nin yetkisine bırakılan politika alanlarında artış

ülkelerinin çevre ve ulaştırma altyapılarını geliştirmek amacıyla ISPA mali yardım programı ve tarımsal ve kırsal kalkınmayı desteklemekle ilgili olarak SAPARD programları oluşturulmuştur.

³⁹⁶ Karluk, **a.g.e.**, s. 27.

³⁹⁷ Akşemsettinoglu, **a.g.m.**, s. 11, 12.

³⁹⁸ Oğuz, **a.g.m.**, s. 56, 57.

³⁹⁹ Dinan, **a.g.e.**, s. 337, 8.

sağlanmış ve kurucu Antlaşmalarda çeşitli zamanlarda yapılan değişiklikler gözden geçirilerek zaman içinde hükümsüz kalan maddeler yürürlükten kaldırılmış, kalan maddeler yeniden numaralandırılmıştır.⁴⁰⁰

Karar alma süreci bağlamında, ortak karar alma mekanizmasının işlerliğinin artması amacıyla, Konsey ve Parlamento'nun Uzlaşma Komitesinde, üzerinde anlaşmaya varamadıkları konuların üçüncü kez Parlamento önüne getirilmesi uygulamasından vazgeçilmiş ve ortak karar alma mekanizmasının alanı genişletilmiştir.⁴⁰¹ Lakin Antlaşma, genişleme konusunda temel kurumsal mekanizmaların oluşturulmasında bekleneni verememiştir.

5.3.8. Nice Antlaşması

Bu noktada, derinleşme sürecinin bir diğer aşaması olan Nice Antlaşması'nın 2001 yılında imzalanıp, 2003 yılında yürürlüğe girdiği eklenmelidir. Nice Antlaşması da Amsterdam Antlaşması gibi bekleneni verememiştir. Hâkim görüşe göre, genişleyecek olan Birliğin fonksiyon yeteneğinin korunması amacıyla kurumların ve karar prosedürünün reforme edilmesi amacıyla Nice Zirvesi'nde de ulaşılamamıştır.⁴⁰²

Esasında bu Antlaşma, MDA ülkelerinin Birliğe katılım sürecinde, Birliğin karar alma mekanizmalarının hazır hale getirilmesini amaçlamış ve bu anlamda yeni üyelerle birlikte AB'de gerekli kurumsal yapının nasıl şekilleneceğini, Parlamento'daki sandalye sayıları ile Komisyon ve Konsey'deki oy ağırlıklarını düzenlemiştir.⁴⁰³ Buna göre, Parlamento üye sayısı 732'ye çıkmaktadır. Konsey'de toplam 237 oy kullanılacak ve kararın çıkması için 169 oy yeterli olacaktır. Genel tablo itibariyle, karar alma süreci sadeleştirilmeye çalışılıp, bazı alanlarda oybirliği kuralından nitelikli çoğunluğa geçilse de⁴⁰⁴ Nice Antlaşması, kurumsal yapının geçici olarak şekillendirilmesinden öte bir kalıcı yenilik getirmemiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ "AB'ye Genel Bakış", s. 26.

⁴⁰¹ "Amsterdam Antlaşması," <http://www.mess.org.tr/ab/absol/Amsterdam%20Antlasmasi.pdf>, (Erişim: 04.10.2015)

⁴⁰² Füsün Arsava, "Nice Antlaşmasının Getirdikleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, Bahar 2002, s. 2.

⁴⁰³ "AB'ye Genel Bakış", s. 27.

⁴⁰⁴ "Nice Antlaşması", <http://www.mess.org.tr/ab/absol/Nice%20Antlasmasi.pdf>, (Erişim: 04.10.2015)

⁴⁰⁵ Arsava, *a.g.m.*, s. 2. Bununla birlikte, Nice Zirvesi ile birlikte açıklanması gündeme gelen Temel Şartları'nı da göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü 13-14 Ekim tarihli Biarritz toplantısında kabul

5.3.9. Beşinci Genişlemenin Gerçekleşmesi

Bu kısımda ele alınan bütün bu süreçlerin ardından, Komisyon, başlangıçta beş ülke ile (Çek Cumhuriyeti (Çekya), Polonya, Macaristan, Estonya, Slovenya) katılım müzakerelerine başlanılmasını tavsiye etmiş ve müzakereler Mayıs 1998’de başlamıştır.⁴⁰⁶ Ardından, geriye kalan beş ülke ile (Slovakya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Romanya) Ekim 1999’da katılım müzakerelerin başlatılması tavsiye edilmiştir ve en nihayetinde, Bulgaristan ve Romanya haricinde sekiz ülkenin 2004’de katılmaları öngörülmüştür.⁴⁰⁷

Bulgaristan ve Romanya haricindeki sekiz ülke ile (Çek Cumhuriyeti (Çekya), Polonya, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya ve Estonya) 16 Nisan 2003 tarihinde Katılma Antlaşmaları imzalanmış ve 1 Mayıs 2004’de de bu ülkelerin tam üyelikleri gerçekleşmiştir. Bu sekiz ülke haricinde, aynı tarihte Katılma Antlaşmaları imzalanan ve yine 1 Mayıs 2004’de üye olan iki ülke daha vardır: GKRY ve Malta. Bu iki ülkenin üyelik sürecinin, MDA ülkelerinden ayrı bir başlıkta değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

5.3.10. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Malta’nın Üyelikleri

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), 3 Temmuz 1990’da tam üyelik için başvurmuş ve bu başvuruya dair Komisyon tarafından hazırlanan görüş, olumlu yönde olmuştur. Bunun üzerine Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), AB Bakanlar Konseyi’ne 12 Temmuz 1990’da bir memorandum ve 3 Eylül 1990’da da tamamlayıcı nota göndererek başvuruya itiraz etmiştir. Fakat Komisyon, Topluluğun yerleşmiş pozisyonunun, Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin meşruiyeti ve KKTC’nin tanınmaması mantığına dayandıran Birleşmiş Milletlerin pozisyonu ile tutarlı olduğunu açıklamış ve

edilmiş olan bu metin, “özgürlük”, “eşitlik”, “dayanışma” gibi kavramlara vurgu yapmış, AB’nin yetkilerinin temel haklar lehine sınırlandırılmasını öngörmüştür. Ayrıca kimlik tartışmaları perspektifinden Temel Haklar Şartı ile ulaşılmak istenen hedeflerden birisi de AB’nin demokrasi açığı ile ilgili konulardaki eksikliklerinin giderilmesi olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Yüksel Metin, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 57, Sayı. 4, 2002, ss. 35-63.

⁴⁰⁶ Dinç, *a.g.m.*, s. 203.

⁴⁰⁷ Dinan, *a.g.e.*, s. 338–340. Beşinci genişleme süreci ile ilgili olarak kapsamlı bir çalışma için bkz. Ercüment Tezcan vd., *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2015.

KKTC'nin argümanlarını reddetmiştir.⁴⁰⁸ Bu gelişme üzerine ise, 31 Mart 1998'de katılma görüşmeleri başlamıştır.

Malta ise, 3 Temmuz 1990'da yapmış olduğu başvurusunu 25 Kasım 1996'da dondurmuştur. Eylül 1998'de yapılan seçimlerden sonra yeni hükümetle birlikte, 10 Eylül 1998'de başvurusunu yenilemiş ve 15 Şubat 2000'de müzakerelere başlamıştır.⁴⁰⁹ Yukarıda da ifade edildiği üzere, GKRY ve Malta ile de 16 Nisan 2003'de Katılma Antlaşmaları imzalanmış ve 1 Mayıs 2004'de MDA ülkeleriyle birlikte, AB'ye üye olmuşlardır.

GKRY'nin üyeliği noktasında, Birliğin içerisine düştüğü çelişkiye dikkat çekmek gerekmektedir. Bilindiği üzere, Birliğe üye olabilmenin temel şartlarından birisi, başvuru yapan ülkenin Avrupa kıtasında olmasıdır. İfade edilen Fas örneği bunun net bir göstergesidir. Fakat Birliğin siyasi gerekçeler doğrultusunda bu kriteri Kıbrıs konusunda göz ardı ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Zira coğrafi açıdan Kıbrıs adasının, kuş bakışı Ortadoğu'ya, en yakın Avrupa kıtası toprağına kıyasla daha yakın olduğu görülmektedir. Aynı gerekçenin Türkiye'nin için de ön plana çıkarılması, Birliğin kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik ya da coğrafi faktörleri göstererek siyasi (ve tartışmaya açık olmakla birlikte dini) faktörler ekseninde hareket ettiğini göstermektedir.

5.3.11. Altıncı ve Yedinci Genişleme Süreçleri

Beşinci genişleme sürecine dâhil olan, ancak üyelikleri ertelenen Bulgaristan ve Romanya'nın 1 Ocak 2007'de Avrupa Birliği'ne üye olmaları olmuştur. Böylece Birliğin üye sayısı 27'ye yükselmiştir. Son olarak, yedinci genişleme sürecine bakılacak olursa, 25 Ekim 2001 tarihinde Hırvatistan ile Avrupa Birliği arasında "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" imzalanmış ve Hırvatistan'ın uyum süreci başlamıştır. 2003 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Müzakereler ise Ekim 2005'te başlamış ve nihayetinde 1 Temmuz 2013'te Hırvatistan Birliğin yeni üyesi olmuştur.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Karluk, a.g.e., s. 22-23.

⁴⁰⁹ A.g.e., s. 24, 25.

⁴¹⁰ Özge Altun, "Avrupa Birliği Genişleme Politikası Bağlamında Hırvatistan Üyeliği", **T. C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı**, Temmuz 2013, s. 5 vd; Mehmet Uğur

Bu genişlemenin dışında, Batı Balkanların Birliğe üyelik sürecinin dönem dönem gündeme gelmesi, ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Çünkü Batı Balkan ülkelerinin üyelik süreçleri, kimlik perspektifinden birden çok sonuç doğurabilecek bir gelişme olacaktır. Tıpkı beşinci genişleme sürecinde olduğu gibi, öncesinde “öteki” olarak addedilen devletlerin üyelikleri söz konusu olacak ve bu ülkelerin ne kadar Avrupalı oldukları sorulabilecektir. Bunun yanında, bir başka etkiden söz edebilmek de mümkün olacaktır. Bu adım, Birliğin ortak kimlik inşası sürecinde farklılıkları bir arada bulundurabilen bir yapı arz etme amacıyla olduğunu da gösterebilecektir.

6. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTAK KİMLİK İNŞASINA YÖNELİK POLİTİKALARI

Bu bölümde, Avrupa'nın ortak kimlik inşasına yönelik kurumsal ve hukuki hamlelerinin ve tedbirlerinin ayrı bir başlık değerlendirilmesinin doğru olacağı düşünülmüştür. Avrupa'daki bütünleşme hareketi, derinleşme ve genişleme süreçleri eksenindeki gelişme ve tartışmalar ile dönüşüm yaşarken, özellikle Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından kimlik tartışmalarının ön plana çıkmaya başladığı ve dönüşümün bu ekseninde olduğu görülmüştür. Birlik, bu bağlamda ortak kimlik inşasına yönelik çeşitli hamleler gerçekleştirmiş, lakin hamlelerin tamamında beklenen sonuç ya da başarı elde edilememiştir. Özellikle Maastricht Antlaşması ile getirilen “Avrupa vatandaşlığı” girişimi ile sonraki süreçteki “Anayasa Girişimi” bu bağlamda dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, bütünleşme hareketi bağlamında kimlik tartışmalarının ilkin Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmamış olduğu belirtilmelidir. Özellikle 1973 tarihli “Avrupa Kimliği Deklarasyonu” bu bağlamda dikkat çekicidir.

6.1. Avrupa Kimliği Deklarasyonu⁴¹¹

Her ne kadar AB'nin kuruluş aşamasından itibaren üye devletlerarasında çeşitli faktörlerle toplumsal entegrasyonun sağlanması amacı olsa da,⁴¹² Avrupa'da Birlik

Ekinci, “5 Soru: Hırvatistan'ın AB Üyeliği”, <http://setav.org/tr/5-soru-hrvatistanin-ab-uyeligi/yorum/6866> (Erişim: 06.10.2015)

⁴¹¹ İlgili Deklarasyon EK 1.'de yer almaktadır.

bazındaki kimlik tartışmaları, kurumsal ekseninde ilk olarak 1973 Kopenhag Zirvesi'nde hazırlanan Avrupa Kimliği Deklarasyonu ile ortaya çıkmıştır.⁴¹³ Bildiri, farklı kültürlerden oluşan bir çeşitliliği kabul etmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa kimliğinin temellerinin demokrasi ilkeleri, hukukun üstünlüğü ve toplumsal adalet ve insan haklarına saygıyı esas alan ortak bir mirasa dayandırıldığına altını çizmiştir.⁴¹⁴

Deklarasyon, Avrupa merkeziliğin kaçınılmaz çelişkilerine rağmen, bir Avrupa özgüllüğünü tanımlama çabasını temsil etmiştir. Temelde “Dokuzlu'nun birliği ilkelerine”⁴¹⁵ bu ülkelerin “dünyanın geri kalanına yönelik sorumluluklarına” ve “Avrupa inşasının dinamik doğasına” dayandırılmıştır. Kültürlerden oluşan bir çeşitliliği kabul eden Deklarasyon, “(Dokuzlu'nun) müştereken sahip olduğu uygarlığın hayatta kalmasını garantilemeye yönelik temel gereksinime” yanıt verme amacını taşımıştır. Bu belgeye göre Avrupa Kimliği, ortak bir mirasa dayandırılmalıydı: Bireylerin ihtiyaçlarına yanıt veren bir toplumun yaratılmasına yönelik benzer yaşam tavırları; temsili demokrasi ilkeleri, hukuk yönetimi, toplumsal adalet ve insan haklarına saygı.⁴¹⁶

Dikkate değer bir diğer açıdan da, yine aynı Deklarasyonda Topluluk üyelerinin işbirliği konularına “kültür”ün de eklenmesi gerektiği ifade edilmiş ve ‘ortak kültürel miras’tan bahsedilerek iç kimliğe atıfta bulunulmuştur.⁴¹⁷ Bu adım ile birlikte, Avrupa kimliği tartışmaları yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü önceki tartışmalardan farklı

⁴¹² Zira Birlik, ortaklık ilişkisi kurduğu devletlerle yapmış olduğu antlaşmada bile bu hususu vurgulamaktadır. Örneğin, bütünleşme hareketi ile Türkiye arasında yapılan Ankara Antlaşması'nın başlangıcında da halklar arasında daha sıkı bağlar kurmak ifadesi yer almaktadır.

⁴¹³ Bununla birlikte, Avrupa Toplulukları'ndan önce kıtada, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında kimlik ve Avrupalılık tartışmalarının Avrupa Konseyi'nde gündeme gelmiş olduğu belirtilmelidir. Buna göre, Avrupa Konseyi arşivleri bu tartışmanın ilk olarak Ağustos-Eylül 1949 döneminde düzenlenen Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) oturumları sırasında yaşandığını göstermektedir. Uzun süren tartışmaların ardından, Avrupa kültürü tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Avrupa kültürü hür halkların yüzyıllardır süren çalışma ve düşüncesinden doğmuştur. Tek ve çeşitlidir. Çeşitliliği köklerine dayanmaktadır. İnsan kişiliğine saygı, aklın üstünlüğü, düşünce özgürlüğü, fikirlerin serbestçe ifade edilmesine saygı ve her türlü baskıya ödünsüz direnişiyile Tek'tir. Bir ulus ya da sınıfın değil insanın hizmetindedir. Hiçbir milli veya ideolojik görüş ondan üstün değildir. Kültür bir azınlığın imtiyazında olamaz. Her insanın özgürlük gibi kültür hakkı vardır ve her demokrasi, ekonomik ve sosyal eşitsizliklere rağmen vatandaşlarının kültüre erişimini güvence altına almalıdır.” Kayhan Karaca, **Birleşik Avrupa'nın Türk Öncüleri**, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 38-39.

⁴¹⁴ Akdemir, **a.g.e.**, s. 149.

⁴¹⁵ Burada, “Dokuzlu” ifadesinden, Birliğin kurucu ülkeleri ile birinci genişlemede dâhil olan üç ülke ifade edilmektedir.

⁴¹⁶ Passerini, **a.g.m.**, 218.

⁴¹⁷Sevgi Çilingir, “Avrupa Kimliği ve Ulus-Devlet Modeli”, http://www.bjmer.net/Makaleler/629614911_44-52%C3%A7ilingir.pdf, s. 44. (Erişim: 07.03.2015)

olarak artık kültür ve kimlik kavramları kurumsal ve ulus-üstü alana, bütünleşme hareketine taşınmıştır.

6.2. Maastricht Antlaşması ve ‘Avrupa Vatandaşlığı’ Kavramı

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması, Avrupa bütünleşme hareketi için dikkate değer bir geçiş dönemini ifade etmektedir. Kimlik tartışmalarının odağında yer alan bir Antlaşma olduğu için bu kısmın başlığı altında ele alınması daha uygun görülmüştür. Antlaşma bir bakıma, bütünleşme hareketinin Soğuk Savaş sonrası konjonktüre uyum sağlama sürecini de temsil etmektedir. Bununla birlikte, dâhili etmenler açısından Ortak Pazar’ın ardından ekonomik bütünleşmenin ilerletilmesi ve Ekonomik ve Parasal Birliğe geçilmesi amacı taşınmıştır.

Maastricht Antlaşması birçok yenilik getirmiştir. Bütünleşmenin hareketinin adı, “Avrupa Birliği” olmuştur. Hareketin adındaki “birlik” vurgusu dahi, bu yeni dönemdeki ortak noktalara, değerlere yapılan temel vurgunun bir yansıması olarak görülebilir. Birlik, üç sütunlu yapı üzerine inşa edilmiştir (Avrupa Toplulukları, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP), Adalet ve İçişlerinde İşbirliği). Europol ve Bölgeler Komitesi kurulmuştur ve antlaşmada subsidiarite⁴¹⁸ ilkesine yer verilmiştir. Ekonomik ve Parasal Birlik hedefi ortaya konmuştur. Bu hedefin tamamlanmasının ardından, yeni hedef siyasal birlik olacaktır. Bu amacın gerçekleşmesinin mümkün kılan ve kılmayan hususlar bir sonraki başlık altında değerlendirilecektir.

Kimlik tartışmaları açısından bakıldığında ise bu Antlaşma ‘çeşitlilik içinde birlik, birlik içinde farklılık’ (unity in diversity) sloganıyla AB’yi sosyal, kültürel ve politik bir birlik haline dönüştürmenin ilk kurumsal adımı olacaktır.⁴¹⁹ Maastricht’te Birliğin Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni tartışmaları ile bağlantılı olarak geliştirdiği bir diğer kavram 1975 yılında yürürlüğe giren Tindemas Raporu’nda ayrıntılarıyla yer alan⁴²⁰ “Avrupa vatandaşlığı” olmuştur. Başlangıçta, kavram doğrudan siyasi boyut içeren bir kavram olarak algılansa da, Antlaşmanın getirmiş olduğu içerik, bu algıdan

⁴¹⁸ Bu kavramın muhtevası ve amaçları bu bölümün son kısmı “Avrupa Birliği’nde Demokrasi Açığı Tartışmaları ve Lizbon Antlaşması ile Getirilen Yenilikler/Tedbirler” başlığı altında ele alınacaktır.

⁴¹⁹ İnaç, a.g.e., s. 129.

⁴²⁰ Ayhan Kaya, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı”, **Avrupa Birliği’ne Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar**,(der.) Ayhan Kaya vd., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 141.

daha çok teknik bir boyut içermektedir ve bu boyut öngörülen siyasal bütünleşme hedefi için bir aşamayı oluşturmaktadır. Bu kavram ile Avrupa vatandaşlarına;

- a) Üye ülkeler arasında serbestçe dolaşma ve başka ülkeye yerleşme hakkı,
- b) Başka ülkelerde yaşayanlara, yerel ve Avrupa parlamentosu seçimlerinde ev sahibi ülke vatandaşları ile aynı koşullarda aday olma ve oy kullanma hakkı,
- c) AB vatandaşı olan bir kişinin yaşadığı veya bulunduğu ülkede; kendi ülkesinin diplomatik temsilcisi yoksa o ülkedeki herhangi bir üye ülkenin diplomatik veya konsolosluk korumasından yararlanma hakkı öngörülmüştür.⁴²¹

Avrupa vatandaşlığı, Birliğin siyasal anlamda belkemiğini oluşturmasına karşın, sembolik bir niteliğe sahip olarak kalmıştır.⁴²² Çünkü vatandaşlığın bir aidiyet unsuru olarak ortaya çıkabilmesi için bu teknik detayların yanı sıra sosyo-politik aidiyet unsurlarının da geliştirilmesi gerekmektedir. Fakat bu konuda, yani aidiyetin Birlik adına ve bünyesinde inşa edilmesi noktasında ileride ele alınacak olan Lizbon Antlaşması ile getirilen yenilikler haricinde dikkate değer hamlelerin geliştirilmiş olduğunu söylemek güçtür. Yine ileride ifade edileceği üzere, “demokrasi açığı”nın tartışma konusu olduğu Birlik bünyesinde kurumsal manada vatandaşlığın ne şekilde hangi aidiyet unsurları üzerine oluşturulacağı da belli değildir. Ayrıca, 2007 yılında AB Anayasası’nın reddedilmesi, üye ülke vatandaşlarının bu duruma ve böylesi bir gelişmeye hazır olmadıklarını da net bir biçimde göstermiştir.

6.3. AB Anayasası Girişimi

Maastricht Antlaşması’ndan sonra Amsterdam (1999), Nice (2003) Antlaşmaları ile Avrupa bütünleşmesinin derinleşme süreci devam ettiği belirtilmişti. Bu antlaşmalar, birbirinin yerine geçen, bir öncekini yok sayan değil, birbirlerini ikame eden antlaşmalardır. Bir önceki başlıkta da ifade edildiği üzere, bu derinleşme sürecinde Birliğin amacı, ekonomik işbirliğini siyasi alana taşıyabilmek olmuştur. Bu noktada 2004 yılında önemli bir gelişme yaşanmıştır. “Avrupa için bir Anayasa Öngören Antlaşma” (Treaty Establishing a Constitution for Europe), üye devletlerin siyasi temsilcileri tarafından 29 Ekim 2004 günü Roma’da düzenlenen törenle imzalanmıştır.

⁴²¹ Aykut Çelebi, **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 78, 9.

⁴²² Nesrin Demir, **Avrupa Birliği’nde Demokrasi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 111.

Antlaşma, AB'nin temelini oluşturan kurucu antlaşmalar ile onları değiştiren tüm antlaşmaları tek ve yeni bir metinde birleştirip, Birliğin kurumsal işleyişini kolaylaştırmayı ve demokratik meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu Anayasal Antlaşmanın üye devletlerin kendi anayasal usullerine göre onaylamalarının ardından 2006 Kasımında yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak Ocak 2007 itibarıyla 18 üye devlette halkoyuyla ya da parlamentoda AB Anayasası onaylanırken, iki ülkede (Fransa ve Hollanda) halkoyu ile reddedilmiş ve bunun üzerine yedi üye ülkede sürecin dondurulması kararı alınmıştır.⁴²³

Esasında Anayasa'nın bu iki ülke de reddedilmiş olması dikkate şayandır. Zira bu ülkeler bütünleşme hareketinin kurucu ülkelerinden ikisidir. Bununla birlikte, dikkat çeken bir diğer husus ise, birincisine çokkültürlüğün, ikincisine cumhuriyetçiliğin yön verdiği Hollanda ve Fransa kadar farklı iki ülkenin, kendi değerlerinin savunulması konusunda benzer bir kaygı sergilemeleri ve İslam'ın simgesel dünyalarına ve gündelik yaşamlarına nüfuz etmesine karşı aynı tepkiyi göstermeleri olmuştur. Avrupa projesinin değişime uğramasında İslam'ın etkisi azımsanamaz gerçektir. Dolayısıyla Anayasa sözleşmesinin benimsenmesini referandum yoluyla reddeden iki ülkenin İslam'ın canlı tartışmalara yol açtığı ülkeler olması bir rastlantı değildir.⁴²⁴ Dikkate değer bir başka konu ise, bir sonraki bölümde ele alınacak olan demokrasi açığı sorunsalı ile ilişkidir. Buna göre, her iki ülkede “hayır” sonucunun çıkmasıyla ilgili olarak değerlendirme yapan çalışmalarda ortaya çıkan genel görüş, özellikle genç seçmenlerde, seçmenlerin neye oy verdikleri ile ilgili büyük bir bilgi eksikliğinin olduğu yönündedir.⁴²⁵ Bu bağlamda son olarak, bu girişim, halen Avrupa içerisinde, bütünleşmenin kurucu ülkelerinde dahi siyasi bütünleşmeye hazır olunmadığının ve ulusal reflekslerin düşünüldüğü gibi minimize edilemediğinin bir göstergesi olmuştur. Zira Antlaşmada yer alan Birliğin bayrak, marş ve sloganına atıfta bulunan hükümlere⁴²⁶ odaklanılması, bu tespitin bir neticesidir.

⁴²³ Sanem Baykal, “Reform Antlaşması ve Getirdikleri: Kurumsal Yapı Çerçevesinde Genel Bir Değerlendirme”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 7, No. 1, Güz 2007, ss. 48–50.

⁴²⁴ Nilüfer Göle, **İç İçte Girişler: İslam ve Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22.

⁴²⁵ H. Kutay Aytuğ, “AB Anayasasının Reddedilme Dinamikleri ve AB'nin İzlediği Yeni Strateji: Lizbon Antlaşması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 11, Sayı. 3, 2009, s. 17.

⁴²⁶ Esin Özdemir, “Lizbon Antlaşması'nın Getirdiği Yenilikler”, **Ekonomik Forum**, Kasım 2009, s. 72. İlgili maddeler şu şekilde yer almıştır: “Birlik'in Tanımı ve Amaçları. Madde I-8: Birliğin simgeleri.

Bu girişim, hukuki anlamda Avrupa'nın belli normlar ve değerler üzerine inşa edilecek "biz" tanımlaması için önem arz etmiş, lakin beklenen sonuç elde edilememiştir. Sonuçta bu ve benzer kavramların ulusal hassasiyetleri yükselişe geçirdiği ve Avrupa'nın siyasi bütünleşmeye tam manası ile hazır olmadığı görülmüştür. AB Anayasası çerçevesinde genel olarak tanımlanmaya çalışılan Avrupalılığın temel nitelikleri üzerinde başlayan ateşli tartışmalar ise, AB tarafından tanımlanan yurttaşlık ve kimlik siyasetinin, henüz ulusal kimliklerin yerini alacak kadar güçlü yeni bir sadakat sistemi yaratamadığını göstermiştir.⁴²⁷ Habermas'ın ifadesiyle ulusların ve üye ülkelerin karşılıklı güvensizlikleri ile Avrupa yurttaşlarının siyasi bir aidiyet duygusundan ve ortak bir proje yürütme noktasından her zaman uzak oldukları ortaya çıkmıştır.⁴²⁸

7. EKONOMİK BÜTÜNLEŞMEDEN SİYASAL BÜTÜNLEŞME HEDEFİNE: ORTAK KİMLİK İNŞASI

Avrupa bütünleşme hareketi, ekonomik entegrasyon aşamaları bağlamında Gümrük Birliği ve Ortak Pazar aşamalarını tamamlamış, Maastricht Antlaşması ile de Ekonomik ve Parasal Birlik hedeflerini ortaya koymuş ve 2002 yılından itibaren Euro'nun tedavüle girmesi ile birlikte fiilen bu geçiş süreci sağlanmıştır. Bundan sonraki aşamanın ise siyasi bütünleşme aşaması olması beklenmektedir. Bu sayede, "ekonomik dev, siyasi cüce" tartışmaları nihayete erdirilerek, uluslararası alanda ortak tavır sergileyen/geliştiren güçlü bir siyasi aktör olmak hedeflenmektedir. Bu nedenledir ki "birleşme/bütünleşme şiarı üzerine kurulan bugünkü Avrupa Birliği söylemi, Avrupa'nın eski arzusu olan hükümlan, üstün ve kendinden menkul bir Avrupa kimliğini yeniden tesis etme arzusunun en son aldığı biçim"⁴²⁹ olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu beklenti ve hedeflerin bütün üye ülkeleri kapsayıp kapsamadığı, üye ülke vatandaşlarının bu bütünleşme kapsamında ortak kimlik inşası içerisinde yer almak isteyip istemedikleri tartışma konusudur. Tartışmaya açık olmayan

Birliğin bayrağı mavi fon üzerine on iki altın renkli yıldızdan oluşan bir dairedir. Birlik'in marşı, Ludwig van Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi'ndeki Ode to Joy'u esas alır. Birlik'in sloganı "çeşitlilikte birleşmiş'tir." **Avrupa Birliği Anayasası**, (yay. haz.) Fatih Güven, İlk Biz Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 15-16.

⁴²⁷ Nazım İrem, "Postmodern ve Çokkültürcü Bir Alan Olarak Avrupa Birliği: Teknikleşen Siyaset ve Ulusal Demokrasilerin Açmazı", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 9, Bahar 2006, s. 63.

⁴²⁸ Jürgen Habermas, **Bölünmüş Batı**, (çev.) Dilman Muratoğlu, YKYK, İstanbul, 2007, s. 65.

⁴²⁹ Yeğenoğlu, **a.g.m.**, s. 92.

konu ise mevcut durumda Avrupa'nın siyasal bütünleşme, ortak hareket etme ve ortak kimlik ("biz") inşası hususlarında henüz başarılı bir tabloya sahip olmadığıdır.⁴³⁰

Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren bu sonucu teyit eden çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Bu hususta en belirgin örnek ise, 11 Eylül 2001 sonrası Avrupalı ülkelerin geliştirdikleri farklı politikalarda gözlemlenmiştir. İngiltere liderliğindeki bir grup, Irak'a askeri operasyon düzenlenmesi konusunda ABD'ye tam destek verirken, Almanya ve Fransa önderliğindeki bir diğer grup ise operasyona karşı tavır geliştirmişlerdir. En somut ayrışma da, ABD'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden Irak'a müdahale kararı çıkarma girişimi esnasında, İngiltere'nin 'evet' oyu kullanırken, Fransa'nın Rusya ve Çin'le birlikte kararı veto etmesi üzerine yaşanmıştır.⁴³¹ Bu örnek, ulusal (re)aksiyonların Birlik içerisinde halen minimize⁴³² edilemediğini, dolayısıyla da ortak hareket etme ve ortak paydada buluşan "biz" düşüncesinin halen Birlik kurumları tarafından dile getirilen aşamaya ulaşamadığını göstermiştir. Zira "Avrupalılar çıkarları kesiştiği sürece Avrupalı; kesişmediği ansa Fransalı, İngilizli, Almanyalı olmaktan yana"⁴³³ tavır sergilemeye devam etmektedirler. Dolayısıyla üye ülkelerin ulusal hassasiyetlerinin, ortak kimlik inşası girişimleri bağlamında halen göz ardı edilemeyecek bir faktör olduğu görülmektedir.

Bu faktörün yanı sıra, üye ülke vatandaşlarının bir diğer ifade ile Avrupa Birliği kamuoyunun, Birliğin kuruluş sürecinin başlangıcından itibaren özellikle karar mekanizmaları açısından (ki bu noktada Avrupa Parlamentosu'nun konumu önde gelen başlıklar arasında yer almıştır) geri planda yer alması, bütüncül ve kapsayıcı bir kimlik düşüncesinin önündeki en büyük engellerden birisidir. Çünkü bu eksende, Avrupa inşa edilirken, Avrupalıları (Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşlarını) göz ardı etmek bir durum söz konusu olmaktadır. Bu durum da bir sonraki başlıkta değerlendirilecek olan "demokrasi açığı" tartışmaları ile doğrudan ilişkili görülmektedir.

⁴³⁰ Bu bakış açısına göre, "Avrupa Birliği'nin sırf adı bile bir yaklaşımın ürünüdür. Birlik, var olan şey değil de olmak istenilen şey anlamına geliyor." Timoty Garton Ash, "Yanlış Trene Atlamak", **Avrupa Sorunu, Avrupa Ne Avrupalı Kim?**, (der.) Peter Gowan, Perry Anderson, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 89.

⁴³¹ Yanarışık, **a.g.e.**, s. 191. AB'nin Irak müdahalesi sürecindeki bölünmüş görüntüsü için bkz. Anıl Çeçen, "Avrupa Neden Birleşemez?", **2023**, Sayı: 26, Haziran 2003, s. 28-29.

⁴³² "Avrupa bütünleşmesinin amacı ulusal kimlikleri ortadan kaldırmak değil, ulus-altı kimlikleri de içerecek şekilde tüm kimlikleri korumak ve onlara çoğulcu nitelikler kazandırmaktır." Özdemir, **a.g.e.**, s. 396.

⁴³³ Oğuz Adanır, "Occidentalisme!", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2001, s. 103.

Gerek fonsiyonalist gerekse neo-fonksiyonalist yaklaşımlarda, kamuoyu ve/ya vatandaşlar yer almazken teknokratlara ve siyasi elitlere yer verilmiştir. Dolayısıyla Avrupa kimliği fikri, hiçbir zaman bazı entelektüellerin kimliği olmanın ötesine gidememiştir ve hiçbir zaman birey bilincine aksedebilen bir nüfuz alanı oluşturamamıştır.⁴³⁴ Yunanistan, İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, İngiltere vb. ülkelerde dolaşıldığı zaman sokaktaki vatandaşın bu olayla –eğer varsa– çıkarları çerçevesinde –çok az– ilgilendiği görülmektedir. Sokaktaki vatandaş konuyu politikacı, bürokrat ve bilim adamlarına havale ederek Almanyalı, Fransalı, İtalyalı, İspanyalı olmayı sürdürmektedir.⁴³⁵ Farklı bir ifade ile “ulus-ötesi Avrupalılar kendilerini Avrupa kimliğinin taşıyıcısı olarak değil, kimlikleri çıkarları aracılığıyla şekillendirilen vatandaşlar olarak görmektedirler.”⁴³⁶

Bu bağlamda, Avrupa’da Birliğin oluşturulmasındaki önemli isimlerden Jean Monnet: “şu anki aklım olsa, Avrupa Evi’nin çatısını kültürel boyutları üzerinde kurardım”⁴³⁷ demiştir. Zira kurumsal ve hukuki manada Birlik oluşturulmuş olsa da, kimlik açısından “birlik” düşüncesi oluşturulamamıştır. D’Azeglo’nun “mademki İtalya yaratıldı, artık İtalyanları da yaratmamız gerekiyor”⁴³⁸ sözüne atfen, Avrupa Komisyonu Başkanlığı yapmış olan Jacques Delors’un “Avrupa’yı yarattık, şimdi Avrupalıları yaratmamız gerekiyor”⁴³⁹ ifadesi de bu bağlamda dikkat çekicidir.

Yukarıdan aşağıya yönelik olan her büyük elitist siyasi organizasyon projesinin, geleceğini teminat altına almak kastıyla yönelmiş olduğu hedeflerden birisi de projeye uygun bir “insan” (humanus) modeli geliştirmektir.⁴⁴⁰ Lakin bahsedilen faktörler çerçevesinde, Delanty’nin ifadesi ile “Avrupa birleşmiş, ancak bir türlü akla gelmeyen vatandaşlar, yani Avrupalılar henüz icat edilmemiştir.”⁴⁴¹

⁴³⁴ İnaç, **a.g.e.**, s. 142.

⁴³⁵ Adanır, **a.g.m.**, s. 102-103.

⁴³⁶ Delanty, **a.g.e.**, s. 69.

⁴³⁷ İnaç, **a.g.e.**, s. 131. Ayrıca bkz. Monica Sassatelli, **Becoming Europeans, Cultural Identity and Cultural Policies**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 46.

⁴³⁸ Michael Herzfeld, “Avrupa Benliği: Bir Tavrı Yeniden Düşünmek”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 176.

⁴³⁹ Özgöker ve Musaoğlu, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁴⁰ Durmuş Hocaoğlu, “Avrupa Birliği, Türkiye ve Türkler Üzerine bir Yazı Mozayiki”, **2023**, Sayı. 26, Haziran 2003, s. 7.

⁴⁴¹ Delanty, **a.g.e.**, s. 67.

Elbette ki, Birlik bu sorunu ortadan kaldırmak için bir takım tedbirler ve hamleler geliştirmektedir. Yukarıda ele alınan Maastricht Antlaşması ile ortaya çıkan “Avrupa vatandaşlığı” kavramı bunlardan birisi olmuştur. Yine 14-15 Aralık 2001 tarihinde Laeken’de gerçekleştirilen Avrupa Birliği Konseyi Zirvesi’nde kabul edilen “Avrupa’nın Geleceğine İlişkin Laeken Bildirisi”nde bu bağlamda çeşitli ilkelere söz edilmiştir.⁴⁴² Bildiride yer alan hedefler şunlar olmuştur:

- a) AB içinde yetkilerin tanımı ve genel işleyiş: Bu hedef AB ile üye ülkeler arasındaki yetki paylaşımının daha açık ve anlaşılır biçimde yeniden tanımlanmasını öngörmektedir. Bu bağlamda AB’nin yetkilerinin genişletilebileceği gibi kimi hususlarda mevcut yetkilerin üye devletlere bırakılması olarak da açıklanmaktadır. Daha doğru bir deyişle *subsidiarite* ilkesinin uygulanışı yönünde bir düzenlemenin yapılması beklenmiştir.
- b) AB araçlarının basitleştirilmesi: Bu hedef hukuki düzenlemeler ile yürütme önlemlerinin ayrımı, hukuki düzenleme çeşitlerinin sayısının azaltılması, çerçeve yasalara daha fazla önem verilmesi gibi hususları kapsamıştır.
- c) AB içerisinde daha fazla demokrasi, şeffaflık ve etkililik: Bu hedef içerisindeki konular; Komisyon başkanı ve üyelerinin atanması, Avrupa Parlamentosunun seçimi ve yetkileri, kurumlar arası denge, ulusal parlamentoların rolleri, karar sürecinin etkinliği ve kurumların işleyişi gibi hususları kapsamıştır.
- d) AB Anayasası oluşturulması: Bu hedef mevcut antlaşmaların sadeleştirilmesi (Birlik ve Topluluk arasındaki ayrım ve üç sütunlu yapı olmak üzere), antlaşmaların temel hükümleri ile diğer hükümleri arasında ayrım yapılması, Temel Haklar Şartı’nın hukuki statüsü, anayasal bir metin kabul edilmesi gibi hususları kapsamıştır.⁴⁴³

Fakat pratikteki girişim ve çabaların XXI. yüzyılın başlangıcında beklenen tabloyu ortaya çıkaramadığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Avrupa Birliği yalnızca kültürel değil, bununla birlikte gündelik yaşam pratiklerinde de önemli bir dizi girişimi (ortak pasaport ve ehliyet gibi) gerçekleştirmektedir. Bütün bunlara rağmen, Avrupa

⁴⁴² Leyla Sanlı, **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 8.

⁴⁴³ Erman Akıllı, “Laeken Zirvesinden Lizbon Antlaşması’na: Anayasalaşamayan Anayasallaşma Süreci”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 6, Sayı. 24, 2010, s. 39’dan; Ercüment Tezcan, “Avrupa Birliği Anayasa Taslağı ve Öngördüğü Yenilikler”, **Stradigma**, Sayı. 8, 2003, s. 6.

Birliği henüz tamamlanmamış bir proje olarak öne çıkmakta, bütünleşmenin yandaşları ve karşıtları içerisinde sürdürülen tartışmalar, kimi zaman bir paragrafın ortak satırlarını oluşturmaktadır.⁴⁴⁴

Çözüm bağlamında ise, kendi açısından ortak bir Avrupa kültürünün başarılı şekilde ortaya çıkışı, üç koşulun varoluşunu varsayacaktır. Birinci koşul; amacı, mevcut ulus-devlet yapısından bağımsız, yeni bir bağıllık formu üretmek olacak bir kültürel program yardımıyla sadece ulusal siyasetin değiştirilmesidir. İkinci koşul olarak; Avrupa Birliği kendisini, şu anki haliyle Birliğin ne olduğuna ve nasıl oluşturulduğuna dair neredeyse hiçbir fikri olmayan, çoğu üyesi açısından daha kolay ulaşılabilir ve çok daha fazla anlaşılabilir kılması gerekmektedir. Üçüncü olarak; egemenlik ile kimlik arasındaki güncel kafa karışıklığının halledilmesi gerekmektedir.⁴⁴⁵ Burada özellikle ikinci koşul, kimlik tartışmaları bağlamında, kimlik inşasının önündeki ciddi engellerden birisini oluşturan “demokrasi açığı” kavramını gündeme getirmektedir.

8. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE DEMOKRASİ AÇIĞI TARTIŞMALARI VE LİZBON ANTLAŞMASI İLE GETİRİLEN YENİLİKLER/TEDBİRLER

Avrupa Birliği’nde demokrasi açığı ile ilgili tartışmalar, Birliğin siyasal bütünleşme süreci, dolayısıyla da “biz” inşa etme amacı ile ilgilidir. Konunun özellikle XX. yüzyılın sonlarından itibaren günümüze değin akademik tartışmalarda ve çalışmalarda daha fazla yer almaya başlaması bunun bir göstergesidir. Sorunun nedenlerine geçmeden evvel kavramın açıklamasını yapmak faydalı olacaktır.

Demokrasi açığı, Avrupa kurumlarının yetkileriyle, Avrupa vatandaşlarının kurumların kararlarını ve işleyişini etkileyebilme yeteneği arasındaki fark⁴⁴⁶ olarak nitelendirildiği gibi, genel olarak, demokratik kontrol için yetersiz önlemin alındığı karar verme prosedürlerini karakterize etmek için de kullanılmaktadır.⁴⁴⁷ Avrupa halklarının Birliğin karar alma süreçlerindeki etkileri bu tartışmanın temelini teşkil etmektedir. Tarihsel açıdan hareketin, bu noktada başarılı örneklere sahip olduğunu

⁴⁴⁴ Serhat Kaymas, *Avrupa Birliği’ni Türkiye’de Okumak Kültür, Kimlik ve Medya*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014, s. 98.

⁴⁴⁵ Ariane Chebel D’Appolonia, “Avrupa Ulusalcılığı ve Avrupa Birliği”, (çev.) Rahmi Öğdül ve Mesut Varlık, *Avrupa Fikri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 213.

⁴⁴⁶ McCormick, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁴⁷ Bainbridge, *a.g.e.*, s. 119.

söylemek ise güç görünmektedir. Bir kere, en başta, Delanty'nin ifadesi ile “Avrupa fikri çoğunlukla hayatın ve politik mücadelenin somut şekillerinde ‘aşağı’dan değil, ‘yukarı’dan türetilmiştir.”⁴⁴⁸

Alınan kararlar, bütünleşme hareketinin başlangıcından itibaren Lizbon Antlaşması'ndaki hamlelere değin tepeden inme(cı) bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Birliğin kurulması sürecinde, Monnet yöntemi AB'nin demokratik bir kuruluştan ziyade elit bir kuruluş olmasına neden olmuştur ki teorik alt yapının ele alındığı kısımda da bu husus dile getirilmişti. Bu nedenle başlangıçta, birliğin “demokrasi açığının” sorumlusu kısmen bu yöntemdir.⁴⁴⁹ Sonraki süreçte de AB'nin karar alma süreçlerinde bireylerin ve sivil toplumun katılımının yeterince olmaması nedeniyle, pek çok Avrupalı için bütünleşme hareketi bir elitler projesi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵⁰ Bu değerlendirmenin halen güncelliğini koruduğu görülmektedir. Avrupa Birliği ciddi bir demokrasi eksikliğiyle karşı karşıyadır. Siyasi kurumları, ekonomik birleşmenin peşinden giderek kurulmuştur ve hiçbir zaman iktidarlar ile halk egemenliği arasında denge kuracak biçimde tasarlanmamıştır.⁴⁵¹ Demokrasi açığı sorunun sebepleri arasında iki faktör ön plana çıkmıştır. İlki, üye ülke vatandaşlarının oylarıyla seçilen Avrupa Parlamentosu'nun (AP) birlik karar alma süreçlerindeki düşük etkisi ya da etkisizliğidir. İkincisi ise, şeffaflık ve bilgilendirme alanlarında gözlemlenen, müşahede edilen eksikliklerdir.

Demokrasi açığının Avrupa Parlamentosu boyutu açısından birinci olarak, üye ülke vatandaşlarının karar alma süreçlerindeki konumu noktasında, AB üye devletlerinde yer alan bakanlar, Avrupa halkları tarafından doğrudan bir seçimle belirlenmemektedir. Bu bakanların üye devletlerin seçimle belirlenmiş hükümetlerinin temsilcileri olması ve dolayısıyla ulusal seçimler aracılığıyla vatandaşlarına karşı sorumluluklarının sağlanması nedeniyle, Avrupa halklarının Bakanlar Konseyi ile Avrupa karar alma sürecinde dolaylı da olsa temsil edildiği ileri sürülmektedir.⁴⁵² Lakin bunun doğrudan yeterli bir gerekçe olduğu düşünülmemektedir. Burada dolaylı bir

⁴⁴⁸ Delanty, **a.g.e.**, s. 64.

⁴⁴⁹ Alex Warleigh, **European Union, The Basics**, Routledge, London & New York, 2004, s. 19.

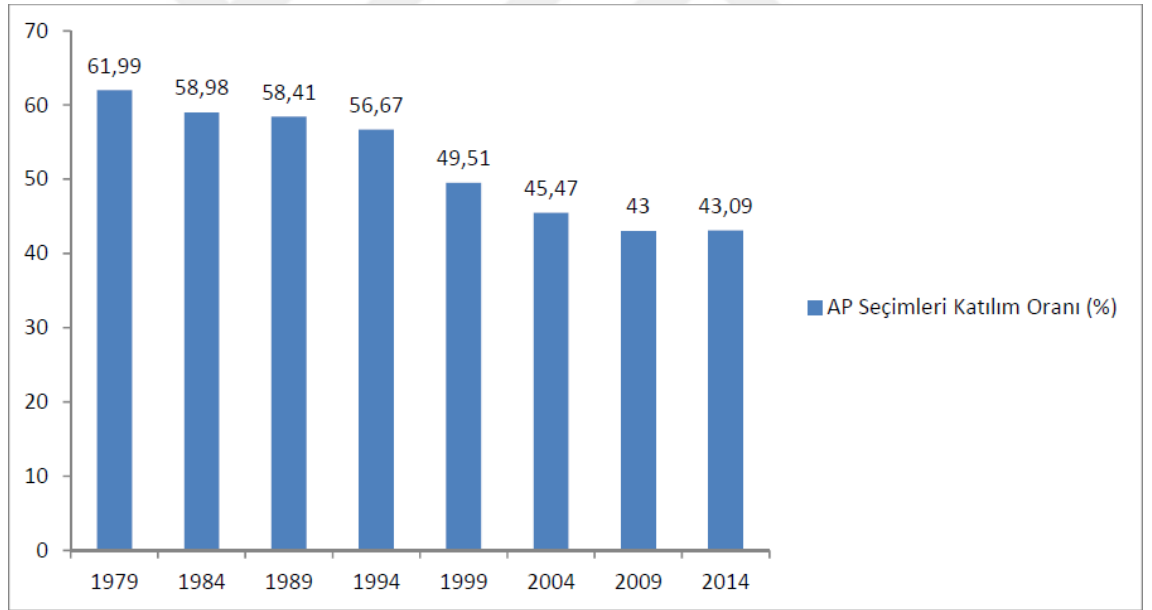
⁴⁵⁰ Levent Kırval, **Avrupa Birliği Nereye Koşuyor?**, Derin Yayınları, İstanbul, 2011, s. 11

⁴⁵¹ Morin ve Ceruti, **a.g.e.**, s. 52.

⁴⁵² Dilek Yiğit, “Avrupa Birliği'nde Karar Alma Sürecinde Katılım ve Avrupa Vatandaşları Girişimi”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 7, Sayı. 26, 2011, s. 37.

etkiden söz edilmektedir. Tartışmanın esas boyutu, Avrupa Parlamentosu'nun, Avrupa seçmenlerinin oyuyla, doğrudan seçimle oluşturulan yegâne AB kurumu olmasına rağmen karar alma mekanizmasında Avrupa halklarında temsil edemeyecek kadar zayıf yetkilere sahip olması olmuştur.⁴⁵³

Bu durum, vatandaşların bütünleşme sürecine ilgisiz kalması sonucunu doğurmuştur. Parlamento seçim kampanyalarının Birlik sorunlarından çok üye devlet iç politika sorunları çerçevesinde yürütüldüğünün, Parlamento seçimlerine katılım oranlarının ilk seçim tarihi olan 1979'dan beri düşüş eğilimi gösterdiğinin, Parlamento'da siyasi gruplar olsa da, temsili demokrasinin gereği Avrupa Parlamentosunda ulus-aşan partiler olarak yapılanmadığının görülmesi,⁴⁵⁴ bu görüşü teyit eder mahiyettedir. Bu nedenle vatandaşlar ulus-üstü hassasiyetten daha çok ulusal hassasiyetlerini ön planda tutmaya devam etmişler ve Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılmanın bir değişime ya da etkiye neden olmayacağı düşüncesine sahip olmuşlardır.

Şekil 1. Avrupa Parlamentosu Seçimleri Katılım Oranı-AB Ortalaması (%)⁴⁵⁵

İkinci olarak, Birlik tarafından alınan kararların Avrupa haklarına yeterince duyurulmaması sorunu ile karşılaşmaktadır. Birlik yönetimince alınan kararların ve

⁴⁵³ Murat Cahid Cıngı, *Avrupa Birliği'nin Demokratik Eksiklikleri*, Alfa Aktüel, Bursa, 2007, s. 39.

⁴⁵⁴ Yiğit, *a.g.m.*, s. 37.

⁴⁵⁵ Melih Özsoz, "2014 Avrupa Parlamentosu Seçimlerinin İlkleri, Enleri, Aşırıları, Kazananları ve Kaybedenleri", *İKV Değerlendirme Notu*, 84, Haziran 2014, s. 6

hükümetler arası konferanslarda kabul edilen anlaşmaların kapalı kapılar ardında olması yönetimin saydam ve açık olmaması nedeniyle Avrupalı halklar, olup bitenin çok da farkında olmamışlardır.⁴⁵⁶ Hatta Anayasa girişimi konusunda ifade edildiği üzere, referandumdan hayır sonucunun çıktığı Hollanda ve Fransa örneklerine bakıldığında seçmenlerin neye oy verdiklerine dair yeterli bilgilerinin olmadığı sonucunun tespit edilmiş olması, bu sorun açısından dikkat çekicidir. Bu çerçevede dâhilinde demokrasi açığının farklı yansımaları açısından McCormick'in kaleme almış olduğu şu tespitlerini eklemek gerekmektedir:

- a) Avrupa Konseyi'nde bir araya gelen üye ülke liderleri önemli politika konularında seçmenlerine danışmadan karara varmaktadırlar. AB-15 üye devletlerinin yarısı bile vatandaşlarına Avrupa Topluluğu'na ya da AB'ye katılmak isteyip istemediklerini sormamıştır (sonradan üye olan Doğu Avrupa ve Akdeniz üyelerinden 12 taneden 9'unda referandum yapılmıştır).
- b) Yeni Avrupa kanunları geliştirme ve teklif etme yetkilerinin olmasına rağmen Komisyon'un kamuoyu güvenirliliği doğrudan ya da dolaylı olarak çok sınırlıdır. Komiserliğe atamalar Parlamento tarafından onaylanmalıdır, aksi takdirde seçmenlere dayandırılmadan atamalar gerçekleşmiş olur. Komisyon başkanı ise üye devletlerin liderlerinin sandalyeler etrafında dönüp müzik durunca oturmaya çalıştığı oyun gibi sırayla atanır. Başkan AB'nin görüşlerini pek çok uluslararası forumda halkın vekaletini almadan temsil eder. Ayrıca görev süresi boyunca Avrupa vatandaşlarının fikirleri yerine ulusal liderlerin hevesleri tarafından sürüklenir. Dahası vatandaşların Komisyon müzakerelerine katılması ya da katkıda bulunması için neredeyse hiçbir fırsatı yoktur. Vatandaşın Avrupa Parlamentosu'nu da kararlarından ve girişimlerinden sorumlu tutacak sınırlı (her şeye rağmen gelişen) fırsatı vardır.
- c) Bakanlar Konseyi'nin ve daimi temsilcilerin Brüksel'deki çoğu toplantıları pek çok önemli yeni kanun ve politikaların belirlendiği, kabul ya da reddedildiği yer olmalarına rağmen kamuoyuna kapalı tutulmaktadır. Bakanlar ve temsilciler kendi devletlerinde seçilmiş yöneticilerin düşüncelerini bu toplantılarda temsil

⁴⁵⁶ Emel Poyraz, Avrupa Birliği'nin Sistem Sorunu: Kamuoyu Eksikliği ve Demokrasi Açığı, *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 4, Bahar 2013, s. 27.

ettikleri için, bunların hesabı seçimlerde, medya önünde ve kamuoyu vicdanında sorulur.

- d) AB sistemi içinde tek demokratik olarak seçilmiş kurum olan Avrupa Parlamentosu vergi toplayamaz, yeni kanun koyamaz ve Komisyon'u kararlarından dolayı sorumlu tutma fırsatı çok sınırlıdır. Yeni yetkiler elde etmek için çok çaba sarf etmesine rağmen AB kanunları ve politikaları ile ilgili önemli kararların çoğu hala başka yerlerde alınmaktadır.
- e) Adalet Divanı Avrupa bireylerini, Avrupa hukuku, hukukun uygulanmaması ya da Avrupa ve ulusal hukuk arasındaki farklardan dolayı mağduriyete karşı en iyi savunan kurumdur. Fakat Avrupalıların doğrudan ya da dolaylı olarak Divan'a yapılan atamalarda söz hakkı yoktur ve AB çoğu üye devletteki mahkemeler için kullanılan yasama doğrulamasını benimsemeden de mümkün olmayacaktır.
- f) Avrupalıların AB kurumlarına kıyasla resmi hakları sınırlıdır: Avrupa seçimlerinde oy kullanabilirler; eğer haklarının ya da çıkarlarının çiğnendiğini düşünüyorlarsa Parlamento ya da Avrupa kamu denetçisine dilekçeyle başvurabilirler; AB kurumlarının belgelerine erişebilirler (belirli sınırlar dâhilinde), AB dışındayken buldukları yerde kendi ülkelerinin temsilciliği yoksa herhangi bir üye devletten diplomatik temsilcilik talebinde bulunabilirler.⁴⁵⁷

Demokrasi açığı sorunun giderilmesi, meşruiyet sorunu ile de doğrudan ilişkilidir. Bu sorunun çözümü noktasında ise, iki farklı görüş söz konusu olmuştur. Federalistlere göre, meşruiyetin sembolü de Avrupa Parlamentosu'dur ve Avrupa bütünleşmesinde meşruiyetin dayanağı da halktır. Realist kurama göre meşruiyetin dayanağı ulus-devletlerin halkları, meşruiyetin sembolü de ulusal parlamentolardır.⁴⁵⁸ Bir sonraki kısımda ele alınacağı üzere Lizbon Antlaşması her iki yaklaşımın da izlerini taşıyan yenilik ve tedbirler getirmiştir.

Bu noktada siyasal bütünleşme hedefindeki Birlik için önemli kırılma noktalarından birisini teşkil eden 'no demos' tezini de not düşmek faydalı olacaktır. Buna göre, Alman Anayasa Mahkemesinin Maastricht Antlaşmasının onayı ile ilgili

⁴⁵⁷ McCormick, **a.g.e.**, s. 182-185.

⁴⁵⁸ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Avrupa Birliği'nde Demokratik Meşruiyet Sorunu", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 2, No. 4, Bahar 2003, ss. 27-32.

yapılan Anayasa şikâyetini karara bağlarken oluşturduğu ve o günden bu yana çeşitli boyutlu ile tartışılan ‘no demos’ tezi, Avrupa Birliği’nde gerçek anlamda demokratik meşruiyetin ancak üye devletler kanalından dolaylı biçimde sağlanabileceği temeli üzerine inşa edilmiştir.⁴⁵⁹ Avrupa halkının olmadığı temeline dayanan bu görüş, AB seviyesinde demokratik yönetimin imkânsızlığı ya da çok zor olduğu yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir.⁴⁶⁰ Dolayısıyla bu teze göre bir “Avrupa ulusu” var olmadığı için, AB’nin bir kimliğe sahip politik bir birliğe dönüşmesi de imkânsız olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶¹ Ancak Lizbon Antlaşması ile bu eleştiriler görece olarak aşılmaya çalışılmıştır.

8.1. Lizbon Antlaşması

Lizbon Antlaşması, başarısız Anayasa girişiminin ardından AB için hem bir telafi süreci olmuş, hem de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 2009’da yürürlüğe giren Antlaşma ile temelde Anayasa taslağı arasında büyük farklılıklar söz konusu olmamıştır. Fakat referandumlardaki ret sebepleri arasında yer alan ve ulusal hassasiyetlere dokunan hususlar Lizbon’da yer almamıştır. Bayrak ve marş gibi başlıklar bu hususlar arasındadır. Antlaşma ile birlikte getirilen değişikliklerin büyük bir bölümü bahsedilen demokrasi açığı ve meşruiyet sorunu gibi meselelere de bir önlem/tedbir mahiyetinde olmuştur ve Birlik adına bir dönüşüm anlamını taşımıştır. Bu bağlamda getirilen yenilikler şu şekildedir:

Artık tüzel kişiliğe sahip bir AB vardır. Lizbon Antlaşması, Maastricht Antlaşması ile getirilen sütunlu yapıyı kaldırarak AB’yi tüzel kişiliğe sahip tek bir yapı haline getirmiştir.⁴⁶² Avrupa Konseyi (Zirve) birlik kurumlarından birisi olmuştur.⁴⁶³ Bu adımla birlikte, AB Konsey Başkanı statüsü oluşturulmuştur. Üye ülkeler tarafından oybirliğiyle iki buçuk yıllık süre için atanacak olan Konsey Başkanı, Birliğin

⁴⁵⁹ Sanem Baykal, “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasalaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 1, Sayı. 1, Bahar 2004, s. 134 (119-153)

⁴⁶⁰ Hüsamettin İnaç ve Ümit Güner, “AB’nin Yapısal Kısıt Problemine Eleştirel Bir Bakış”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 4, 2006, s. 314. (303-340)

⁴⁶¹ Habermas, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁶² Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik, Avrupa Birliği’nin Kurumsal Yapısı ve Lizbon Antlaşması, **Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (ed.) Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 204.

⁴⁶³ Bununla birlikte, Lizbon Antlaşması ile Avrupa Merkezi Bankası ve Sayıştay da AB kurumları arasında yer almıştır.

uluslararası politikada temsili açısından dikkate değer bir gelişmedir. Bağlantılı olarak, Antlaşmada, Birlik Dış İşleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği makamına yer verilmiştir. Bu temsilci, hem Komisyon başkan yardımcılığını üstlenecek, hem de dış politika konusunda geniş yetkilere sahip olacaktır.⁴⁶⁴ Bu yetki, daha güçlü bir dış politikayı öngörürken, aynı zamanda dış politikada tek sesliliğin⁴⁶⁵ oluşturulması amacını da taşımıştır. Her iki yenilik de siyasi birlik noktasında önem taşımaktadır. Özellikle algısal düzlemde, dış politikada bölünmüş ve parçalı görüşlerin minimize edilmesine katkı sağlamıştır. 1970’li yıllarda Henry Kissenger’ın, “Avrupa’yı arayacak olsam, kimi arayacağım?” sorusu kapsamında bu önemi fark etmek mümkündür.

Kamuoyunun karar alma sürecine katılması açısından, yasa tasarısı önerisi sunmada “vatandaşlık inisiyatifi” Lizbon ile getirilen yenilikler arasındadır. Buna göre, üye ülkelerden en az bir milyon vatandaşın katılımı ile; (a) belli bir konuya ilişkin, (b) Birliğin bir hukuki tasarrufa ihtiyaç duyduğu düşünülürse, imza toplanarak, Komisyondan sorununun çözümüne yönelik bir mevzuat önerisi hazırlanması istenebilecektir.⁴⁶⁶

Bir önceki kısımda da tartışıldığı üzere, Birlik içerisindeki demokrasi tartışmalarında Avrupa Parlamentosunun konumu ile alakalı eleştiriler ön plana çıkmıştır. Zira Parlamento üyeleri, üye ülke vatandaşlarının doğrudan seçimleri ile gelmelerine karşın, karar alma süreçlerinde Parlamente’nin etkinlik düzeyi birtakım soru işaretlerini barındırmıştır. Bu sorunsal, Avrupa kimliği ile de doğrudan ilgili ve ilişkilidir. Zira Parlamento, değişik siyasi grupları içeren, “AB Vatandaşlığı” kimliğine cevap verebilmeyi hedefleyen bir müzakere formu olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁶⁷

Lizbon öncesinde de, Birliğin bu yönde çözüm hedefli adımlar attığını söylemek mümkündür. Örneğin, Avrupa Tek Senedi ve Maastricht Antlaşması, Konseyde çoğunluk ilkesiyle karar almayı kolaylaştırmıştır. Parlamente’nin yetkilerini önemli ölçüde artırmış, bunun neticesinde de sistemin demokratikleşmesi ve esnekleşmesi kolaylaştırılmıştır. Amsterdam Antlaşması da bu ekseninde, bir yandan Avrupa

⁴⁶⁴ A.g.m., s. 213.

⁴⁶⁵ Erhan Akdemir, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi, **Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, (ed.) Belgin Akçay, İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 62.

⁴⁶⁶ Bilici, a.g.e., s. 44.

⁴⁶⁷ Demokaan Demirel, “Avrupa Parlamentosu: Yapısal Bir Analiz”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16 (26), 2014, s. 143.

Parlamentosu'nun ortak karar alma usulünde ağırlığını artırmış, diğer yandan Ulusal Parlamentoları karar alma mekanizmasına dâhil etmeye çalışmıştır. Nice Antlaşması ile birlikte de yeni genişleme süreçlerine karşın AB kurumlarını karar alma noktasında revize edilmesi hedeflenmiştir.⁴⁶⁸ Lakin bu gelişmeler beklenen yeterli sonucu doğurmamıştır. Bu açıdan Lizbon Antlaşması'nın bir dönüm noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Lizbon ile birlikte bu sorunsalın minimize edilmesi hedeflenmiş ve AB politikalarının hemen hemen tamamına ilişkin kararlarda Avrupa Parlamentosuna Konsey'le eş değer yasal rol/konum belirlenmiştir.⁴⁶⁹ Olağan yasama usulü olarak tanımlanan ortak karar alma usulünün kapsamı genişletilmiştir.⁴⁷⁰

Antlaşma ile birlikte Parlamento, sadece ortak karar yönteminin uygulama alanının genişlemesiyle yasama faaliyeti içerisindeki rolünü güçlendirmekle kalmamış; bütçe, uluslararası anlaşmalar ve delege edilmiş tasarrufların kabulü ile kurucu antlaşma değişikliği usulünde önemli yetkiler elde etmiş ve Komisyon başkanını seçme imkânına da kavuşmuştur.⁴⁷¹ Buna göre, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu seçimlerini dikkate alarak, nitelikli çoğunlukla belirleyeceği Avrupa komisyonu başkan adayını, Avrupa Parlamentosu'na önerecektir. Avrupa Parlamentosu ise çoğunlukla alacağı karar ile Komisyon başkanını seçecektir.⁴⁷²

Vatandaşların/kamuoyunun Birliğe yaklaştırılmasında sadece Avrupa Parlamentosu ekseninde değişimler yer almamış, aynı zamanda karar alma mekanizmasında ulusal parlamentolara da söz hakkı tanınmıştır. Lizbon Antlaşmasına ekli 'İkincillik ve Ölçülülük İlkelerinin Uygulanması Hakkında Protokol' ve 'Avrupa Birliği'nde Ulusal Parlamentoların Rolü Hakkında Protokol'⁴⁷³ ile birlikte ulusal parlamentolara da belirli alanlarda yetkiler tanınmıştır. Ulusal parlamentoların Birlik karar alma sürecinde yetkilerinin artırılmasının öngörülmesi kapsamında, Lizbon Antlaşması 'erken uyarı mekanizması' devreye girmiştir. Bununla mekanizma ile ulusal parlamentolara, herhangi bir hukuki tasarruf teklifinin subsidiarite ilkesine aykırı olup

⁴⁶⁸ Mehmet Hanifi Bayram, "Lizbon Antlaşması: Parlamentoların Avrupa Birliği Karar Alma Sürecindeki Yeni Rolü", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 6, Sayı. 24, 2010, s. 78.

⁴⁶⁹ Nilgün Arısan Eralp, "Lizbon Antlaşması ve Türkiye: İlk Değerlendirmeler...", **TEPAV Değerlendirme Notu**, Aralık 2009, s. 3.

⁴⁷⁰ Zeynep Özler, "Lizbon Antlaşması", **İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu**, No. 9, Ekim 2009, s. 2

⁴⁷¹ Özçelik, **a.g.m.**, s. 230.

⁴⁷² Yiğit, **a.g.m.**, s. 42-43.

⁴⁷³ Bayram, **a.g.m.**, s. 81-82.

olmadığını değerlendirme olanağı sağlanmıştır. Bu bağlamda, yasama sürecine konu hukuki tasarruf önerisini değerlendirmek için ulusal parlamentolara sekiz haftalık süre tanınmaktadır. Lakin üye ülkelerin üçte birinin, adalet ve içişleri alanında ise dörtte birinin, taslağa itiraz etmesi durumunda, Komisyon önerisini gözden geçirmek zorundadır.⁴⁷⁴

Şeffaflık konusu, belirtilen hususlar haricinde demokrasi açığı tartışmalarında ön planda yer almaktadır. Bu konuda da, XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren AB'nin, kamuoyu algısını değiştirmek ve vatandaşlar nezdinde meşruiyet sorununu çözmek üzere şeffaflık politikalarına ağırlık vermeye başladığı görülmektedir. Kurucu antlaşmalara giren hükümlerle “şeffaflık”, AB kurumları nezdinde hem hukuki bağlayıcılığı olan ve hem de yönetim prensibi haline getirilen bir kavram olmuştur. Öncesinde de kurucu antlaşmalarda yapılan değişikliklerde şeffaflık ilkesi çeşitli düzenlemelerle güçlendirilmiştir. Örneğin, şeffaf yönetimin bir sonucu olarak vatandaşlara belgelere erişim hakkı tanınmıştır. 2011 yılında kabul edilen düzenlemeyle birlikte ise Parlamento, Konsey ve Komisyonun belgelerine erişimin genel düzenleme konusu yapılmış olması, Avrupa vatandaşlarının AB kurumları karşısındaki konumunu güçlendirme amacını taşımıştır.⁴⁷⁵

Aynı eksende Lizbon ile birlikte getirilen yeniliğe göre, şeffaflığın sağlanması/sağlanabilmesi adına önemli bir yenilik olarak, Bakanlar Konseyi, AB'nin kararlarını nasıl aldığıyla ilgili daha kapsamlı bilgi sunmak üzere, yasa taslaklarını tartışır ve oylarken artık kamuoyu önünde toplanacaktır.⁴⁷⁶ Ayrıca, iç güvenlik de dâhil olmak üzere “çifte çoğunluğa” dayalı daha saydam ve daha adil bir karar alma sistemi getirilmiştir. Çifte çoğunluk prensibi, ülke sayısı dikkate alındığında, yüzde elli beş, ülke nüfusları dikkate alındığında yüzde atmış beş destek sağlanmasını öngörmüştür.⁴⁷⁷

Karar alma mekanizması ve demokrasi tartışmaları haricinde, Antlaşma ile birlikte getirilen iki yenilik daha dikkat çekici olmuştur. Bunlardan ilki, üye ülkelere kendi kararı ile Birlikten çıkabilme hakkı/imbânı verilmiş olmasıdır. İkincisi ise,

⁴⁷⁴ Yiğit, **a.g.m.**, s. 43

⁴⁷⁵ Ramazan Sengül, “Avrupa Birliği Yönetiminde Belgelere Erişim Hakkının Gelişimi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 8 (3), Aralık 2013, s. 208.

⁴⁷⁶ **Lizbon Antlaşması İçin El Kılavuzu**, Avrupa Birliği Yayın Ofisi, Lüksemburg, 2009, s. 5.

⁴⁷⁷ Akdemir, **a.g.m.**, s. 57

Komasyon'a dönüşümlü bir sistemin getirilmesidir. Buna göre, Komasyon'un üye sayısı da (o dönemki üye sayısı itibariyle), 27'den üye ülke sayısının 2/3'üne indirilmekte ve üyelerin Avrupa Konseyi'nin oybirliğiyle vereceği karar uyarınca oluşturulacak bir rotasyon sistemi ile göreve gelecekleri belirtilmektedir. Böylece her ülkenin her dönemde bir üyesi olamayacaktır.⁴⁷⁸

8.2. Subsidiarite İlkesi

8.2.1. İlkenin Tanımı ve İçeriği

“Subsidiarite”, Latin askeri terminolojiye dayanan bir terimdir. Yedekte, cephe gerisinde ana birliğe destek olacak şekilde bekletilen yedek asker anlamına gelmektedir ve ‘subsidium’ (yardımlaşma) kökeninden türemiştir. Kavram olarak ise, “yerellik”, “yerindelik”, “hizmette yerellik”, “ikincil durumda bulunma”, “yardımcılık”, sözcükleriyle eşleşmektedir.⁴⁷⁹ İlkenin Birlik gündeminde yer almaya başlaması, kimlik ve demokrasi tartışmaları ile aynı döneme tekabül etmektedir. “Bir hizmeti en yakın birim yürütsün” anlayışına dayanan ilke, “daha az Brüksel” sloganı çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁴⁸⁰

Subsidiarite ilkesini, iki yönü olan bir ilke olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birisi, “bottom up” (aşağıdan yukarıya) subsidiarite ilkesidir. Diğerisi ise “from above” (yukarıdan aşağıya) subsidiarite ilkesidir. Aşağıdan yukarıya subsidiarite ilkesi, yerel yönetimlerin argüman olarak kullandıkları ve merkezi otoriterin, alt idari birimlerin ikamesi olduğu anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda ulaşılmak istenen bir amaca, en alt idari birim tarafından yapılan işlem ile ulaşılamayacaksa şayet, bu durumda bir üst idari birim devreye girecektir. Yani bir bakıma onu ikame edecektir. Yukarıdan aşağıya subsidiarite ilkesi ise, merkezi otoritenin Birliği'nin lehine sonuçlar doğurmasını içermektedir. Bu bağlamda ilke, ulaşılmak istenen amacı gerçekleştirmek

⁴⁷⁸ Özdemir, “Lizbon Antlaşması'nın Getirdiği Yenilikler”, s. 74.

⁴⁷⁹ Sedef Zeyrekli ve Rengül Ekizceleroğlu, “Avrupa Birliği Bağlamında Hizmette Yerellik (Subsidiarite) İlkesi ve İlkenin Türkiye Açısından Ele Alınışı”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt. 16, Sayı. 3, Temmuz 2007, s. 29.

⁴⁸⁰ Hakan Demir ve Mehmet Karakütük, “Yerel Yönetimler ve Hizmette Yerellik: Subsidiarite İlkesi”, **Bilgi**, (7) 2003/2, s. 65.

için merkezi otoritenin kendisinin müdahalesini veya düzenleme yapmasını öngörmektedir.⁴⁸¹

İlke, pratik anlamda politik gücün kullanılmasının sınırlandırılması üzerine kurulmuştur. Bu sınırlandırmayı sağlamak için subsidiarite prensibinin iki önemli unsurunu göz önünde tutmak gerekmektedir:

- a. Orantılı olma ilkesi: karar alma mekanizmaları tarafından kullanılan araçlar ile elde edilmesi istenen amaçlar orantılı olmalıdır.
- b. Alınacak olan karar mümkün olduğu ölçüde vatandaşlara en yakın yönetim mekanizması tarafından alınması gerekir.⁴⁸²

8.2.2. Bütünleşme Tarihindeki Gelişimi

İlkenin bütünleşme hareketi içerisindeki gelişim sürecine bakıldığında, AKÇT'nin 5. maddesinde subsidiarite ilkesinin embriyonik formda mevcut olduğunun, lakin bu mevcudiyetin hem açıkça tanımlanmamış, hem de kavramın zikredilmemiş olduğu belirtilmelidir.⁴⁸³ Bahsi geçen 5. madde şu şekildedir:

“Topluluk, görevlerini işbu Antlaşmaya uygun olarak sınırlı müdahaleler ile yürütür. Bu amaçla Topluluk; bilgi toplayarak, istişarelerde bulunarak ve genel hedefler belirleyerek ilgililere yardım eder ve rehberlik yapar; teşebbüslere, yatırımlar için finansman kaynakları sağlar ve yeniden uyarlanma maliyetlerinin bir kısmını karşılar; normal rekabet şartlarının oluşturulmasını, sürdürülmesini ve gözetilmesini sağlar ve sadece şartlar gerektiğinde üretim veya pazar üzerinde doğrudan müdahalede bulunur; faaliyetlerinin gerekçelerini kamuoyuna açıklar ve işbu Antlaşmada öngörülen kurallara uyulmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır. Topluluk kurumları bu faaliyetleri, sınırlı bir idari mekanizma ile ve ilgililerle yakın işbirliği içinde yürütür.”

Ardından bu ilke, Avrupa Toplulukları kurucu antlaşmalarına ilk kez değişiklik getiren Avrupa Tek Senedi aracılığıyla gündeme getirilmiş ve çevre hukuku ile ilgili düzenlemelerde yetkinin kimde olduğu sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bu

⁴⁸¹ Enver Bozkurt ve Mehmet Özcan, “Subsidiarite İlkesi (İkincillik İlkesi) ve Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Yıl. 2001, Cilt. 6, Sayı. 1, s. 9-10.

⁴⁸² **A.g.m.**, s. 12.

⁴⁸³ Enver Bozkurt vd., **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 40. **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, T. C. Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, Cilt. 1, Ankara, Ağustos 1993, s. 8-9.

çerçeve de sorun en ufak mahalli birimde çözüme ulaştırılabiliyorsa, yetkinin o birimin tekelinde olduğu, ancak bu noktada bir çözüme ulaştırılamıyorsa yetki hiyerarşisinde daha etkili birimlere kayma yapılması suretiyle Topluluğa kadar getirilmesi öngörülmüştür.⁴⁸⁴

Ancak yine de Avrupa Tek Senedinde doğrudan kavram üzerinden bir tanımlama yapılmamış, zımnen subsidiarite ilkesi ifade edilmiştir. Bu Antlaşmanın, 130r(4) maddesi hükmüne göre; “Topluluk çevreye ilişkin konularda, birinci fıkrada belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için eğer bu hedeflere üye devlet bazından ziyade topluluk bazında yapılacak düzenleme ile daha iyi ulaşılabilecekse o halde düzenleme yapacaktır.”⁴⁸⁵

Birlik, 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'nın 3/b maddesinde subsidiarite ilkesini, ilkenin içeriği hakkında bilgi vermeksizin şu şekilde açıklamıştır.

“Topluluk bu antlaşma ile belirlenen yetkiler ve kendisine verilen amaçlar çerçevesinde hareket edecektir. Topluluk, kendi mutlak yetki alanına girmeyen alanlarda, subsidiarite ilkesine uygun olarak, ancak, önerilen eylemin amaçları üye devletler tarafından yeterince sağlanamadığı ve dolayısıyla, önerilen eylemin derecesi veya etkileri sebebiyle Topluluk tarafından daha iyi sağlanabileceği durumlarda harekete geçecektir. Topluluğun herhangi bir eylemi, bu Antlaşmanın amaçlarının sağlanması için gerekli olan düzeyin ötesine geçmeyecektir.”⁴⁸⁶

Lizbon antlaşması ile birlikte de, yukarıda ifade edildiği üzere, ‘erken uyarı mekanizması’ aracılığıyla, ulusal parlamentolara herhangi bir hukuki tasarruf önerisinin subsidiarite ilkesine aykırı olup olmadığını değerlendirme imkânını sağlanmıştır. Bu sayede, vatandaşların alınan kararlara “etki etme” düşüncesi güçlenmiş ve demokrasi açığı tartışmalarının yoğunluğu azaltılmaya çalışılmıştır. Bu girişimlere karşın, Birliğin üzerindeki kimlik tartışmaları azalmamış, aksine yeni gelişmelerle birlikte ele alınan hususlar daha girift bir hale gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ve konular ise XXI. yüzyıl perspektifinden Üçüncü bölümde ele alınacaktır.

⁴⁸⁴ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 148 vd.

⁴⁸⁵ Bozkurt ve Özcan, **a.g.m.**, s. 5

⁴⁸⁶ Zeyrekli ve Ekizceleroğlu, **a.g.m.**, s. 38-39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XXI. YÜZYILDA AVRUPA KİMLİĞİNİN İNŞASI

1. İDEOLOJİ ODAKLI TARTIŞMALARIN KİMLİK ODAKLI TARTIŞMALARA DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Soğuk Savaş Sonrası Konjonktür

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve uluslararası politika değişim süreci geçirmiştir. İki kutuplu sistem sona ermiştir. Batı'nın neden galip geldiği ya da Sovyetlerin neden mağlup olduğu soruları ideolojik ekseninde tartışılmış, fakat ideoloji odaklı tartışmalar gündemdeki yerini milliyetçilik ve kimlik-kültür tartışmalarına bırakmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Dünyanın pek çok alanında olduğu gibi Avrupa'da da kimlik eksenli tartışmaların/değerlendirmelerin çok fazla yer almadığı görülmektedir. Bu durumun birbiri ile bağlantılı birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, iki savaşın sonrasında Avrupa, özellikle ekonomik alanda yaralarını sarma amacını taşımıştır ve öncelikli meselelerden birisini bu husus teşkil etmiştir. İkinci olarak, “ortak düşman”a (SSCB) karşı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile birlikte hareket eden Avrupa için özgün bir tutum geliştirmek söz konusu olmamıştır. Kimlik odaklı tartışmalar yerine, ekonomik eksenli ideolojik tartışmalar gündemi oluşturmuştur. Üçüncü olarak, bütünleşme sürecindeki Avrupa'nın, bu bölümde ele alınacağı üzere ekonomik entegrasyon aşamalarını tamamlama ve siyasal bütünleşme hedefine sahip olma süreci Soğuk Savaş dönemi sonrasında gerçekleşmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Almanya'nın birleşmesi ile başlayan, ardından Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla devam eden süreç, farklı etnik kimlikleri içerisinde barındıran devletler içerisinde yerel kimliklerin yükselişe geçmesine yol açmıştır. Yugoslavya'nın parçalanması, Quebec'in Kanada'dan ayrılma isteği, Hindistan ile Afganistan arasında yaşanan sorunlar, gerek Sudan gerekse Nijerya'da görülen etnik çatışmalar, Irak'taki Kürt meselesi ve İspanya'nın Katalonya ve Bask bölgesiyle, Britanya'nın da İrlanda ile yaşadığı sorunlar vb. etnik temelli mücadeleler, kimlik siyasetini ve kimlik tartışmalarını yeniden gündeme getiren

gelişmeler olmuşlardır.⁴⁸⁷ Yine bu dönemde, Huntington'un "kültür"e odaklandığı meşhur "Medeniyetler Çatışması" tezi sonrasında, ABD adına kimlik ekseninde "Biz Kimiz?" sorusunu sorması dikkat çekicidir.⁴⁸⁸

Bu yeni dönem, Avrupa'yı dâhilde ve hariçte olmak üzere iki yönde etkilemiştir. Dâhildeki etkilerine bakılacak olursa; iki kutuplu sitemin ortadan kalkması ile oluşan belirsizlik ortamında aşırı sağcı perspektiften milliyetçiliğin, dönemin yükselen eğilimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁸⁹ Bu eğilim ile kimlik tartışmalarının yükselişi birbiriyle bağlantılı alanlardır. Çünkü kimlik "biz"i ve "öteki"ni tanımlarken, aynı zamanda bu tanımlama ile aradaki farklılıkların net bir şekilde belirlenmesini ve sınırların sarıh bir şekilde çizilmesini ve savunulmasını öngörmektedir. Bu durum, "ortak düşman"ın ortadan kalktığı ve ekonomik entegrasyon aşamalarının tamamlanmasının öngörüldüğü Avrupa için olduğu gibi Sovyet ardılı ulus devlet inşası süreçleri için de geçerli olmuştur. İfade edilen bağlantıdan hareketle de milliyetçilik, yeni bir eğilim olarak Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde ulus devlet kurma şekli ile yer alırken, Avrupa Birliği üye devletlerinde etkisini aşırı sağ zemininde zenofobi (yabancı düşmanlığı) şeklinde göstermeye başlamıştır.⁴⁹⁰ Bununla birlikte, dönemin Avrupa'daki etkisini yalnızca "yabancı düşmanlığı" ile ifade etmek yetersiz olacaktır. Zira aynı zamanda Batı Avrupa'da tarihsel kimlikler yeni milliyetçilik veya ayrılıkçı hareketler adı altında tekrar moda olmuştur. İskoçya'da⁴⁹¹ ve Katalonya'da⁴⁹²

⁴⁸⁷ Duman, **a.g.m.**, s. 7.

⁴⁸⁸ Bkz. Samuel P. Huntington, **Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı**, (çev.) Aytül Özer, CSA Global Yayın, İstanbul, 2004.

⁴⁸⁹ Noi, **a.g.e.**, s. 11.

⁴⁹⁰ **A.g.e.**, s. 82.

⁴⁹¹ Eylül 2014'te İskoçya'da gerçekleştirilen Birleşik Krallık'tan ayrılma referandumunda, referanduma katılanların %55'i Birleşik Krallık içerisinde kalma iradelerini ortaya koydular. Katılım oranının %85 olduğu referandumda, sonuç ayrılma taraftarlarının istemediği gibi olsa da, yakın dönemde vuku bulan Katalonya tartışmaları ile ayrılma söyleminin ve talebinin yeniden gündeme gelebileceği düşünülmektedir.

⁴⁹² Ekim 2017'de Katalonya'da gerçekleştirilen referandum, sadece İspanya için değil, aynı zamanda Avrupa Birliği için de büyük bir sınav olmuştur. Gerek tarihsel gerekse de ekonomik faktörler sebebiyle bağımsızlık fikrinin dönem dönem dile getiren Katalonya, 2017 yılının son çeyreğinde bu yöndeki söylemleri pratiğe de aktarmıştır. Oy kullanmaya giden halkın %90,09 bağımsızlık yönünde iradelerini beyan etmişler, ancak seçime katılım oranının %42,3 olması ise bir başka tartışmanın temel argümanını oluşturmuştur. Bununla birlikte, İspanya'nın bu kararın Anayasaya aykırı olduğu vurgusu ve dolayısıyla bu kararın geçersiz olduğu ifadeleri ön plana çıkmıştır. Arka planda "birlik" düşüncesi için kabus niteliğinde olan bu karara AB'den yüksek bir sesin gelmemiş olması ise dikkat çekici olmuştur. Örneğin, Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, yaşananların İspanya'nın iç işleriyle ilgili olduğunu düşündüğünü vurgulamıştır. Lakin açık bir şekilde ifade edilmese de bu kararın bir domino etkisi yapması riski söz konusu devam etmektedir. Katalonya'da gerçekleştirilen referandum süreci için bkz. "Katalonya Bağımsızlık Referandumunu: Bundan Sonra Ne Olacak?", <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41479264>, (Erişim: 26.12.2017)

yaşananlar bu etkinin birer örneği olmuşlardır.⁴⁹³ İleriki kısımlarda da ele alınacağı üzere bu süreçte, yükselen milliyetçilik hareketleri, bir yandan yabancı düşmanlığının artmasına neden olurken, diğer yandan da aşırı sağcı grup ve partilerin Soğuk Savaş dönemine kıyasla yükselişe geçmelerini sağlayacaktır. Bu iki süreç, bir bakıma birbirlerine etkileyen süreçler olmuşlardır. Harici etkilerine bakılacak olursa; iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi, Batı için büyük bir meşruiyet eksikliği doğurmuştur. Çünkü “biz”i meşru kılan bir “öteki”nin mevcudiyeti, yani Doğu bloku ortadan kalkmıştır. Oysa kuramsal çerçeve bölümünde de ifade edildiği üzere, her “biz” bir “öteki”ne ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu yeni dönemde yeni bir “öteki”, yeni bir düşmanın inşa edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

11 Eylül 2001’de yaşananların ardından, Avrupa’da kimin “Avrupalı” olduğu tartışmalarının gündeme gelmesi ve Avrupa’da hem işsizlik hem de göçmen sorunları açısından yeni “öteki”nin bulunması gecikmemiştir. Tam da bu noktada ‘İslam tehlikesi’ keşfedilmiştir. Artık ‘Komünizm tehlikesi’nin yerini ‘İslam tehlikesi’ (yeniden) almış, Doğu blokunun yerini Şark doldurmuştur.⁴⁹⁴ Bu sayede, 1980’li yıllardan itibaren zayıflamaya başlayan Avrupa’daki birlik duygusu bu tehdit ile güçlendirilmek istenmiştir/güçlendirilmiştir.⁴⁹⁵

1.2. 11 Eylül Saldırıları ve Batı’nın Yeniden Şekillenen İslam Algısı

Avrupa’nın kimlik, aidiyet ve ötekileştirme unsurları açısından yaşamış olduğu dönüşüm süreçlerinden bir diğeri XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan gelişmelerle yaşanmıştır. Tarihsel açıdan, yaşanan dönüşüm sürecinde Müslümanlar ve Türklerin ardından, sırasıyla coğrafi keşiflerin ardından keşfedilen coğrafyalardaki barbar olarak görülen topluluklar/yerliler, Museviler ve ardından komünizm Avrupa’nın ötekilerini oluşturmuş ve son aşamada bahsedilen dönemden itibaren yine Müslümanlar bu konumda değerlendirilmeye başlanmışlardır.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Noi, a.g.e., s. 116.

⁴⁹⁴ Bihter Çarhoğlu, “Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslam Söylemi: Almanya Örneği”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 10, Sayı. 41, 2007, s. 208.

⁴⁹⁵ Ingmar Karlsson, **İslam ve Avrupa, İnanç Ayrılığı, Yaşam Birliği**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 7.

⁴⁹⁶ Erdenir, a.g.e., s. 118.

Aslında Batı'nın İslam ile ilişkileri ve İslam'a bakış açısı XX. ve XXI. yüzyılda yaşanan gelişmelerden önce, VII. yüzyıla uzanan ve müteakip süreçte XV. yüzyılda belirgin olmak üzere "Osmanlı" algısı üzerinden şekillenmiştir. Son yüzyılda kimlik ekseninde Batı ve İslam olgusunu bu tarihsel derinliği göz ardı etmeksizin değerlendirmek gerekmektedir. Aksi takdirde, Doğu bloğunun çökmesinin ardından öteki olarak İslam'ın ilk kez keşfedildiği düşüncesi ortaya çıkabilecektir. Bu nedendir ki bu alt başlıkta "yeniden" ifadesine yer verilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Avrupa'da Müslüman kimliğin 'potansiyel düşman, gerici ve anti-modern kimlik' olarak 'ötekileştirilmesi süreci'nin temelleri ifade edildiği üzere çok daha geriye gitse de, bunun yanında, bugünkü şeklini almasının daha çok 1979 yılındaki İran İslam Devrimine karşı Batı'dan yükselen tepkiler ve sonrasında 1988'de Salman Rüşdi'nin Şeytan Ayetleri kitabının yayınlanmasına yönelik bu kez İslam dünyasındaki tepkiler ve 1993'te yukarıda ifade edilen Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' tezinin oluşturduğu tartışmaların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹⁷

XX. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan algısal kırılma noktalarının ardından 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılar, başta ABD ve Avrupa olmak üzere bütün dünyada yakın dönemdeki en büyük kırılma noktasını oluşturmuştur. Batı'da İslam'a yönelik olumsuz algı, bu saldırılar ve diğer köktendinci eylemlerle zaten artmış olan göçmenlere yönelik olumsuz duyguları daha da derinleştirmiştir.⁴⁹⁸ Bu saldırıların haricinde, dört trene bombalı saldırının düzenlendiği Mart 2004 tarihinde Madrid'deki ve altı metro istasyonuna eş zamanlı olarak gerçekleştirilen Temmuz 2005 tarihinde Londra'daki terör eylemleri, Avrupa için yeniden büyük bir infial oluşturmuş ve İslam'a yönelik olumsuz algı ve söylemler daha belirgin bir biçimde yükselişe geçmiştir.

Bu dönemin sonrasında din bir kez daha 'ötekileştirme' aracı haline getirilmeye çalışılmış⁴⁹⁹ ve göreceli olarak başarı da sağlanmıştır. Zira uygarlık, din tabanlı olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Müslüman veya Hıristiyan sıfatı, coğrafi, etnik, dilsel,

⁴⁹⁷ Nebi Miş ve Murat Yeşiltaş, "Kültürel Kimliklerin Güvensizliği: Avrupa Birliği ve Medeniyetler Çatışmasını Yeniden Düşünmek", (ed.) Rasim Özgür Dönmez, Gökhan Telatar, **Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 333-334.

⁴⁹⁸ Mustafa Yağbasan, "Avrupa'daki Türklerin AB Hakkındaki Görüşleri (Almanya Özelinde Bir Alan Araştırması)", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 7, No. 2, Bahar 2008, s. 108.

⁴⁹⁹ Özgöker ve Musaoğlu, **a.g.e.**, s. 7.

siyasal vb. tüm mensubiyetleri hem aşan, hem de tanımlayan unsur haline gelmiştir⁵⁰⁰ ve “din” bir üst-kimlik inşasının vazgeçilmez argümanını oluşturmaya başlamıştır. Avrupa açısından Mart 2004 ve Temmuz 2005’teki saldırılar, Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’ne yönelik saldırıda olduğu gibi “Müslümanlar” ve “İslam” üzerine dikkatlerin yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Bu saldırıların sonrasında, Avrupa’da Müslümanları ve İslam’ı tehdit olarak görenlerin nüfuz alanı genişlemeye başlamıştır. Dolayısıyla da bu saldırıları İslam ile ilişkilendiren aşırı sağcı kesimler, bunu siyasi propaganda aracı olarak kullanmışlardır.⁵⁰¹

“Avrupalı olmayanın” olumsuz imajına karşı tanımlanan⁵⁰² Avrupa için ilgili dönemde Avrupa’da hazırlanan iki rapor, ortaya nasıl bir algının çıktığını göstermesi bakımından dikkate değer bulgular sunmuştur. Bu raporlardan ilki, 2005 yılında Uluslararası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu (IHF) tarafından hazırlanan “AB’de Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılık” isimli rapordur. Bu raporda, AB üyesi on bir ülkedeki gelişmeler değerlendirilmiştir. Raporda, Avrupa’da yaşayan Müslümanların artık “içimizdeki düşman” gibi görünmeye başladığı vurgulanmıştır. Müslümanlara ve İslamiyet’e hakaret ve saldırıların arttığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Almanların %80’inin İslam kelimesini “terör” ve “kadına baskı” ile özdeşleştirdiğine dikkat çekilmiştir. Rapor, ayrımcılığın ekonomik alana da yansıdığını göstermiş ve İsveç dâhil birçok Avrupa ülkesinde adları Arap isimlerine benzeyen her beş kişiden birine iş kapısının kapandığını vurgulamıştır.⁵⁰³

İkinci olarak, yine Avrupa’nın bu konudaki görüntüsünü ortaya koyan, 2006 yılında Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC) tarafından hazırlanan “Avrupa Birliği’nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi” başlıklı rapordur. Raporda, pek çok Avrupalı Müslümanın, etnik kimliklerine ve/veya dinsel yaklaşımlarına bakılmaksızın, iş, eğitim ve barınma alanlarında ayrımcılıkla karşılaştığı ve sözlü tehditlerden fiziksel tehditlere uzanan İslamofobi eylemlerine maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Avrupalı Müslümanların, eğitimde başarı oranı açısından ortalamanın

⁵⁰⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, “Kültür Çoğunluğu Sona Ererken”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, s. 119.

⁵⁰¹ Erhan Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 8, No. 1, Yıl. 2009, s. 11 vd.

⁵⁰² Morley ve Robins, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁰³ Tuba Er ve Kemal Ataman, “İslamofobi ve Avrupa’da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine”, **Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 2, 2008, s. 762.

altında, işsizlik ortalamasının ise üstünde oldukları belirtilmiş, istihdam edilenlerin ise düşük vasıflı işlerde ve düşük ücretli sektörlerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu tespitlerin sonucunda da ortaya çıkan ırkçılığın, ayrımcılığın ve toplumsal marjinalleşmenin Avrupa'daki bütünleşme ve toplumsal birleşme açısından göz ardı edilemez tehditler oluşturduğu değerlendirilmiştir.⁵⁰⁴

Her iki raporda yazan hususların bu çalışmanın kaleme alındığı süreçte de farklı bağlam ve boyutlarda devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Müslümanların bugünün Avrupa'sında yabancı düşmanlığının hedefi haline geldiği söz konusu pratik-politik söylemde de kendini hissettirmektedir.⁵⁰⁵ Bu çalışmanın kaleme alındığı dönemde dahi Avrupa'daki Müslümanlar, kamu alanında ve sosyal alanlarda çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmaya devam etmektedir. Yaşadıkları ülke ve toplumlarla uyum problemi yaşamaktadırlar. Avrupa ülkeleri de bir yandan Müslümanların uyum konusunda isteksiz oldukları noktasında şikâyet etmekte, diğer taraftan da İslam'ın görünürlük kazandığı alanlarda da yasaklayıcı kimi uygulamalara gitmektedirler.⁵⁰⁶ Bu genel çerçevede Avrupa'nın yeniden şekillenen İslam algısında, zikredilen tarihi doneler haricinde üç faktörün daha etkili olduğu gözlemlenmektedir. Bunlar; güvenlik, nüfus ve ekonomi faktörleridir.

İlk olarak, Mart 2004 ve Temmuz 2005 saldırıları sonrasında Avrupa, "İslam"ı potansiyel tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Müslümanlar, güvenlik açısından olası problemlerin sorumlusu olarak görülmüştür. Oluşan korku ve tereddüt, Müslümanlara da topyekûn, ayırım gözetmeksizin şüphe ile bakılması sonucunu doğurmuştur. Bu durum da toplum içerisinde iletişim kanallarının zayıflamasına ve hatta kopmasına neden olmuş ve bu nedenle doğrudan bağlantılı olarak Avrupalı bazı kesimler marjinal söylemler geliştirmeye başlamışlar, ilgili söylemler farklı perspektiflerden siyaset sahnesine de yansımıştır. Dolayısıyla da toplumsal unsurlar arasındaki fay hatları derinleşmiştir ve derinleşmeye de devam etmektedir. Öyle ki, Müslümanlar, kendilerinden çekinilmesi, korkulması ve uzak durulması gereken kesimler olarak

⁵⁰⁴ "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi, EUMC Raporu'nun Önemli Başlıkları", http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1936-EUMC-highlights-TR.pdf, s. 1. (Erişim: 11.01.2016)

⁵⁰⁵ Miş ve Yeşiltaş, **a.g.m.**, s. 322.

⁵⁰⁶ Bkz. Büşra Kepenek, "Avrupa'da İslam Düşmanlığı", **Diaspora Araştırmaları Merkezi**, Ocak 2016, s. 1 vd.

tanıtıldığından, Kıta Avrupa'sında istenmeyen unsurlar konumuna itilmişlerdir/itilmektedirler.⁵⁰⁷

Bu saldırıların haricinde, Ocak 2015'te Fransa'daki Charlie Hebdo dergisine yapılan terör saldırısı, yine Fransa'nın 11 Eylül'ü olarak nitelendirilen 13 Kasım 2015'te eş zamanlı üç terör saldırısı ve Mart 2016'da Brüksel'deki terör saldırıları sonrasında IŞİD/DAEŞ faktörünün ön plana çıkması, güvenlik bağlamında Avrupa'da Müslümanlara yönelik şüphe ve endişelerin güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Elbette bu durumun ortaya çıkmasında medyanın da göz ardı edilemez bir etkisi söz konusu olmuştur. Zira her Müslüman'ın terör ile potansiyel ilgisi olabileceği algısı Batı medyasının sık sık "İslam" ve "terör" kelimelerini birlikte kullanması neticesinde şekillenmiştir. Ortaya çıkan "korcu" da Müslümanlara yönelik şüphe duygularının ortaya çıkmasına ve güç kazanmasına neden olmuştur. İfade edilen dışlamacı ve ötekileştirici tavrı bu etkiyi de göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.⁵⁰⁸

İkinci olarak, gelecek projeksiyonlarında Avrupa'nın kendi aleyhine olacağı düşüncesi ve gerçeğiyle göz ardı edilemeyecek olan nüfus meselesi gelmektedir. Avrupa, nüfus olarak gittikçe yaşlanmaktadır. Bu aynı zamanda "Avrupalı" nüfusun gün geçtikçe azalması ve kıta içerisindeki Avrupalı addedilmeyen "öteki" unsuru karşısında güç kaybı anlamına gelmektedir. Elbette ki bu bağlamda, dikkat çeken unsur Müslüman nüfustur. Bugün 1,6 milyar olan dünyadaki Müslüman sayısının %35 artış ile 2030 yılında 2,2 milyara, Avrupa'daki Müslüman sayısının ise 44,1 milyondan 58,2 milyona ulaşacağına öngörülmesi Batılıları endişelendirmektedir.⁵⁰⁹ Burada, 1950'de Avrupa'da toplam Müslüman nüfusun 800 bin olduğunu⁵¹⁰ eklemek karşılaştırma açısından faydalı olacaktır. Bu husus ile bağlantılı olarak, Avrupa'da Müslüman nüfusun gün geçtikçe artmaya devam etmesi, entegrasyon/asimilasyon tartışmalarına da konu olmaktadır. Zira Müslümanlar ve nüfus meselesi açısından Avrupa'daki

⁵⁰⁷ Anık, a.g.e., s. 173.

⁵⁰⁸ Hatta bu şüphe ve endişeler öylesi bir boyuta ulaşmıştır ki, "Ebola", "bomba" gibi kavramların yanında "Allah" ve "Muhammed" gibi isimlerin de uçaklarda söylenmesi yasaklanmıştır. Bkz. "Uçuş Sırasında Bu Kelimelere Dikkat Edin", <https://www.uzakrota.com/ucus-sirasinda-bu-kelimelere-dikkat-edin/>, (Erişim: 17.08.2016)

⁵⁰⁹Sait Yılmaz, "21. Yüzyılda Dinlerin Bunalımı", http://usam.aydin.edu.tr/analiz/21.YUZYILDA_DINLER_Revised.pdf, s. 1 (Erişim: 05.01.2016)

⁵¹⁰ Mustafa Köylü ve İbrahim Turan, "AB-Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 29, 2010, s. 7.

hoşnutsuzluğun bir diğer sebebi de Avrupa'nın 'Müslümanları asimile ettim' duygusunu yaşayamamasıdır.⁵¹¹ Bu durum da Avrupa kimliği açısından bir diğer olası tehdit unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Üçüncü ve son olarak ise, ekonomik perspektiften yaşanan olumsuzluklar ve handikapların müsebbibi olarak dönem dönem Avrupa'daki Müslümanların işaret edildiği gözlemlenmektedir. Avrupa'daki Müslümanların düşük ücretli işlerde çalışmaları ve o ülkelerin hayatı içerisinde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yer almaları, yaşanan ekonomik krizlerin ya da işsizlik oranlarının yükselmesinde yine Müslümanların sorumlu olarak görülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik açıdan da Avrupa, Müslümanlardan pek memnun görünmemektedir. Bu ülkelerde de ekonomik sıkıntıların halk tarafından eskiye göre daha fazla hissedilmesi sonucunda yabancı düşmanlığı körüklenmektedir.⁵¹² Bu konu ile alakalı daha geniş değerlendirme, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan göçmen problemi ekseninde değerlendirilecektir.

Burada yer alan değerlendirmeler ışığında, Avrupa'nın yeniden şekillenen Müslüman algısında en temelde şu sonuçlara ulaşabilmek mümkündür: Eylül 2001'de Amerika'da, Mart 2004'te İspanya'da, Temmuz 2005'te İngiltere'de, Kasım 2015'te Fransa'da ve Mart 2016'da Belçika'da yaşananlar Avrupa'nın toplumsal hafızasında yer alan Müslüman algısının yeniden ortaya çıkmasında tabir-i caizse bir meşruiyet zemini oluşturmuştur. Bu zeminde, Müslümanlar "istenmeyen" toplum konumuna ve "içerideki ötekiler"⁵¹³ tanımlamasına yerleştirilmişlerdir. Ele alınacağı üzere, kıtadaki aşırı sağ partiler de bu süreci desteklemişlerdir. Süreç, Avrupa'nın bazı ülkelerinde kamuoyu tarafından destek görmüştür ve yukarıdaki raporlarda yer alan verilerin gözlemlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Müslümanlar sosyal ve siyasal yaşamda ayrımcı tutum ve politikalarla karşılaşmışlar ve inşa edilmeye çalışılan Avrupa kimliği fikrinin de dışına itilmişlerdir.

⁵¹¹ Ali Köse, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Müslüman Varlığı", *Avrasya Dosyası*, Cilt. 5, Sayı. 4, Kış 1999, s. 121.

⁵¹² *A.g.m.*, s. 121.

⁵¹³ Yeğenoğlu, *a.g.m.*, s. 93.

2. İÇ-ÖTEKİ: GÖÇMEN PROBLEMİ

Genel bir tanımlamayla; bireylerin yaşadıkları vatanlarını terk ederek, başka bir ülkeye yerleşmek maksadıyla gerçekleştirdikleri yerleşmeye göç denmektedir. Göç, bireyin yaşadığı ülkede var olan zulümden kaçma gibi siyasi bir sebebe dayanabileceği gibi, ekonomik ve doğal sebeplere de bağlı olabilmektedir. Göçmen de bahsedilen sebeplerle ülkesini değiştiren kişi olarak tanımlanmaktadır.⁵¹⁴ Özellikle II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'nın ekonomik olarak kaybedilen gücünü yeniden tesis etme aşamasında işgücü ihtiyacı söz konusu olmuştur. Bu ihtiyaç da kıtanın güneyindeki ve doğusundaki coğrafyalardan giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle Türkiye'den de kitlesel işgücü göçü, 1961 yılında Almanya ile imzalanan anlaşma ile başlamıştır.⁵¹⁵

Ekonomik faktörlerin, hem Avrupa açısından hem de Avrupa'ya göç edenler açısından etkin bir faktör olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü bir yandan Avrupa ülkelerinin sunduğu iş imkânları, sosyal olanaklar ve görece yüksek gelir gibi 'çekici' faktörler, diğer yandan da işgücü veren ülkelerdeki işsizlik, yoksulluk, düşük gelir ve sosyal olanakların yetersizliği gibi 'itici' faktörler binlerce, hatta milyonlarca insanı toprağından sökerek uluslararası göçe zorlamıştır.⁵¹⁶

İşgücü ihtiyacının giderilmesi noktasında başlangıçta problemler ile karşılaşılmazken, ilerleyen dönemlerde göçün sosyal sonuçları Avrupa için problem olarak algılanmaya başlanmıştır ve XXI. yüzyıla uzanan süreçte, çeşitli faktörler dâhilinde göçmenler "öteki" addedilmiştir. Yani, göçmenlere dair bir algı dönüşümü söz konusu olmuştur. Bu açıdan Max Frisch'in "biz işçi istemiştik, ama insanlar geldi"⁵¹⁷ yönündeki ifadesi önem arz etmektedir. Zira bu ifade temelde Avrupalılarda oluşmuş olan bir kanıyı temsil etmektedir. Çünkü çeşitli Avrupa ülkelerinde ifadesini bulan göçmenlere ve misafir işçilere yönelik, oluşum halinde daha güçlü bir "yabancı" algısı

⁵¹⁴ Cengiz Başak, **Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenler**, Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık Reklamcılık Ltd. Şti, Ankara, 2011, s. 4.

⁵¹⁵ Yusuf Adıgüzel, **Almanya Türkleri'nde Dil Din Kimlik**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13. Türkiye'den Avrupa'ya göç süreci daha sonra, Avusturya (1964), Belçika (1964), Hollanda (1964), Fransa (1965) ve İsveç (1967) ile yapılan anlaşmalarla devam etmiştir. Selim Eren, "Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa'ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme", **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XI/2, 2007, s. 271.

⁵¹⁶ Kadir Canatan, **Göçmenlerin Kimlik Arayışı**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990, s. 14.

⁵¹⁷ Adıgüzel, Y., **a.g.e.**, s. 7.

vardır.⁵¹⁸ Dolayısıyla medeni Batı'nın ürettiği “öteki” imajı göçmenlerde somutlaşmaktadır. Bu bağlamda “göçmenler” ile “vatandaşlar” arasındaki ayırım, uzun yıllar Avrupalı devletler tarafından titizlikle korunmaya çalışılmıştır.⁵¹⁹

II. Dünya Savaşı'nın akabinde işgücü temelinde başlayan göç süreci, ilerleyen dönemlerde de devam etmiş ve Avrupa, modern tarihinde ilk kez göçmenler kıtası durumuna gelmiştir.⁵²⁰ Bu durumda, Müslümanların “öteki” olarak addedilmesinde etkin olan üç faktörle yeniden karşılaşılmaktadır: güvenlik, nüfus ve ekonomi. Bu üç faktör de yukarıda arz edilen Müslüman algısı için de etkin olan faktörler olarak değerlendirilmiştir. Belirtmek lazımdır ki, Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki Müslümanların tamamını göçmen ya da göçmenlerin tamamını Müslüman kimliği altında genelleştirmeye tabi tutmanın doğru olmayacağı düşüncesi ile aynı faktörler ekseninde böylesi bir ayırma gidilmiştir.

İlk olarak güvenlik boyutunda, göçle ilgili kaygıların özel olarak İslam hakkındaki kaygıların yanında bir hiç olduğu söylenmektedir.⁵²¹ Çünkü 11 Eylül 2001'den bu yana, göçmenler ve onların çocuklarının gizli düşmanlar oldukları yönündeki endişeler tüm Avrupa ülkelerinde yüzeye çıkmıştır. Artık düşman içeride ve hatta Avrupa'nın yanı başındadır. Göç ile ‘burası’ ile ‘orası’ arasındaki eski sınır ayırımı kırılmıştır. Orası artık burası olmuş ve “öteki” (düşman) artık içeride kabul edilmeye başlanmıştır.⁵²² Müslümanların yanında göçmenler de “öteki” konumuna yerleştirilmişlerdir. Soğuk Savaş sonrasında değişen konjonktürde Avrupa bir diğer düşman tanımlamasını bu şekilde inşa etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Rifkin'in ifadesi ile “işin gerçeği şu ki, haklı ya da değil, Avrupalıların (hepsi olmasa da) büyük çoğunluğu kendisini göç tarafından kuşatılmış hissediyor ve de bu endişeler yakın zamanda azalacağı benzemiyor.”⁵²³ Elbette hem Müslüman hem de göçmenden bahsediliyorsa, endişelerin Avrupa için çok daha fazla olduğunu da söylemek yanlış

⁵¹⁸Anthony D. Smith, “Ulusal Kimlik ve Avrupa'nın Birleşme Fikri”, Avrupa Sorunu, **Avrupa Ne Avrupalı Kim?**, (der.) Peter Gowan, Perry Anderson, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 155.

⁵¹⁹ Özyurt, **a.g.e.**, s. 147.

⁵²⁰ Christopher Caldwell, **Avrupa'da Devrimin Yansımaları, Göç, İslam ve Batı**, (çev.) Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 19.

⁵²¹ **A.g.e.**, s. 25.

⁵²² Noi, **a.g.e.**, s. 127.

⁵²³ Rifkin, **a.g.e.**, s. 268.

olmayacaktır. Çünkü Müslüman göçmenler Avrupa'nın yeni günah keçisi⁵²⁴ olarak tanımlanmaktadır.

İkinci olarak ekonomi boyutunda, II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan işgücü ihtiyacı ile mevcut durumdaki ihtiyaç arasında doğal olarak fark bulunmaktadır. Avrupa, artık ekonomik kalkınmasını aradan geçen yarım asırdan uzun bir süredir görece de olsa sağlamış durumdadır. Bunun yanında küresel manada yaşanan teknolojik/bilişim atılımı Avrupa'yı da etkilemiştir. Emek sürecinde işgücüne duyulan ihtiyacın giderek azalması, Avrupalıların istihdam sorunu bağlamında göçmenleri artık bir sorun haline getirmiştir. Bu durum ekonomik küreselleşmenin göçmenlere karşı önyargı üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir.⁵²⁵ Avrupalı ülkeler tarafından özellikle 1973 krizi ile başlayan süreçte göç alımları durdurulmuş, yasal ve yasal olmayan göçü kontrol edebilmek için çeşitli düzenlemelerin yapılması yoluna gidilmiştir.⁵²⁶ Bu kriz sonrasında, Batı Avrupa ülkelerinin, işgücü ilişkili göç hareketlerinin sona erdirilmesi, talep edilebilecek göçmen sayısında kısıtlamaların artırılması, senelik kotalar koyulması ve bulunan göçmenlerin geri dönmelerini teşvik edici hükümet politikalarının uygulanması gibi bir takım tedbirleri öne sürdükleri görülmüştür.⁵²⁷ Bu kısıtlama döneminden itibaren de göçmenler artık başlangıçta olduğu gibi birer ekonomik, politik değer ya da yardıma ve korunmaya ihtiyaç duyan gruplar olarak değerlendirilmemiş, aksine buldukları toplum içinde ekonomiye, kültürel ve sosyal düzene tehdit oluşturan aktörler olarak görülmeye başlanmıştır.⁵²⁸ Bu ekseninde, Avrupa ülkelerinde gözlenen yabancı düşmanlığında bir bakıma, sorunlarla birlikte yaşamayı sindiremeyen bir refah toplumunun tepkisi gözlemlenmektedir. Zira bu tür ülkelerde kendi ülkelerini idealleştiren sosyal temsiller oldukça yaygındır; "tam istihdam" durumu, bu idealin önemli bir özelliğidir ve üstelik 1974 Petrol Krizine kadar pratikte de oldukça yaklaşmış bir idealdir. Bu bağlamda, toplum, bir takım sorunları, örneğin işsizlik, uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, büyük kentlerde suçların artışı

⁵²⁴ Noi, **a.g.e.**, s. 16.

⁵²⁵ Yunus Kaya ve Ekrem Karakoç, "Küreselleşme Göçmen Karşıtlığını Artırır mı?", (ed.) Nurullah Ardic, Sevinç Alkan Özkan, **Küyerel Dönüşümler, Küreselleşme, Zihniyet, Siyaset**, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 154.

⁵²⁶ Cansu Güleç, "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları", **Tesam Akademi Dergisi**, 2 (2), Temmuz 2015, s. 97

⁵²⁷ Ayhan Gençler, "Avrupa Birliği'nin Göç Politikası", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı. 49, 2005, s. 175.

⁵²⁸ Güleç, **a.g.m.**, S. 98.

hazmedemeyecektir. Çünkü bunlar, toplumun birlikte yaşaması gereken sorunlar olarak değil, yenilmesi gereken mutlak kötülükler olarak görülmüştür/görülmektedir. Bilgin'e göre bu süreç, I.F.D. sendromu (İdealizasyon, Früstrasyon⁵²⁹, Demoralizasyon) denilen bir yaşantı zincirini anlatmaktadır. Bu zincirin son halkası, Batı toplumlarının bazı kesimlerinde “yabancıları tüm sorunların kaynağı olarak görme”ye dönüşmüştür. Yabancı işçiler birer işgalci sayılmaktadır ve buna inanmak veya bu inancı beslemek, bir bakıma yabancı düşmanlığı ekmek demektir.⁵³⁰

Üçüncü olarak, nüfus boyutunda çelişkili bir durum söz konusudur. Çünkü bir yandan göçmenlerin mevcudiyeti bir tehdit olarak algılanırken, diğer yandan Avrupa göçmen nüfusa, genç “Avrupalı” nüfusun azalması nedeniyle ihtiyaç duymaktadır. Mevcut durumdaki tartışmalarda işsizlik sorununun müsebbibi olarak Müslümanlar ve göçmenler görülse de Avrupa demografik olarak yaşlanmaya devam ettiği takdirde, her şeye rağmen işgücü ihtiyacı, tehdit olarak görülen kesimler tarafından karşılanacaktır. Çünkü acı gerçek şudur ki, önümüzdeki on yıllarda, AB dışından gelen göçte büyük bir artış yaşanmazsa, büyük bir ihtimalle Avrupa, hem gerçek hem mecazi anlamda, yaşlanacak ve ölecektir.⁵³¹ Bu sebeple tartışmanın diğer boyutunda nüfus artışında Avrupa'nın kendisinin bir etkisi olmadığından, mevcut büyüklüğünü ve dinamizmini yalnızca Avrupalı olmayan insanları ithal ederek sürdürebileceği gerçeği ile karşılaşılmaktadır.⁵³²

Bu bağlamda son olarak şu sorunun sorulması gerekmektedir: güvenlik, ekonomi ve nüfus ekseninde ortaya çıkan sorunlarda tek sorumlu göçmenler midir? Bir diğer açıdan, “göçmen problemi”nin oluşmasında sadece göçmenler mi yer almaktadır, yoksa göçmenlere yönelik algı ve söylemlerin sorumluluğu söz konusu mudur? Bu soruya iki kuramla yaklaşılabilir. “Denetimli-İyileştirme Kuramı”na göre, etnik grupların geri kalmışlık sorununu ilke olarak etnik grubun kendi özellikleriyle irtibatlandırır ve sorunlarından dolayı etnik gurubu sorumlu tutarlar. Bu kuramın taraftarlarına göre azınlıklar sorunu ancak azınlık grupların asimilasyonu ile çözümlenebilir.⁵³³ “Değişim-Dönüşüm Kuramı”na göre ise etnik gruplar mevcut sistem

⁵²⁹ Doyumsal Yoksunluk.

⁵³⁰ Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında...*, s. 60-61.

⁵³¹ Rifkin, *a.g.e.*, s. 268.

⁵³² Caldwell, *a.g.e.*, s. 28.

⁵³³ *A.g.e.*, s. 8.

tarafından ‘geri bırakılmış’lardır. Etnik grupların geri bırakılmışlığının temelinde sistematik ayrımcılık ve kurumsal baskı yatmaktadır. Bu kuram, suçlu sandalyesine göçmenleri değil, sistemi oturtmaktadır.⁵³⁴ Lakin bu kuramlar açısından ilgili sorulara net ve tek bir cevap vermek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla değerlendirilen hususlar ışığında Avrupa adına her iki kuramın da iç içe geçmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Son dönemlerde yaşanan gelişmeler açısından ise, Birlik adına, Suriyeli mülteciler konusu bu bağlamda, ayrı bir tartışma noktası olarak yer almaktadır. 2010 yılının son günlerinde Tunus’ta başlayan halk hareketleri, daha sonra Libya, Mısır, Yemen başta olmak üzere, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyalarına da taşınmıştır. Temelde anti-demokratik yönetimlere karşı gerçekleştirilen bu hareketler “Arap Baharı” olarak nitelendirilmiştir. Süreç, Mart 2011’de Suriye’de de baş göstermiştir. Lakin farklı faktörler sebebiyle, Suriye’deki gelişmeler küresel bir hal almıştır. Ülke içerisindeki muhalifler gruplar, küresel terör eylemleri ile IŞİD/DAEŞ ve Suriyeli mülteciler gibi faktörler, süreci/sorunu küresel boyuta taşımıştır. Çalışma açısından, dikkate değer gelişme ise Avrupa Birliği ekseninde Suriyeli mültecilerin durumları olmuştur.

Öncelikle, mülteciler konusu açısından Birliğin ortak bir tavır sergilemiş olduğu söylenebilirse de, ortak bir siyasi tavır ve birlikte hareket eden “biz” tanımlaması açısından uluslararası politika açısından benzer bir ortak tavidan söz edebilmek mümkün olmamıştır. Bu açıdan, AB üyesi ülkelerin Suriye konusunda aynı görüşte oldukları söylenebilirse de, AB’nin Suriye konusunda etkin ve ortak bir politika geliştirilebildiği söylenemez.⁵³⁵ Bununla birlikte, Birliğin, insan hakları ve hümanizm konularında da Suriyeli mülteciler bağlamında başarılı bir tabloyu geride bırakmış olduklarını ifade etmek güçtür.

2018 yılının ilk çeyreğinde, dünya genelindeki Suriyeli mülteci sayısı beş buçuk milyonu aşmış durumdadır. Bu rakamın üç buçuk milyondan fazlası Türkiye’de, bir milyonu Lübnan’da, altı yüz binden fazlası Ürdün’de, iki yüz binden fazlası Irak’ta

⁵³⁴ Canatan, a.g.e, s. 9.

⁵³⁵ Murat Erdoğan, “Avrupa Birliği’nin Suriye Politikası”, Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler, **SDE Analiz**, Haziran, 2012, s. 18.

yaşamaktadırlar.⁵³⁶ Lakin bu rakamlar, Avrupa Birliği ülkeleri bağlamında yüzlerle ifade edilebilmektedir. Çünkü Birlik, net bir biçimde bu sorunun kendi sınırları dışında çözüme kavuşturulmasını istemektedir. Bu nedenle de hukuki manada Suriyeli mültecilere karşı bir duvar inşa edilmektedir. Bu durum, Birlik adına çelişki arz etmektedir. Çünkü Suriyeli mültecilerin Birlik topraklarına ulaşmak maksadıyla yaşadıkları ve dünya kamuoyunun da şahit olduğu insanlık dramı, Birliğin insan hakları vurgusu açısından tezat ve tartışmaya açık bir süreç ortaya çıkarmaktadır. Bir yandan Suriyeli mülteciler gerek güvenlik gerekse de ekonomik nedenlerle Birlik topraklarına ulaşmak arzusunu taşımaktadırlar, diğer yandan ise Birliğin inşa ettiği duvar, bu arzunun ölümlerle neticelenmesi sonucunu doğurmaktadır. Eylül 2015'te sahile cansız bedeni vuran Aylan Bebek, yine aynı tarihlerde Macaristan'da sınırı çocuğu ile geçmeye çalışan göçmen babanın, Macar kameramanın çelmesine takılması gibi örnekler, bu bağlamda insanlık tarihi açıdan derin izler bırakmışlardır. Bu örneklerin haricinde, 2011 yılından itibaren rakamları binlerle ifade edilen, Akdeniz sularında yaşamlarını yitiren mülteciler ise, bu izlerin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Ancak ifade edildiği üzere, Birlik bu yaşananları görmezden gelme gayreti içerisinde olmaktadır ve mültecileri güvenlik ve ekonomi ekseninde “tehdit” olarak değerlendirerek, süreci kendi haklılığı çerçevesinde açıklamaktadır.

Bu kapsamda, AB'nin önceliğinin, mültecilerin güvenliğinin sağlanmasından ziyade Avrupa sınırlarının güvenliğinin sağlanması olduğu görülmektedir.⁵³⁷ Lakin bu tedbir ve önlemler, mülteci meselesinin bölgesel ve küresel ölçekte bir çözüme kavuşturulmasını sağlamamakta, aksine süreci daha da giriftleştirmektedir. Çünkü alınan tüm önlemlere rağmen, dünyadaki sığınmacı ve mülteci sayısındaki dalgalanma ile birlikte bu sayı genellikle artış göstermektedir.⁵³⁸

Suriyeli mülteciler konusu, kimlik tartışmaları içerisindeki AB için yeni bir boyutu oluşturmaktadır. Birliğin, özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından, göçmenlere yönelik bakış açısında da görüldüğünden farklı olarak, bu kez işgücü ihtiyacı argümanı olmaksızın, yaşanan dışlayıcı/öteki politika ve söylemler Suriyeli mültecileri farklı bir

⁵³⁶ “Syria Regional Refugee Response”, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, (Erişim: 21.02.2018)

⁵³⁷ Bayraklı ve Keskin, **a.g.m.**, s. 14.

⁵³⁸ Taşkın Deniz, “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 18, Nisan 2014, s. 179. (175-204)

konuma itmektedir. Dolayısıyla Avrupa için bu konu bir bakıma ciddi bir sınav olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu politika ve söylemler, Birliğin kapsayıcı bir kimlik inşasından uzak olduğunu teyit etmektedir. Son olarak, sorunun bir diğer boyutu açısından ise, bu kriz aynı zamanda AB için de tarihi boyunca karşı karşıya kaldığı en büyük meydan okumalardan birisini teşkil etmektedir. Hatta kimi analistler yaşanan bu mülteci akınını Roma İmparatorluğunun yıkımına sebep olan kavimler göçüne benzetmektedirler.⁵³⁹ Orta ve uzun vadede bu ve benzeri yaklaşım ve öngörülerin ne şekillerde ortaya çıkacağı ve Avrupa'nın bu meydan okumaya karşı dışlama haricinde farklı bir yaklaşımı kabul edip etmeyeceği görülebilecektir.

Genelde göçmenler ve özelde de Suriyeli mülteciler, Birlik içerisinde farklı reflekslerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden birisi, özellikle XXI. yüzyıldan itibaren yaşanan terör eylemleri ve göçmen meselesine karşı olarak gelişen Avrupa'da aşırı sağın yükselişe geçişidir. Bu iki sorun ise birbirini bir bakıma beslemektedir. Yani, bir yandan göçmen/mülteci konusu aşırı sağın yükselişe geçmesinde bir meşruiyet zemini oluştururken, diğer yandan da aşırı sağın söylem ve tutumları, göçmen/mülteci krizini derinleştirmektedir.

3. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE AŞIRI SAĞ'IN YÜKSELİŞİ

Avrupa'nın ruhundan uzun bir süre önce çıkarıldığı zannedilen hayaletler olan milliyetçilik, etno-merkezcilik ve ırkçılık, yarım yüzyıllık bir uykunun ardından bir kez daha güçlenmiş bir şekilde geri dönmüştür.⁵⁴⁰ XX. yüzyılın ilk yarısında İtalya ve Almanya'da açık bir şekilde görülen bu kavramlar ve hareketler, Soğuk Savaş dönemi boyunca çok fazla ön plana çıkmamış olsa da, kimliğin ve aidiyetin ön plana çıktığı XXI. yüzyılda Avrupa aynı kavramların yükselişi ile yeniden karşılaşmıştır.

Aktoprak'a göre, aşırı sağ haricinde, ulusal hassasiyetler de benzer bir yükseliş söz konusudur. Buna göre, Batı Avrupa'da ulusal kimliğin yükselişine ve yenilenmesine neden olan iki temel unsur söz konusudur. Bu unsurlardan ilki AB sürecidir. Çünkü Birliğin egemenliği dönüştürücü ve ulusal kimliğin geleneksel sınırlarını esnekletiren etkileri toplumun her kesiminden aynı derecede destek görmemektedir. İkinci unsur ise,

⁵³⁹ Enes Bayraklı ve Kazım Keskin, "Türkiye, Almanya ve AB Üçgeninde Mülteci Krizi", **SETA Analizi**, Kasım 2015, Sayı. 143, s. 10.

⁵⁴⁰ Geary, **a.g.e.**, s. 12-13.

göçmen sorunudur. Bugün İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın pek çok ülkesinde yabancı düşmanlığı kol gezmekte, göçmenlerse bu düşmanlığa karşı bir tepki olarak kendi alt kimliklerine giderek daha fazla sahip çıkmaktadır.⁵⁴¹ Dolayısıyla süreç gittikçe bir kimlik sorunu içeren hale gelmektedir.

Avrupa'da aşırı sağın yükselişine geçmeden önce, özellikle bu konu ile bağlantılı olarak neden “yükselen ırkçılık” ifadesinin kullanılmadığına yanıt vermek gerekmektedir. Aşırı sağ tanımlanmasının kullanılmasının nedeni, ırkçılığın temelini değiştirmiş olmasıdır. Geleneksel ırkçılık, ırkların eşitsizliğine dayanmaktadır. Burada biyolojik bir bakış açısı söz konusudur. Günümüzde ise, ırkçılık kültürlerin eşitsizliğini ileri sürerek meşrulaşmaya çalışmaktadır. Çağdaş yeni-ırkçı söylemde, uzlaşmaz ya da eşitsiz olarak ilan edilen şey ırklar değildir, adetler, inançlar ve uygarlıklardır. Sözü edilen şey, kültürler çatışmasıdır ve reddedilen şey siyah ya da sarı değildir, “öteki”lerin alışkanlıklarıdır.⁵⁴² Oysa bugün ırkçılık ifadesi kullanıldığı zaman iki Dünya Savaşı arasında görülen akımların düşünceleri anlaşılmalıdır. Fakat ırkçılık artık biyolojik temelden kültürel temele geçiş yapmış durumdadır. Bu nedenle aşırı sağ tanımlanmasının kavramsal geçiş süreçlerini ve kargaşalarını minimize edebileceği düşünülmektedir.

Aşırı sağın yeniden yükselişe geçmesinde, yapısal faktörler ve algılanan faktörler etkili olmuştur. Yapısal faktörlere bakıldığı zaman; küreselleşme, Batı Avrupa'ya kitlesel göç, egemenliğin uluslar-üstü bir güce –Avrupa Birliği'ne– devri, ekonomik problemler, refah devletinin sürdürülebilirliğinde yaşanan sıkıntılar gözlemlenmektedir. Algılanan faktörler ise; suç oranlarındaki artış ve bunun göçmenlerle bağlantısı ve göçmenler arasında artan İslami köktendincilik olmaktadır.⁵⁴³ Burada yer alan faktörler, yukarıda ifade edilen hususlar ile de bizatihi ilişkilidir.

Yapısal faktörler açısından özellikle Birliğin ulus-üstü yapısı ve bu noktada aşırı sağ hareketlerin ulusal hassasiyetleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin buna göre, Avrupa toplumlarının Brüksel bürokrasisine olan güveni giderek sarsılmaktadır. Halkın gözünde sembolik gücünü koruyan Avrupa Birliği karar alamayan beceriksiz bir elit camiası gibi görünmektedir. Dolayısıyla bu güven bunalımı AB karşıtı küçük ve tek temalı partilere

⁵⁴¹ Elçin Aktoprak, **Devletler ve Ulusları, Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 78-79.

⁵⁴² Michel Bourse, **Melezliğe Övgü**, (çev.) Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24-5.

⁵⁴³ Noi, **a.g.e.**, s. 111.

alan açmıştır.⁵⁴⁴ Yine yapısal faktörler açısından küreselleşme ile de bağlantılı biçimde, küreselleşmenin dünya ekonomisi üzerinde ortaya çıkardığı değişiklikler ve oluşturduğu kompleks ağların sonucu karşılıklı bağımlılık, bir yandan ulus-devlet, diğer yandan da refah toplum yapıları üzerindeki etkilerini de tartışılır hale getirmiştir. Bu tartışmaların Avrupa’da aşırı sağın yükselişi ile ilgili olarak yükselen ırkçılık ve yabancı düşmanlığının nedenlerine katkısı, bu etkilerin toplumun bazı kesimlerine ekonomik eşitsizlik ya da güvensizlik olarak yansıdığı ölçüde ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁵ Yapısal faktörlerin kitlesel göç ile ilgili olan boyutu bağlamında Hobsbawm’a göre, milletler ve milliyetçilik sorununu etkileyen öğelerden birisi de küreselleşme sürecinin olağanüstü bir derecede hızlanması ve bu hızlanmanın insanların hareketi ve hareketliliği üzerinde söz konusu sürecin etkisidir. Dolayısıyla bu süreç, hem devlet sınırlarında geçici ve kalıcı hareketlenmeleri çoğaltmaktadır, hem de bunları emsali görülmedik ölçülerde yoğunlaştırmaktadır.⁵⁴⁶ Bu sebeple de bahsedilen göç ve kimlik sorunu gün yüzüne çıkmaktadır.

Algılanan faktörler açısından ise, aşırı sağın bütün söylemleri, ifade edilen “sorun”ların üzerinden geliştirilen düşmanlık üzerine kurgulanmaktadır. Hangi ülkede yer alıyor olursa olsun, Avrupa’daki bütün ırkçı ve/ya faşist grupların, bu sorunlar ekseninde üzerinde birleştikleri en önemli konu ‘yabancı düşmanlığı’ olmaktadır.⁵⁴⁷ Zira aşırı sağ Avrupa’da etkin bir konum elde etmeye çalışmakta ve farklılığı bir skandal, bir kimlik kusuru olarak nitelendirmektedir.⁵⁴⁸ Şüphesiz, sosyal güvensizlik, ulusal kimlik vurgusu, geçmişten gelen basmakalıp inanış ve önyargılar, bireysel çıkarımlar, gelecek korkusu, toplumsal yapıda dönüşüme yol açan göç ve ekonomik faktörler gibi unsurlar da bu nitelendirmenin arka planını oluşturmaktadır.⁵⁴⁹

Bu faktörler ekseninde, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde görece olarak Avrupa’da aşırı sağcı grupların ve partilerin başarı elde etmiş olduğu ve kamuoyundan destek gördükleri söylenebilir. Küreselleşmeye ve ulus-üstü yapının gerekliliklerine “ulus”

⁵⁴⁴ Zeynep Atikkan, **Avrupa Benim, Batı Avrupa’da Aşırı Sağın Yükselişi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21.

⁵⁴⁵ Yılmaz, **Avrupa’da Irkçılık...**, s. 68.

⁵⁴⁶ Eric Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrai ve Terörizm**, (çev.) Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 87.

⁵⁴⁷ Canatan, **a.g.e.**, s. 79.; Kaypakoğlu, **a.g.e.**, s. 21-22 ve 37.

⁵⁴⁸ Morley ve Robins, **a.g.e.**, s. 48.

⁵⁴⁹ Yılmaz, **Avrupa’da Irkçılık...**, s. 30.

kavramı ekseninde direnç göstermeleri ve tabanda yanıt bulan “düşman” algısını söyleme aktarmaları bu görelî başarının iki önemli dayanak noktasını oluşturmaktadır.

İlk dayanak noktası açısından, ulus devletlerin etki alanları küreselleşmenin etkisi ile geriledikçe, ulusal kimlik saldırgan ırkçılık tarafından yönlendirilen çok tehlikeli bir biçime dönüşmektedir.⁵⁵⁰ Ulus fikri, bütün kurumsal atılım ve yapılanmalara rağmen, Avrupa için göz ardı edilemez bir gerçek olarak yaşamaya devam etmektedir. Baumann’ın ifadesi ile “Avrupa’nın üye devletleri, güç bela kazandıkları –gerçek olmaktan çok farazi ve tartışmaya daima açık olan- ulusal bütünlüklerinin üstüne titiriyorlar. Avrupa Topluluğu’nun böyle bir bütünlüğe saygı duymasını ve korumasını bekliyorlar. İlke olarak hala tek ve üniter ulus mitini sürdürme görüşündeler ve genel olarak üniter devlet içindeki alt-halkların farklı kimliğini tanımaya yanaşmıyorlar.”⁵⁵¹

İkinci dayanak noktası açısından ise, amaç, tabanda destek bulabilmektir. İlk mesele ile de ilgili olarak hedeflenen, küreselleşmenin yol açtığı sosyal tahribattan, yoksullaşmadan, işsizlikten ve adaletsizlikten mağdur olanların tepkilerini kendi havuzuna akıtılabilmektir.⁵⁵² Çünkü ekonomik kriz ile aşırı sağın yükselişi arasında ilişkili bir durum söz konusudur. Ekonomik krizin bir sonucu olarak, sağ ve aşırı sağ kamplar daha da güçlenmektedir.⁵⁵³ Bu noktada, belli kesimleri rahatsız eden sorunları çözebilecek çözüm önerileri ön plana çıkarılmaktadır. Örneğin, iş, ev ve sosyal ödemeler gibi olanakları kendi vatandaşlarına kolayca sağlayan, diğer taraftan göçmenler için vatandaşlık elde etmeyi mümkün olduğunca zorlaştıran “ulusal öncelik” fikri desteklenmektedir.⁵⁵⁴ Bu önerilerin yansımaları da seçimlerde karşılığını bulabilmektedir. Bununla birlikte, tek faktörün “ekonomi” olmadığını belirtmek gerekmektedir. İsviçre bu açıdan (Birlik üyesi olmamasına karşın) dikkat çekici bir örnektir. Zira İsviçre’nin diğer Avrupa üyesi ülkelere kıyasla ekonomik göstergelerinin daha iyi durumda olduğu bilinmektedir. Buna karşın, 2009 yılının sonuna doğru ülkede yaşanan “minare referandumu”, ekonomik krizin aşırı sağın yükselişinde tek faktör

⁵⁵⁰ Sanlı, a.g.e., s. 19.

⁵⁵¹ Zygmunt Bauman, **Parçalanmış Hayat**, (çev.) İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 335.

⁵⁵² Sanlı, a.g.e., s. 19.

⁵⁵³ Srečko Horvat ve Slovaç Zizek, **Avrupa Ne İstiyor? Avrupa Birliği ve Onun Hoşnutsuzlukları**, (çev.) Bora Vergili, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 62.

⁵⁵⁴ Noi, a.g.e., s. 91-92.

olmadığını göstermiştir. Mevcut minareler dışında yeni minarelerin inşaatını yasaklayan referandum İsviçre'deki aşırı sağ parti Halk Partisi (SVP-Schweizerische Volks Partei) girişimiyle gerçekleştirilmiştir. İsviçre halkı yapılan referandumda, %57,5 oranında yeni minare yapımına karşı oy kullanmıştır.⁵⁵⁵

Aşırı sağın yükselişinin yansımalarını hem üye ülkelerin kendi bünyelerinde, hem Birlik bünyesinde Avrupa Parlamentosu seçimlerinde hem de toplumsal hareketler ekseninde değerlendirmek mümkündür. Üye ülkelere bakıldığında, yükseliş sürecinin 1980'lere değin uzandığı görülmektedir. Öyle ki, 1980'lerden itibaren Avrupa'da sağda yeni partiler yükselmeye başlamıştır. Fransa'da Ulusal Cephe (FN), Almanya'da Cumhuriyetçiler (REP), Belçika'da Flaman Blok (VB) ve İtalya'da Kuzey Ligi (LN) gibi partiler, göçmenlik, yurttaşlık ve ulusal kimlik gibi gündemdeki bazı sorunlara, liberal demokratik düzenin kuruluş mantığını zorlayan dışlayıcı radikal çözümler önermişler; yaygınlaşan yabancı korkusu ve emniyetsizlik duygularını, aktif yabancı düşmanlığı siyaseti içinde harekete geçirmeye çalışmışlardır.⁵⁵⁶

Nisan 2012'deki Fransa seçimlerinin ilk turunda aşırı sağ Ulusal Cephe (FN) %18 oranıyla üçüncü parti olmuştur. Bir başka örnekte, Hollanda'da iktidardaki sağ azınlık koalisyon hükümetini dışarıdan destekleyen aşırı sağ Özgürlük Partisi (PVV) ekonomik önlemler üzerinde anlaşmaya varamayınca desteğini çekmiş, bunun sonucunda 23 Nisan 2012'de hükümet düşmüştür. Bu örnekler, aşırı sağın Avrupa siyasetinde artan etkisinin yansımalarıdır.⁵⁵⁷ Ayrıca, 2017 yılındaki Almanya genel seçimlerinde de benzer bir durumla karşılaşmıştır. Eylül 2017'de gerçekleştirilen seçimde, İslam ve göç konularına karşıtlığı ile bilinen AfD'nin (Alternatif Partisi) %13,3 oyla en çok oy olan üçüncü parti olarak sandıklardan çıkmış olması Avrupa'da aşırı sağın yükselişi adına bir diğer gösterge olmuştur. Tabii ki, buradaki Almanya haricindeki iki ülkenin, bahsedildiği üzere Birliğin Anayasa girişiminin başarısızlığa uğramasında etkin bir konumda yer almış olmaları gözden kaçırılmamalıdır. Zira ulusal hassasiyetler açısından birbirleri ile ilintili bir süreçten bahsetmek yanlış olmayacaktır. Birlik bünyesinde Avrupa Parlamentosu seçimlerine bakıldığında ise, yine aşırı sağ

⁵⁵⁵ M. Nail Alkan, "Avrupa'da Yükselen Irkçılık: Pegida Örneği", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt. 8, Sayı. 16, Yaz 2015, s. 280.

⁵⁵⁶ Hasan Saim Vural, **Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 18-19.

⁵⁵⁷ Selcen Öner, "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 13, No. 1, Yıl. 2014, s. 164.

adına bir yükselişten bahsedilebilmek mümkündür. 2014 yılında yapılan Parlamento seçimleri bu görüşü destekleyici veriler barındırmaktadır. Öyle ki, 26 Mayıs 2014 sabahı, Avrupalılar bir siyasi depremle uyanmışlardır. Zira Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aşırı sağ partiler beklenen ama bir türlü kabullenilmeyen bir başarıya imza atmışlardır.⁵⁵⁸

Ülke / Aşırı Sağ Partiler	2009		2014		2009-2014
	Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı	Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı	Sandalye Sayısı Değişimi
Avusturya -BZÖ -FPÖ	17,3	2	20,2	4	+2
Belçika -FNb -PP -VB	11,2	2	6,4	1	-1
Bulgaristan -Ataka	12	2	3,0	0	-2
Danimarka -DF	14,8	2	26,6	4	+2
Fransa -FN	6,3	3	25,0	24	+21
Almanya -NPD -REP	1,3	0	1,0	1	+1
Yunanistan -LAOS -XA	7,7	3	12,1	3	+1
Macaristan -Jobbik	14,8	3	14,7	3	0
İtalya -LN	10,2	9	6,2	5	-4
Hollanda -PVV	17	5	13,2	4	-1
Romanya -PRM	8,7	3	2,7	0	-3
Slovakya -L'SNS SNS	5,6	1	5,3	0	-1
İsveç -SD	3,3	0	9,7	2	+2
İngiltere -BNP	6,0	2	1,1	0	-2

Tablo 1. 2014 Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde Aşırı Sağ Partiler⁵⁵⁹

2014 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimlerinin galibi genel olarak aşırı partiler, özelde ise aşırı sağ partiler olmuştur. Bu noktada; Danimarka'da aşırı sağcı

⁵⁵⁸ Atikkan, a.g.e., s. 15

⁵⁵⁹ Özsöz, a.g.m., s. 12-13

Danimarka Halk Partisi, Avusturya’da koalisyon ortağı aşırı sağcı Avusturya Halk Partisi, Fransa’da aşırı sağcı Ulusal Cephe, Belçika’da Flaman kesimin bağımsızlığından yana olan Yeni Flaman İttifakı, Finlandiya’da aşırı sağcı Gerçek Finler Partisi, Macaristan’da aşırı sağcı Jobbik Partisi oylarını artırmıştır.⁵⁶⁰ Bununla birlikte, Almanya’da Milliyetçi Demokratik Partisi, Yunanistan’da ise Altın Şafak Partisi ilk defa AP’ye milletvekili göndermeyi başarmıştır.⁵⁶¹

Son olarak toplumsal hareketler ekseninde ise küçük ve orta ölçekli örnekler bulabilmek olasıdır. Lakin 2014 yılında Almanya’da ortaya çıkan Pegida hareketi aşırı sağın yükselişi ve kullanılan söylemler açısından önemli ipuçları barındırmaktadır. 2014 yılının Ekim ayından itibaren başta Almanya olmak üzere, müteakiben Avrupa ve nihayetinde Dünya gündeminde Pegida hareketi yer almaya başlamıştır. Pegida, “Batı’nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar” (Patriotische Europaer gegen die Islamisierung des Abendlandes/Patriotic Europeans Against the Islamization of the West) olarak tanımlanmaktadır. Hareketin amaçlarına, eylem ve söylemlerine geçmeden evvel kavramsal bir ayırım belirtilmelidir. Tanımlamada geçen “Abenland” kelimesi, Pegida’nın temelinde yer alan, inşa edildiği bakış açısını yansıtmaktadır. Abenland kelimesini Avrupalılar Ortaçağ’da Antik Yunan’ın, Romalıların ve Hıristiyanlığın getirdiği yeniliklerden oluşan coğrafya ve kültür için kullanmışlardır. Burada güneşin battığı yer olarak Batı tasviri kullanılsa da, kelime Pegida açısından Hıristiyan Yahudi Avrupa’nın⁵⁶² “ilerici, dışa açık” yönünü ortaya çıkarmaktadır. Mogenland kelimesi ise, güneşin doğduğu yer olarak Doğu’yu ifade etse de, yine benzer açıdan aslında Doğu’yu ve Doğuluları ve özelde İslam’ı “eğitilmemiş, içe kapanık” olarak ön plana çıkarmaktadır.⁵⁶³ Pegida, bu perspektiften ilk başta kavramsal açıdan İslam özelinde Doğu’yu ötekileştirmekte ve “biz” tanımını Hıristiyan-Yahudi değerleri üzerine inşa etmektedir.

Pegida, Almanya’nın Saksonya eyaletine bağlı Dresden’de ilk gösterisini gerçekleştirdiği 20 Ekim 2014’ten itibaren Avrupa’da yükselen aşırı sağın dikkat çekici

⁵⁶⁰ A.g.m., s. 11

⁵⁶¹ A.g.m., s. 13.

⁵⁶² Malte Thran ve Lukas Boehnke, “The Value-based Nationalism of Pegida”, **Journal for Deradicalization**, Summer/201515, No.3, s. 192. (178-209)

⁵⁶³ Hilal Barın, “İslam Karşıtlığı ve Özgürlüğün İnanç Sınırları”, <http://haber.star.com.tr/acikgorus/islam-karsitligi-ve-ozgurlugun-inanc-sinirlari/haber-992068>, (Erişim: 25.03.2016)

aktörlerinden/örneklerinden birisi olmuştur. Gösterilerde yer alan pankartlar ve söylemler “entelektüel ırkçılık”⁵⁶⁴ olarak nitelendirilmiş ve güç geçtikçe taraftar sayısı artan ve Avrupa’nın birçok ülke ve bölgesine faaliyet gösteren bir yapı haline gelmiştir.

Pegida, “İslam’a değil, Batının İslamlaşmasına” karşı olduğunu söylemektedir. “Hıristiyan-Yahudi hâkimiyetindeki Batı kültürünü koruma hakkı” çerçevesinde, kendi kültürel normlarını muhafaza ederek yerel toplumla bütünleşmeyen göçmen topluluklarının oluşturduğu farklı toplum yapılanmasına karşı yürüdüklerini iddia etmektedir.⁵⁶⁵ Hareketin sloganları arasında yer alan “kendi Almanya’mızı özledik”⁵⁶⁶ ifadesi, bu noktada “Almanya’ya dâhil ol(a)mayanlar” açısından dikkat çekicidir. Elbette burada vurgulanmak istenen Müslüman göçmenlerdir.

Pegida’nın ne istediğine bakıldığında şu hususlar ön plana çıkmaktadır: Hareket, aşırı İslam örgütlerine karşı ve iltica ile sığınma yasalarının sertleşmesini talep etmektedir. Pegida, radikal İslamcılara karşı olduklarını söylemektedir. Mülteci ve sığınmacılara verilen haklardan şikâyetçidir ve sorunun çözümü için Almanya ve Avrupa’ya göçün durdurulmasını talep etmektedir.⁵⁶⁷ Bu bağlamda, Pegida Aralık 2014’te 19 maddelik bir manifesto yayınlamıştır. Bu manifestoda bu genel bakış açıları haricinde dikkat çeken hususlar şunlar olmuştur: Pegida, suç işleyen mülteci ve göçmenlere karşı sıfır tolerans olması gerektiğini ifade etmekte (m. 9) ve sınır dışı etme dâhil olmak üzere tüm sığınma yasalarının uygulanmasını talep etmektedir (m. 8). Dini ya da siyasi her türlü radikalizme karşıdır (m. 18). Son olarak yine bu manifestoda da Almanya’nın geleneksel Yahudi-Hıristiyan kültürünün korunması gerektiği savunulmuş (m. 13) ve öteki addedilen İslam’a karşı, İsviçre’deki gibi referandumların yapılmasının desteklendiği belirtilmiştir (m.14).⁵⁶⁸

Başlangıçta ilk gösteri 2014 yılı Ekim ayında yapıldığında, Dresden’deki Pegida gösterilerine 300 kişi katılmıştır. Aynı yıl Aralık ayının sonuna gelindiğinde ise bu sayı

⁵⁶⁴ Ozan Ceyhun, “Entelektüel Irkçılık: PEGİDA”, <http://akademikperspektif.com/2015/01/01/entellektuel-irkcilik-pegida/>, (Erişim: 22.03.2016)

⁵⁶⁵ Hilal Barın, 5 Soru: Alman Faşizminin Değişen Yüzü PEGİDA Hareketi, <http://setav.org/tr/5-soru-alman-fasizminin-degisen-yuzu-pegida-hareketi/yorum/18033>, (Erişim: 25.04.2016)

⁵⁶⁶ “Almanya’da Pegida Eylemi”, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/12/24/almanyada-pegida-eylemi> (Erişim: 18.03.2016)

⁵⁶⁷ “Almanya’da İslam Karşıtı Yürüyüşe Rekor Katılım”, <http://www.hurriyet.com.tr/almanya-da-islam-karsiti-yuruyuse-rekor-katilim-27832806>, (Erişim: 22.06.2016)

⁵⁶⁸ “Positionspapier der Pegida”, <http://www.i-finger.de/pegida-positionspapier.pdf>, (çev. Okt. Murat Şahin). (Erişim: 26.04.2016)

17 bin 500'e,⁵⁶⁹ Ocak 2015'te ise bu rakam 25 bine ulaşmıştır.⁵⁷⁰ 2018 yılına gelindiğinde ise, net veriler elde edilememesine karşın Pegida'nın sosyal medya hesabı da dikkate alındığında destekçi sayısının artmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Pegida, sadece Almanya'da sınırlı kalmamış, ifade edildiği üzere diğer Avrupa ülkelerinde de destek görmüş ve örgütlenme gerçekleştirmiştir. Hollanda, bu bağlamda belirgin örneklerden birisini teşkil etmektedir. Kasım 2015'te Hollanda'da "İslamlaşma Avrupa Birliği'nin ötanazisidir" pankartlarının yer aldığı gösteride, "artık kebab yemeyin, Türkiye'ye gitmeyin" yönünde çağrıda bulunulmuştur. 11 Ekim'deki gösteri sebebiyle de hareketin Hollanda lideri Raffi Chohan yaptığı konuşmada, İslam'ın barışçı bir din olmadığı, İslam kültürünün Müslümanların ruh ve akıl sağlığını bozduğu yönünde ifadelerde bulunulmuştur. Hatta bu ifadelere binaen Utrecht Savcılığı soruşturma başlatmıştır.⁵⁷¹

Kendisine bir taban bulmuş olmasına karşın, Pegida'ya karşı gerçekleştirilen gösteriler de vardır. Aynı şekilde harekete, hareketin gösterilerine ve söylemlerine karşı da siyasi eksenle eleştirilen ifadelerle de karşılaşmakta, lakin bu eleştirilerin içeriği de ayrı bir eleştiri sürecini doğurmaktadır. Bu genel çerçeveye daha geniş bir açıdan bakılacak olur ise; 2015 yılı Mart ayının ilk haftasında Dresden, Berlin, Köln ve Stuttgart kentlerinde gösteriler düzenlenirken, yine Köln, Berlin Stuttgart'ta Pegida karşıtlarının da gösteriler yaptığı görülmüştür. Özellikle, Köln Başpsikoposluğu'nun, Pegida gösterisi boyunca Köln Katedralini karartması ve ilerleyen saatlerde Pegida taraftarlarının Katedrale doğru yürüyüşlerini iptal etmeleri karşıt grup için sevindirici bir gelişme olmuştur.⁵⁷² Aralık ayında ise Pegida'nın gösteri süreci ile aynı anda Dresden'de 4 bin 500 kişi de Pegida'ya karşı eylem yapılmıştır.⁵⁷³

⁵⁶⁹ "Almanya'da İslam Karşıtı Yürüyüşe Rekor Katılım", <http://www.hurriyet.com.tr/almanya-da-islam-karsiti-yuruyuse-rekor-katilim-27832806>, (Erişim: 22.06.2016)

⁵⁷⁰ Kristina Peschlova, "Pegida'a Rise and Fall: A Victim of its Own Success?", **Cena Policy Paper**, April 2015, s. 1.

⁵⁷¹ "Pegida: Kebab Yemeyin, Türkiye'ye Gitmeyin," http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151108_pegida_turkiye_kebab, (Erişim: 22.06.2016)

⁵⁷² "Almanya Pegida Gösterilerine Karşı", <http://www.dw.com/tr/almanya-pegida-g%C3%B6sterilerine-kar%C5%9F%C4%B1/a-18171870>, (Erişim: 18.03.2016)

⁵⁷³ "Almanya'da Pegida Eylemi", <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/12/24/almanyada-pegida-eylemi>, (Erişim: 25.03.2016)

Siyasi eksende ise, Merkel'in "bayrağımızı gösterip aşırı sağcılık, yabancı düşmanlığı ve Yahudi aleyhtarlığı yapanların toplumun hiçbir kesiminde yer bulamayacağını söyleyebilmeliyiz"⁵⁷⁴ yönündeki ifadesi dikkat çekici olmuştur. Fakat Almanya'da bu düşünce belli gruplar tarafından samimi bulunmamış ve eleştirilmiştir. Örneğin 2014 yılının ikinci yarısında ana muhalefette yer alan Die Linke partisi, ırkçı ve yabancı karşıtı gösterilerin sayısında görülen artıştan Başbakan Angela Merkel liderliğindeki hükümeti sorumlu tutmuştur. Hükümetin yıllardır uyguladığı politikalar ve söylemlerin yaşananların ortaya çıkmasına neden olduğu iddia edilmiştir.⁵⁷⁵ Çalışma açısından, Merkel'in "çokkültürlüğün çöktüğü"nü ifade eden lider olması bu görüşü destekler mahiyettedir.

Pegida açısından tartışma alanı oluşturan hususlardan bir diğeri ise Pegida'nın 12 kurucusu arasında yer alan ve daha çok ön plana çıkan Lutz Bachmann ve söylemleri olmuştur. Bachmann'ın göç ve entegrasyona bakış açısını ise şu ifade ortaya çıkarmaktadır: "Almanya bir göç ülkesi değildir. Entegrasyon, yan yana yaşamak değil, anayasamızın temelinde olan Yahudi-Hıristiyan geleneğine göre yaşamaktır. Entegrasyon, Alman kültürünün değerleriyle bütünleşmek ve hümanizm ve yardımseverliktir."⁵⁷⁶ Yine burada, İslam'ı "öteki" kılan "Yahudi-Hıristiyan geleneği" dikkat çekmektedir. Bachmann'ın perspektifinden Pegida özellikle yaşadığı coğrafya için bir önlem aracıdır. Zira Dresden'in bağlı bulunduğu Saksonya eyaletinde yaşayanların sadece %0,1'inin Müslüman olduğu bilinmektedir.⁵⁷⁷ Bu tabloda Bachmann, birçok insanın "İslamlaşma"dan korktuğunu, her ne kadar Dresden'de böylesi problemler olmasa da Fransa'da, Belçika'da ve Hollanda'da yaşananları gördüklerini ve yaşadıkları yerde de benzer gelişmelerin yaşanmasını beklemek istemediklerini ifade etmiştir.⁵⁷⁸

Pegida'nın kendisini neo-Naziler gibi görmediği ve aynı simge ve söylemleri kullanmadığı ifade edilse de bu konuda da net bir ayrıma gitmek mümkün

⁵⁷⁴ "Almanya Pegida Gösterilerine Karşı", <http://www.dw.com/tr/almanya-pegida-g%C3%B6sterilerine-kar%C5%9F%C4%B1/a-18171870>

⁵⁷⁵ Barın, "5 Soru: Alman Faşizminin Değişen Yüzü PEGİDA Hareketi"...

⁵⁷⁶ "Pegida Türkleri Endişelendiriyor/Pegida Nedir?" <http://www.gazeteturka.com/pegida-turkleri-endiselendiriyor-pediga-nedir-119348h.htm> (Erişim: 18.02.2016)

⁵⁷⁷ Alkan, **a.g.m.**, s. 285.

⁵⁷⁸ Catrin Nye, "Pegida: Why is the Populist Right on the Rise in Germany?", **Understanding Pegida In Context, Social Europe, Friedrich Ebert Stiftung**, March 2015, s. 4. (4-6)

görünmemektedir.⁵⁷⁹ Pegida taraftarları, İslam'ın yayılmasına ve yabancılara karşı yapılan eylemde neo-Nazilerin yer almadığını iddia etmiştir, ancak eylemlerde “Biz halkız” sloganları atanların arasında çok sayıda neo-Nazi'nin olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸⁰ Dresden'in neo-Nazilerin kalesinin olduğunun bilinmesi ise bu iddiaları güçlendirmektedir.⁵⁸¹ Ayrıca, Bachmann'ın Hitler özentisi görsellerinin ortaya çıkmış olması da bu ayrım güçlüğünü bir kez daha ortaya koymaktadır.⁵⁸² Pegida'nın bu bağlamda bir bağının olmadığını ve farklılığını vurgulamasının nedenleri arasında müstakil bir yapılanma olarak hareket etme amacının var olabileceği düşünülebilir. Ayrıca neo-Nazi bağlantısı, Pegida adına savunulan Yahudi-Hıristiyan gelenek söylemini de “Yahudi” boyutundaki tarihsel gelişmeler dikkate alındığında zora sokacaktır. Dolayısıyla Bachmann'ın bu görseller doğrultusunda söylem ve pratik arasında büyük bir çelişki içerisinde olduğunu görmek kaçınılmaz olacaktır.

Bu gelişmeler ile birlikte, sebebi neo-Naziler ya da Pegida olsun, Pegida'nın ortaya çıkıp, güçlenmesiyle birlikte Almanya'da camilere yönelik saldırılarda da artış gözlemlenmiştir. Elbette bu cami kundakçıları ile Pegida arasında doğrudan bir ilişki ya da bağ kurulmasa da Müslümanlar için her iki eksenindeki kaygının benzer olduğu tartışılmaz bir gerçektir.⁵⁸³ Bu gerçek, Almanya özelinde Avrupa'nın İslam'a bakış açısındaki uç görüşlerin bilinçaltında yer alan düşünceleri de gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu örnekler ve gelişmeler, Avrupa'nın ortak kimlik inşası sürecinde farklılıklara saygı duyma noktasında çeşitli eksikliklerinin olduğunu teyit etmektedir. Oysa farklılıklar ile birlikte bu kimliğin inşa edileceği, Birliğin çokkültürlülük tartışmaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak bu konuda ne derece başarı sağlanmış olduğu, ayrı bir başlıkta çokkültürlülük ve Avrupa kimliği perspektifinden analiz edilmelidir.

⁵⁷⁹ Hilal Barın, “İslam Karşıtlığı ve Özgürlüğün İnanç Sınırları”, <http://haber.star.com.tr/acikgorus/islam-karsitligi-ve-ozgurlugun-inanc-sinirlari/haber-992068>, (Erişim: 29.04.2016)

⁵⁸⁰ Barın, “5 Soru: Alman Faşizminin Değişen Yüzü PEGIDA Hareketi...”

⁵⁸¹ <http://www.gazeteturka.com/pegida-turkleri-endiselendiriyor-pediga-nedir-119348h.htm>, (Erişim: 18.02.2016)

⁵⁸² “İslam Karşıtlığı Pegida'nın Başlıca Hitler Hayranı Çıktı”, <http://www.avroturk.com/discussion/view/31746/islam-karsiti-pegidanin-basi-hitler-hayrani-cikti>; Ayrıca bkz. Peschlova, a.g.m., s. 4-5.

⁵⁸³ “İslam Karşıtlığı Gösterileriyle Tanınan Pegida Nedir?”, <http://www.gazetevatan.com/islam-karsiti-gosterileriyle-taninan-pegida-nedir--712708-dunya/>, (Erişim: 25.03.2016)

4. ÇÖKKÜLTÜRLÜLÜK VE AVRUPA KİMLİĞİ

Avrupa kimliği inşasındaki hassas konulardan birisi de çokkültürlülük ve/ya çokkültürcülük politikasıdır. Zira yukarıda da değışen konjonktür açısından belirtildiği üzere artık içerisinde bulunduğumuz küresel çağda mücadele çeşitlilik üzerinden sürmektedir ve yoğun bir şekilde bağlanmış karşılıklı bağımlı bir dünyada kişinin kültürel kimliğini korumaya ve erişim haklarından yararlanmasını sağlamaya daha çok odaklanılmaktadır.⁵⁸⁴

Genel hatları ile çokkültürlülük farklılıkların varlığına işaret ederken, çokkültürcülük farklılığın kabulünü işaret etmektedir. Avrupa açısından çokkültürcülük kavramı, 1950'lerden itibaren ekonomik göçler neticesinde ortaya çıkan çeşitli etnik, dini ve kültürel grupların gerçek Avrupalı kitle ve devlet karşısındaki konumlarını tanımlayan bir dizi düzenleme içinde gelişmiştir. 1990'ların ortasından itibaren ise AB'nin Merkezi Doğu Avrupa'ya genişleme sürecinde, çok-etniklilik ve/veya çok-halklılık gibi yeni kavramlar çerçevesinde farklı bir içerik kazanmaya başlayan çokkültürcülüğün geleneksel bireyci-özgürlükçü imaları, kazandığı cemaatçi-milliyetçi içerik karşısında gerilemeye başlamıştır.⁵⁸⁵ Bu noktada, belirtmek gerekir ki, bu tartışmalar açısından Avrupa toplumlarının tüm tarihleri boyunca hep ve daima çokkültürlü oldukları ifade edilse de, Berting'e göre bu doğru doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Avrupa'nın çokkültürlü yapısı hayli yenidir, bunun yerine çok etnikli bir Avrupa'nın tarih boyunca varlığından söz etmek daha isabetli olacaktır.⁵⁸⁶

AB'nin temel metinlerinde çokkültürcülük kavramı sıklıkla kullanılmamakta ancak Maastricht ile birlikte "çeşitlilik içinde birlik" formülüyle dolaylı bir şekilde tarif edilmektedir.⁵⁸⁷ Peki, bu formül kapsamında Birlik, çokkültürlülük ya da çokkültürcülük politikaları açısından farklılıkların varlığına ve/ya kabulüne yönelik başarı sağlamış mıdır? Bu soruya hem evet hem de hayır cevabını verebilmek mümkündür.

⁵⁸⁴ Rifkin, **a.g.e.**, s. 264.

⁵⁸⁵ İrem, **a.g.m.**, s. 67

⁵⁸⁶ Jan Berting, **Avrupa, Miras, Meydan Okuma, Vaat**, (çev.) Hüsamettin İnaç, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 160.

⁵⁸⁷ İrem, **a.g.m.**, s. 67.

Bir görüşe göre, küresel kültüre karşı direnç gösterebilmek amacıyla gerçekleştirilen yönelimden ve (görelî) başarıdan söz edilebilir. Bu açıdan, Avrupa ulusları bir taraftan kendi aralarında bir ulus-ötesi topluluk arayışına yönelirken, diğer taraftan içeride çokkültürlü bir politikayı benimsemiş durumdadırlar. Zira Avrupa coğrafyası Japonya ve ABD mallarının ve kültürünün etki alanına girmiştir. Dolayısıyla Avrupa güçlü ekonomilerin etkilerine direnebilmek için kendi farklılıklarını korumaya, kültürel zenginliklerini keşfetmeye ve güçlü bir kimlik oluşturmaya yönelmiştir.⁵⁸⁸

Bir diğer görüşe, bakış açısına göre ise başarısız bir tablo söz konusudur. Bu açıdan, sosyal ve kültürel hakların kapsam dışında tutulması birlik yurttaşlığının en temel eksikliklerindedir. Ayrıca yurttaşlık konusunda, mevcut hukuksal düzenlemeler Avrupa'daki çokkültürcülük taleplerine cevap vermekten uzaktır.⁵⁸⁹ Destekleyici mahiyette, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde, Almanya, Fransa, Hollanda başta olmak üzere, gelişen çokkültürlülük karşıtı akım ve söylemler, muhafazakâr siyasal partilerin ve ırkçı partilerin sürdürdükleri tek kültür politikaları toplum içinde de ciddi bir direncin olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁰ Yukarıda da ifade edildiği üzere aşırı sağcı partilerin Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki yükselişi, bu görüşü teyit eder niteliktedir.

Tartışmalar açısından bir diğer soru(n) ise şudur: “çokkültürlülük içinde yer aldığı varsayılan sadece Avrupa'nın çeşitli milletleri mi, yoksa Avrupa'da yaşayan Avrupalı olman göçmenler de bu çokkültürlülük kavramı içinde yer alıyor mu?”⁵⁹¹ Yani tarihsel kodlar içerisinde yer aldığı gibi, Antik Yunan demokrasisi biçiminde “biz”den görülenlerin sürece dâhil edilmesi mi, yoksa kıtada yer alan göçmenlerin de sürece dâhil edilmesi mi söz konusudur? Bu sorunun cevabının açık olduğu düşünülmektedir: Avro-kimlik, şu anda Avrupa'da yaşayan, yerinden yurdundan olmuş büyük sayıdaki göçmen gruplara fazla yer tanımamaktadır⁵⁹² ve zımnen de olsa sadece “Avrupalılar” ekseninde çokkültürcülük politikası inşa edilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki Canatan'a göre, çokkültürlülük ve çokkültürcülük Avrupa toplumları ve devletleri için lüks kavramlardır. Zira en net ifadesi ile onlar için farklılık her şeyden evvel “Türk” ve

⁵⁸⁸ Özyurt, **a.g.e.**, s. 166.

⁵⁸⁹ Yeşim Gündoğdu, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 3, No. 2, Bahar 2004, s. 23.

⁵⁹⁰ Sanlı, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁹¹ Noi, **a.g.e.**, s. 75.

⁵⁹² Morley ve Robins, **a.g.e.**, s. 20.

“İslam” demektir⁵⁹³ –ki bu hususa farklı başlıklar ve bağlamlar ekseninde bu çalışmada yer verilmiştir. Cevabın ikinci boyutu açısından ise, katılımcılık, çeşitlilik ve kültürel kimliği korumak hakkında bir sürü söz söylemelerine rağmen, Avrupalılar yeni gelen göçmenlere ve mültecilere karşı git gide daha da düşmanca tavırlar sergilenmektedir. Etnik çatışmalar ve dine karşı hoşgörüsüzlük, Avrupa’nın çeşitli yerlerinde alevlenmeye devam etmektedir.⁵⁹⁴

O halde Avrupa’nın, çokkültürlülük/çokkültürcülük tartışmaları içerisindeki konumu ne şekilde tanımlanabilir? Amartya Sen’in geliştirmiş olduğu bir nitelendirme olan “çoğul tekkültürlülük” ifadesinin bu bağlamda tartışmalara katkı sağlayacağı söylenebilir. Buna göre, Sen, çoğul tekkültürlülüğü, şu soru ekseninde tasvir etmektedir: gece yol alan gemilerin çarpmadan birbirlerinin yanından geçebilmeleri türünden bir kültür çeşitliliğinin varlığı başarılı bir çokkültürlülük sayılabilir mi? Burada bir yandan “Avrupalılar”ın yer aldığı bir gemiden söz edilebilirken, diğer gemide ise “göçmenler”in ve “Müslümanlar”ın yer aldığı düşünülebilir. Dolayısıyla iki tarzın ya da iki geleneğin birbirlerine değmeden arada bulunması aslında “çoğul tekkültürlülük” sayılmalıdır.⁵⁹⁵

Bu bölümde değerlendirilen konular açısından, özellikle Doğu Blokunun çöküşü, yeni “öteki” olarak İslam ve Müslümanların konumlandırılması ve bu ekseninde Avrupa’nın göçmenler, aşırı sağ ve çokkültürlülük/çokkültürcülük tartışmalarına değinilmiş olmasına karşın, özellikle küreselleşme tartışmaları ile birlikte, Avrupa’nın Batı ekseninde de Amerika Birleşik Devletleri özelinde kültür-kimlik tartışmaları içerisinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Avrupa açısından küreselleşmenin “Amerikanlaşma” boyutu eksenindeki kimlik-kültür tartışmaları üzerinde de durulmalıdır.

5. KÜRESELLEŞMENİN “AMERİKANLAŞMA” YÖNÜ/TEHDİDİ

Avrupa (Birliği) için, XXI. yüzyılda küreselleşmenin doğrudan etkisi ile Doğu’da İslam(laşma) tehdidi algılamasının yanında Batı’da da “Amerikanlaşma”

⁵⁹³ Canatan, *Avrupa’da Çokkültürlülük...*, s. 13.

⁵⁹⁴ Rifkin, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁹⁵ Amartya Sen, *Kimlik ve Şiddet*, (çev.) Ahmet Kardam, Optimist Yayınları, İstanbul, 2010, s. 178-179.

tehdidinin ortaya çıktığına şahit olunmaktadır. “Batı” kavramının kullanılmasında, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’nın ya da Avrupa Birliği’nin birlikte ele alındığı görülse de, kültür ve kimlik tartışmaları açısından temelde farklılığın ve hatta Avrupa açısından farklı olma çabasının olduğu müşahede edilmektedir.

Amerika ve Avrupa, kıtanın keşfi aşamasından bağımsızlık sürecine değin derin bağlılıklara sahip ilişkilere sahip olmuşlardır. İfade edildiği üzere, kıtanın keşfi ile birlikte Avrupa “medeniyet” kavramı ekseninde “biz” tanımlamasını inşa etmiştir. XIX. yüzyılda ise Monroe Doktrini ile iki eksen kalın çizgilerle ayrılmıştır. II. Dünya Savaşı’nın ardından, Soğuk Savaş dönemi ile birlikte de Amerika ve Avrupa ekseninin, “ortak düşman” SSCB’ye karşı büyük ölçüde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Ancak, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve küreselleşmenin gündelik hayattaki kültürel etkilerinden doğan sonuçlar ve bu sonuçlarda Amerikan üstünlüğünün ön plana çıkması Avrupa’yı rahatsız eden hususlar olmuşlardır.

Küreselleşme, Soğuk Savaş döneminden sonra Batı’nın zaferini yeni bir açılımla dünya geneline yayması olarak nitelendirilmiştir.⁵⁹⁶ Hakeza Fukuyama’nın meşhur “Tarihin Sonu” tezi, bu zaferin teorik ve söylemsel arka planını oluşturmuştur.⁵⁹⁷ Ancak zaferi, “Batı” genellemesi çerçevesinde hem Amerika’nın, hem de Avrupa’nın elde etmiş olduğu tartışmaya açıktır. Sovyetler Birliği’nin dağılması açısından ortak bir zaferden söz edilebilir. Lakin küreselleşme ve kültür açısından ortak bir zaferden söz edebilmek güçtür. Zira Friedman’ın net ifadesi ile aslında, küreselleşme Amerikanlaşma demektir.⁵⁹⁸

Kültürel açıdan küreselleşme, tamamen değilse de büyük ölçüde Amerikanlaşmanın küresel ölçekte yaygınlaşması anlamına gelmektedir. Big Mac’ten iMac’e ve Mickey Mouse’a kadar gündelik yaşam içerisinde bu etkileri görebilmek mümkündür.⁵⁹⁹ Aynı şekilde dünyanın hemen her yerinde tüketilen BigMac’ler, Benetton marka giysiler, izlenen MTV, BBC ve CNN gibi kanallar ya da kullanılan IBM marka bilgisayarlar kültürel küreselleşmenin önde gelen tezahürleri arasında kabul

⁵⁹⁶ Muhittin Adıgüzel, **Ekonomik, Kültürel ve Politik Küreselleşme ve Sonuçları**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011, s. 11.

⁵⁹⁷ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.

⁵⁹⁸ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, (çev. Elif Özsayar), Boyner Yayınları, İstanbul, 2010, s. 299.

⁵⁹⁹ **A.g.e.**, s. 31.

edilmektedir.⁶⁰⁰ Küreselleşme adı altında toplanan unsurların çok büyük bölümü Amerikan kökenli ve özelliğidir ve Amerikan popüler kültürü, yiyecekleri ve statü sembelleri her yeri kaplamıştır.⁶⁰¹ Hatta fast-food restoranlarının temelindeki ilkelerin, Amerikan toplumunun ve dünyanın geri kalan kısmının gitgide daha fazla kısmına egemen olma süreci olarak tanımlanan McDonalddlaştırma⁶⁰² kavramı dahi kültürün küreselleşmesi açısından dikkat çekicidir.

Kültürü oluşturan öğelerden birisi de dildir. Amerikan kültürünün küreselleşmesi kapsamında verilen misaller haricinde, Amerikan İngilizcesi için de geçerlidir. Özellikle teknolojik alandaki gelişmelerin de etkisi ile geline aşamada İngilizce hâkim dildir ve Amerikan İngilizcesi devasa bir etkiye imkân veren uluslararası ortak bir dil olarak yayılmıştır.⁶⁰³ Brezinski'nin ifadesi ile internet dili İngilizce'dir ve bu dil Amerikan kaynaklı olarak küresel söyleşilerin içeriğini oluşturmaktadır.⁶⁰⁴

Küreselleşmenin homojenleştirici yönünde kültür önemli bir faktördür ve bu faktör açısından da “kültürel homojenleşme yaklaşımları içinde hiç kuşkusuz “Amerikanlaşma” tezinin önemli bir yeri vardır.”⁶⁰⁵ Bu tez, küreselleşmenin çıktıklarına direnç gösteren, kitle, kültür ve toplumlar için antitezin oluşturulması imkânını sağlamaktadır. Küreselleşme süreçleri korku ve endişe yaratıyorsa, bunlar genellikle Amerikan kültürü ve “Amerikanlaşma” tehdidi ile ilişkilendirilmektedir. Bu tehdidi Avrupa da hissetmektedir. Amerikan kitle kültürü, Avrupa kültürünü aşındıran, tahrip eden bir güç olarak görülmektedir.⁶⁰⁶ Bu bağlamda Batı Avrupa ülkeleri ABD merkezli kültürel küreselleşme karşısında çok duyarlı görünmekte, yeni bir emperyalizm biçiminden, ‘kültür emperyalizmi’nden söz edilmektedir.⁶⁰⁷ Avrupa (Birliği) kültürel varlığının özgünlüğünü inşa ve muhafaza etme açısından bu tehdide yönelik muhtelif önlemler geliştirmektedir. Örneğin, homojenleşme ve kültürün tektipleşmesine karşın - tartışmaya açık olsa da- Birlik kavramı ile birlikte Maastricht'te çeşitliliğe de vurgu

⁶⁰⁰ Füsün Üstel, “Küreselleşen Hangi Kültür? Ya da Kültürel Küreselleşmenin Demokrasi Sınırı”, (der.) Özgür Adadağ, Cemil Yıldızcan, **Küreselleşme ve Demokrasi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 90.

⁶⁰¹ Adıgüzel, M., **a.g.e.**, s. 146.

⁶⁰² George Ritzer, “McDonalddlaştırmaya Giriş”, (ed.) Kudret Bülbül, **Küreselleşme, Temel Metinler**, Orion Kitabevi, Ankara, s. 371.

⁶⁰³ Adıgüzel, M., **a.g.e.**, s. 249.

⁶⁰⁴ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, (çev.) Yelda Türedi, İnkılap, İstanbul, 2005, s. 45

⁶⁰⁵ Üstel, **a.g.m.**, s. 93.

⁶⁰⁶ Morley ve Robins, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁰⁷ Özyurt, **a.g.e.**, s. 155.

yapılmış olmasını ve çokkültürlülük tartışmalarının gündeme gelmesini zımnen bir önlem olarak değerlendirmek mümkündür.

Yine, “yerelleşme” kavramı açısından, yerele dönüş, temelde küresele bir tepki olarak görülmektedir. Bu tepki, postmodern çeşitlilikler karmaşası içinde köklerini arama amacı çerçevesinde değerlendirilebileceği gibi, küresel güçlerin dayattığı küresel kültür karşısında bir duruş olarak da değerlendirilebilir. Çünkü küresel olarak ifade edilen kültür, nötralize edilmiş küresel bir kültür değil, ABD kültürüdür.⁶⁰⁸ Dolayısıyla, Avrupa’nın bir diğer “öteki” figürü, Avrupa’yı modernite ve ilerleme yolunda geçen ülke olan ABD’ye yüklenmiştir. Ancak Avrupa ve Kuzey Amerika’yı, özellikle ABD’yi kapsayan ‘Batı’ kavramı ikircikli ve ihtilaflıdır.⁶⁰⁹

Avrupa ise bu ihtilafli durum ve konumdan kurtulma amacındadır. Artık ekonomik bütünleşme aşamasını tamamlamıştır ve kimlik inşası ile birlikte siyasal bütünleşmeyi hedef edinmiştir. Bu bağlamda, Batı uygarlığını temsil eden Avrupa ve ABD’nin kültürel temelleri ortak olduğu için, kültür ve stratejinin kesişim noktasında Avrupa’nın kendisini ABD’den ayırıştırma çabası vardır.⁶¹⁰ Temelde küreselleşmenin ortadan kaldırdığı kültürel mesafeyi yeniden oluşturmaya ve hem Avrupa kültürünün özgünlüğünü yeniden inşa etmeye hem de onu Amerikanlaşma başta olmak üzere dış etkilerden korumaya çalışılmaktadır.⁶¹¹ Yine bu ekseninde, Amerikanlaşma şeklinde algılanan küresel kültüre alternatif olarak Avrupa’da Avrupalılık kimliği geliştirilmek istenmektedir.⁶¹² Zira Bayart’ın da ifadesi ile genel manada modern dünyada farklılıkların kaybolması diye bir hayalet dolaşmaktadır. Artık modern dünya tektipleşmeden çekinmekte ve bu yüzden de kimlikle ilgili genel bir kaygı duymaktadır.⁶¹³

Avrupa’nın bu tavrına ve bakış açısına karşın, madalyonun öbür yüzünde de esasında benzer ve aynı zamanda farklı bir durum söz konusudur. Bilindiği üzere tarih ve bellek açısından Amerikalılar için Avrupa olumsuz emarelere sahiptir. Elbette ki, Amerikalılar kendilerini, yakın zamana kadar Avrupa kültürünün bir uzantısı olarak

⁶⁰⁸ Adıgüzel, M., **a.g.e.**, s. 337.

⁶⁰⁹ Passerini, **a.g.m.**, s. 226.

⁶¹⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s. 130.

⁶¹¹ Özdemir, **a.g.m.**, s. 186.

⁶¹² **A.g.m.**, s. 184.

⁶¹³ Jean-François Bayart, **Kimlik Yanılsaması**, (çev.) Mehmet Morali, İstanbul, 1999, s. 22.

görmüşlerdir. Fakat öte yandan, adeta ölümden ve sefaletten kaçarak Amerika'ya göç eden bu insanlar için, Yeni Dünya yeni bir hayat alanı, bir özgürlük ülkesi olmuştur. Avrupa ise, zihinlerde kötü hatıralarla dolu terk edilmiş bir ülke olarak yer edinmiştir.⁶¹⁴ Dolayısıyla tam olarak Avrupa'nın değerlerinden kopmasa bile, Amerika artık kendini bir Avrupalı toplum olarak görmemektedir. Bunun da ötesinde, Aydınlanma felsefesinin ürünü olarak da telakki etmemektedir.⁶¹⁵

Farklılaştırıcı görüşlerin haricinde, Morley ve Robins ise daha uzlaştırıcı bir yön belirtmektedirler. Buna göre; Avrupa kimliği, artık kendi “hayal ürünü” olan Amerika ile ve “Amerikalılaşma korkusuyla” uzlaşmalıdır. Zira Amerika, Avrupa'nın kültürel kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynar. Bir anlamda “Avrupa'ya karşıdır”, geleneksiz, kültürel değil maddi bir ülke modeli olarak görülür. Fakat aynı zamanda, Avrupa'nın ikinci kişiliğidir, Avrupa'nın dönüşmekten korktuğu şeyin abartılı bir yansımadır veya belki de Avrupa'nın şu anki halidir.⁶¹⁶ Ancak bütün bu tartışmalara ve perspektiflere karşın, kültürel hayat ve gündelik yaşam içerisindeki Amerikanlaşma etkisi ve ekonomi politik alanındaki Amerika Birleşik Devletleri etkisi, Avrupa'nın Batı eksenine de tereddüt ve şüphe ile yaklaşmasını engellememektedir.

6. BREXIT VE AVRUPA KİMLİĞİ

İngiltere'nin Avrupa'ya dâhil olup olmadığı, gerek coğrafi gerekse de sosyo-politik açıdan tartışma konusu olmuştur. Henüz II. Dünya Savaşı'nın ardından çok zaman geçmemiş ve Avrupa'da bütünleşme adımları 1951'den itibaren atılmaya başlanmışken, 1953 yılında Winston Churchill'in Avrupa ana kıtasına binaen, “onlarlayız, ancak onlardan değiliz” yönündeki ifadesi, esasında İngiltere'nin üyelik sürecinden XXI. yüzyıla uzanan süreç için İngiltere-Avrupa Birliği ilişkilerini analiz edebilmek adına dikkat çekicidir.

Bilindiği üzere, İngiltere ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin başlangıcı da sancılı olmuştur. İngiltere'nin üyeliği, de Gaulle'un göz ardı edilemez etkisi ile iki defa reddedilmiştir. 1973 yılında gerçekleşen üyeliğin ardından ise, İngiltere diğer ülkelerden

⁶¹⁴ Ali L. Karaosmanoğlu, “Transatlantik Çatlağı: Değişen Kimlikler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl. 6, Sayı. 23, 2003, s. 184.

⁶¹⁵ *A.g.m.*, s. 185.

⁶¹⁶ Morley ve Robins, *a.g.e.*, s. 79.

farklı değerlendirilmiş ve ilişkiler olağan şekilde ilerlememiştir. Örneğin, bu başlığın odak noktasını oluşturan İngiltere'nin AB'den ayrılma referandumu İngiltere adına ilk kez gerçekleşmemiştir. 1975 yılında da benzer bir referandum girişiminde bulunulmuştur. İngiltere, Avrupa Topluluğu içinde kalıp kalmama konusunda 1975 yılında bir referanduma gitmiştir ve %67 çoğunlukla kalma kararı sonucu ile karşılaşılmıştır.⁶¹⁷ Tarihsel açıdan ilişkilerin olağan bir seviyede ilerlemediğine dair bir diğer örnek ise, 1970'li yıllarından sonundan 1990'lı yılların başlarına değin İngiltere başbakanı olan Margaret Thatcher'ın döneminde İngiltere'nin bütünleşme hareketine bakış açısıdır. Bu dönemde, Avrupa Topluluğu'nun federal bir Avrupa isteğine, iktisadi birlik ve ortak para sistemi gibi reformlarına karşıtlık üst düzeyde olmuştur.⁶¹⁸ Yakın döneme dair bir diğer örnek ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003 Irak müdahalesinde İngiltere'nin Almanya ve Fransa başta olmak üzere AB'nin genelindeki görüşten ziyade Atlantik ekseninde yer almış olmasıdır. Çeşitli örneklerle temellendirilen bu tarihsel karşıtlığın ayrılma referandumuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, İngiltere'nin sürekli "egemenlik" kaygısı taşıması, ekonomik açıdan Euro bölge dâhil olmaması ve yine Schengen ülkeleri arasında yer almaması bu görüşü doğrulayan etmenler arasındadır.

Bu tarihsel perspektif kapsamında İngiltere'yi referanduma götüren sürecin başlangıcı olarak Ocak 2013'de İngiltere Başbakanı David Cameron'un açıklamaları gösterilebilir. Buna göre Cameron, 2015 yılındaki genel seçimleri kazanması halinde AB üyeliğinin, referanduma götüreceğini ve ayrılma kararının alınması sonucunda da "bunun tek gidişlik bir bilet olacağını ve geri dönüş olmayacağını" ifade etmiştir.⁶¹⁹ 7 Mayıs 2015'te gerçekleştirilen genel seçimden Cameron'un başarı ile çıkmasının ardından da aslında fiilen süreç başlamıştır.

Referanduma ve olası sonuçlarına geçmeden evvel, İngiltere'yi ayrılma sürecine götüren iki nedeni belirtmek gerekmektedir. Bunlar, siyasi nedenler (egemenlik sorunu),

⁶¹⁷ Nilgün Arısan Eralp, "Birleşik Krallık, AB ve Türkiye", **TEPAV**, Nisan 2013, s. 2. "Ortak Pazar Referandumunu" olarak nitelendirilen bu referandum sonucunda o tarihte İngiliz seçmenlerin %67,2'si Avrupa bütünleşme süreci içerisinde kalma yönünde kararlarını belirtmişlerdir. Gökay Özerim, "Brexit: Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsat mı, Kriz mi?", **İktisat ve Toplum**, Yıl. 7, Sayı. 76, Şubat 2017, ss. 14-15.

⁶¹⁸ Can Zengin, "Brexit: Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ndeki Geleceği mi?", **BİLGESAM Analiz**, No: 1308, Mart 2016, s. 2.

⁶¹⁹ "AB Üyeliğini Referanduma Götüreceğim", <http://www.ntv.com.tr/dunya/ab-uyeligini-referanduma-goturecegim,8EmMvzddakOuJYah2WKRJg>, (Erişim: 20.09.2016)

ve ekonomik nedenlerdir. İlk olarak, AB'nin federal bir yapıya evrildiği tartışmaları bağlamında, AB kurumlarının üye ülkelerin egemenlik haklarını kuvvetlendirecek yönde reforme edilmesi gittikçe zorlaşmaktadır. Dolayısıyla ayrılma kararının İngiltere'nin "bağımsızlığını" güçlendireceği değerlendirilmiştir. İkinci olarak ekonomik açıdan, ayrılma durumunda, bağımsız dış ticaret politikası ve serbest ticaret anlaşmaları yoluyla daha çok pazara ulaşma imkânı elde edileceği düşünülmüştür. Yine ekonomik nedenler açısından İngiltere, AB bütçesine yapmış olduğu net katkının yükünden kurtulmuş olacaktır. Buna göre, İngiltere'nin 2014-2020 döneminde AB bütçesine yapacağı net katkı GSYH'sinin yıllık 0,5'ine denk gelmektedir.⁶²⁰ Rakamsal açıdan bu oran incelendiğinde, İngiltere'nin bütçeye sağladığı net katkının 2014 yılında 11,34 milyar pounda ulaştığı görülmektedir.⁶²¹ Son olarak ise Euro dışında olmasına rağmen ekonomik kararlarda Euro bölgesinin etkin olması İngiltere adına rahatsız edici bir durum olmaktadır. 2010-2014 arasında Euro bölgesi sadece yüzde 0,7 oranında büyüebilmiş iken, İngiltere'nin ise aynı dönemde Euro bölgesi ortalamasının 2,5 katı oranında büyümeyi başarmış olması⁶²² İngiltere'nin kendi ekonomik dinamikleri açısından daha güçlü olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla gerek siyasi gerekse de ekonomik, iki neden açısından da İngiltere, "bağımsızlık" vurgusu üzerinden hareket etmiş ve bu durum, bazı konularda Brüksel'e teslim ettiği yetkileri İngiltere'nin "geri almak" istediği şeklinde ele alınmıştır.⁶²³

Bu nedenler çerçevesinde 23 Haziran 2016'da gerçekleştirilen referandumdan %52 oranında ayrılma kararı çıkmış ve Brexit taraftarları, Bremain taraftarlarından üstün gelmiştir.⁶²⁴ Ayrılma kararının ekonomik, hukuki ve kimlik ekseninde siyasi sonuçları bulunmaktadır. Ekonomik neden ve sonuçlar gerek İngiltere gerekse AB adına farklı çalışmalarda incelenmiştir.⁶²⁵ Çalışmanın kapsamı açısından bu sonuçlardan

⁶²⁰ Mustafa Kutlay, "İngiltere AB'den Ayrılsa Ne Olur?", <http://www.usak.org.tr/tr/kose-yazilari/ingiltere-ab-den-ayrilirsa-ne-olur>, (Erişim: 01.09.2016)

⁶²¹ Feyzullah Altay, "Brexit-İngiltere'nin AB'den Ayrılması Sorunsalı, Türkiye'ye Olası Etkileri", **Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu**, Nisan 2016, s. 1

⁶²² Mustafa Kutlay, "Brexit' Tartışmaları: AB Projesi Ulusal Egemenliğe Karşı", <http://www.usak.org.tr/tr/kose-yazilari/brexit-tartismalari-ab-projesi-ulusal-egemenlige-karsi>, (Erişim: 01.09.2016)

⁶²³ Sedef Kınacıoğlu, "İngiltere AB'den Neden Ayrılmak İstiyor?", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130123_eu_uk_analysis.shtml, (Erişim: 28.08.2016)

⁶²⁴ Brexit terimi, Birlikten ayrılmayı savunanları temsil eden, Britain ve Exit kelimelerinden; Bremain terimi ise, Birlikte kalmayı savunanları temsil eden Britain ve Remain kelimelerinden oluşmaktadır.

⁶²⁵ Centre for European Reform, "The Economic Consequences of Leaving the EU, The Final Report of the CER Commission on the UK and the EU Single Market", June 2014,

ziyade hukuki ve kimlik ekseninde siyasi sonuçlara odaklanmakta fayda görülmektedir. Hukuki açıdan işleyiş temelde Lizbon Antlaşması 50. Maddesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu maddeye göre temel hatları ile, “her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlik’ten çekilmeye karar verebilir ve çekilme kararı niyetini Avrupa Birliği Zirvesi’ne bildirir. Birlik, söz konusu devletle, Avrupa Birliği Zirvesi tarafından belirlenen yönlendirici ilkeler ışığında, bu devletin Birlik ile gelecekteki ilişkisinin çerçevesini dikkate alarak, çekilmeye ilişkin kuralları belirleyen bir anlaşmayı müzakere eder ve akdeder.”⁶²⁶ Bununla birlikte, ayrılma sürecinin hukuki boyutunun en az iki yıl süreceği öngörülmektedir.

Kimlik tartışmaları açısından siyasi bağlamda ayrılma kararı hem AB için hem de İngiltere için bir takım sonuçlar ve öngörüler ortaya çıkarmıştır. AB açısından öncelikle bu ayrılma kararı, Birliğin uluslararası alanda prestij kaybına neden olmuştur. AB’nin dağılacağı öngörüsünde bulunan tartışmaları güçlendirmiştir. Tartışmaların tamamen temelsiz olduğunu iddia etmek de mümkün görünmemektedir. Çünkü AB’nin ilk hamle olarak Brexit’in domino etkisi yaratmasını engellemeye çalışacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, Fransa’nın da aralarında bulunduğu çok sayıda AB ülkesinde aşırı sağcı partilerin güç kazanmaya devam etmesi dikkate alınarak, Brexit örneğinin izlenmesini engellemek amacıyla radikal adımlar atılabilir.⁶²⁷ Zira referandum sonrasında Fransa’dan aşırı sağcı lider Le Pen, Hollanda’dan Özgürlük Partisi lideri Geert Wilders temelde aynı şekilde ülkelerinin de referanduma gitmeleri gerektiği yönünde demeçler vermişlerdir.⁶²⁸ Dolayısıyla Birlik, bu bağlamda bir başka bir kimlik krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü “biz” kavramının inşa edilmeye çalışıldığı bir

https://www.cer.org.uk/sites/default/files/smc_final_report_june2014.pdf (Erişim: 09.08.2016). Gregor Irwin, “Brexit: The Impact on the UK and EU”, **Global Counsel**, June 2015, https://www.global-counsel.co.uk/sites/default/files/special-reports/downloads/Global%20Counsel_Impact_of_Brexit.pdf, (Erişim: 11.08.2016). Azad Zangana, “UK Referendum on EU Membership: The Risks of Brexit, The Implications of the UK Voting to Leave the EU”, **Schroders**, London, April 2016. Rahel Aichele ve Gabriel Felbermayr, “Costs and Benefits of a United Kingdom Exit from the European Union”, **Bertelsmann Stiftung**, April 2015. “The Economic Impact of ‘Brexit’”, <https://woodfordfunds.com/economic-impact-brexit-report/>, (Erişim: 16.08.2016)

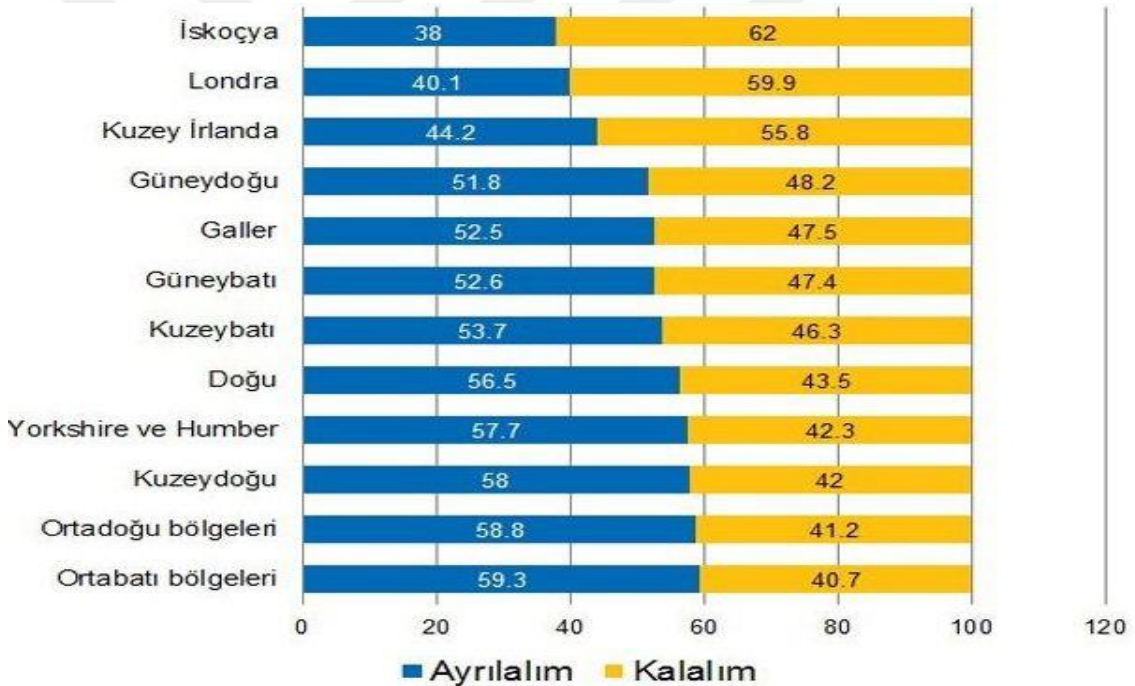
⁶²⁶ T. C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, Ankara, 2011, s. 41.

⁶²⁷ “Ayrılma Kararı Çıktı, Şimdi Ne Olacak?”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_ab_referandum_ne_olacak, (Erişim: 15.08.2016)

⁶²⁸ “Brexit: AB’de Aşırı Sağ Liderler Ülkelerinde Referandum İstiyor”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_ab_sag_tepkiler, (Erişim: 20.09.2016)

süreçte, ayrılma yönündeki taleplerin Birlik üyesi diğer birkaç ülkede dile getirilmesi Avrupa kimliği tartışmaları açısından göz ardı edilemez bir risk oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, kimlik krizi sadece AB için söz konusu değildir. Benzer bir tartışma farklı boyutta İngiltere için de söz konusudur. Çünkü her ne kadar toplamda %52 oranında ayrılma kararı çıkmış olsa da İskoçya’da bu oran %38 oranında kalmış ve kalma taraftarları %62 oranında olmuştur. Benzer durum Kuzey İrlanda için de söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu kararın tüm İngiltere’nin kararı olduğu tartışmaya açık bir konu olmakta ve kriz tartışmaları ortaya çıkmaktadır. Referandumdan kısa bir süre sonra, İskoçya Özerk Yönetimi Başbakanı Nicola Sturgeon’un İskoçya’nın AB’deki yerini korumak için Brüksel ile görüşmelere başlamak istediklerini belirtmeleri bu bağlamda dikkat çekicidir.⁶²⁹

Şekil 2. Birleşik Krallıkta Bölgelere Göre Oy Oranları (%)⁶³⁰

Son olarak, İngiltere’nin ayrılma kararı, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri açısından da önem arz etmektedir. Fransa ve Almanya gibi Türkiye’nin üyelik sürecine olumsuz bakan Birlik üyesi ülkelerin yanında İngiltere’nin Türkiye’nin üyelik sürecine

⁶²⁹“Brexit Referandumu: İskoçya AB ile Görüşmeye Hazırlanıyor”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160625_iskocya_ab, (Erişim: 19.09.2016)

⁶³⁰“Brexit: AB’den Ayrılan İngiltere Bölünür mü?”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_ab_ingiltere_bolunme, (Erişim: 17.01.2018)

olumlu yaklaşımı açısından da Türkiye'nin bu karardan etkilenmiş olacağı eklenmelidir. Katılım müzakerelerinin başlaması kararının İngiltere'nin AB dönem başkanlığı sırasında alınmış olması pratikte de bu desteğin belirgin örneklerinden birisini oluşturmuştur/oluşturmaktadır.⁶³¹

7. “AVRUPA” VE “KİMLİK” TARTIŞMALARI AÇISINDAN KAVRAMSAL ÇELİŞKİLER VE MUĞLÂKLIKLAR

Müslümanların ve göçmenlerin ötekileştirilmesi, aşırı sağın yükselişi ve Amerikanlaşma tehdidi haricinde Avrupa kimliği inşası önündeki bir diğer engel ise, ‘Avrupa’ ve ‘kimlik’ kavramlarının farklı kombinasyonlar dâhilinde kullanılmalarıdır. Çalışma öncesi ve süresince incelenen literatürde bu durum gözlemlenmiştir, dolayısıyla bu bölüm kapsamında not düşülmesi gerektiği düşünülmüştür. Zira o denli farklı tanımlamalar söz konusu olmaktadır ki, bu tanımlamaların bir rekabet halinde mi olduğu, yoksa birbirini destekleyici halde mi olduğu sorusu ve Avrupa'nın gerçekte ne istediği sorusunun dahi sorulabilmesi durumu söz konusu olmaktadır.

Bu bağlamda verilebilecek birkaç örnek anlatılmak istenen sorunsalı daha açıklayıcı kılacaktır. Örneğin, ‘Avrupalı kimliği’ ve ‘üye devletlerin milli kimliği’ arasındaki rekabetten bahsedilebilir.⁶³² Burada, Avrupa kimliği, üye devletlerin milli kimliğine ‘rağmen’ mi inşa edilmektedir ve bu mümkün olabilecek midir? Mümkün ise, kurumsal ve hukuki hamlelerin haricinde sosyolojik ve psikolojik ekseninde bu hedef hangi yöntemlerle gerçekleştirilecektir? Yine Maastricht Antlaşması ile gelen Avrupa vatandaşlığı/yurttaşlığı kavramı, ulusal hassasiyetlerin odak noktasında yer almaktadır. Antlaşmada, Birlik yurttaşlığının tamamlayıcı durumundan bahsedilse de ‘ulusal yurttaşlık’ ve ‘Avrupa yurttaşlığı’ arasındaki çelişki de müşahade edilebilmektedir.⁶³³ Çünkü bu noktada da kavramsal olarak ulus-üstü bir yapıya sahip olan Birlik yurttaşlığı ile ulus devlet eksenli yurttaşlık arasındaki girift yapı söz konusudur. Zira inşa edilmek istenen ‘Avrupa kimliği’ için ‘Avrupa yurttaşlığı’⁶³⁴ kavramının hangi konumda yer aldığı bir diğer tartışmalı durumu ortaya çıkarmaktadır. İfade edilen çelişkili görüntü

⁶³¹ Altay, F., **a.g.m.**, s. 7.

⁶³² Nurullah Aydın, **Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009, s. 243.

⁶³³ Deniz Altınbaş, “Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi: Avrupa Yurttaşlığı”, **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/3, 2009, s. 96.

⁶³⁴ Dirk Jacobs ve Robert Maier, “European Identity: Construct, Fact and Fiction”, (ed.) M. Gastelaars ve A. de Rujiter, **A United Europe. The Quest for a Multifaceted Identity**, Maastricht, Shaker, s. 18.

haricinde, Avrupa'nın hangi kimliği istediği sorusuna da cevap verilebilmesi gerekmektedir. Örneğin, kavramsal olarak 'Avrupa Birliği kimliği' mi, yoksa 'Avrupa kimliği' mi tartışılmaktadır?⁶³⁵ Hatta bir adım ileride 'Avrupa medeniyeti kimliği' ile 'Avrupa entegrasyon kimliği' kavramları arasında bir tartışma da söz konusudur. Bütün bu muhtelif yaklaşımlar sebebiyle kavramlar muğlaklaşmaktadır.⁶³⁶

Kavramlar, muhtevayı belirleyen en önemli argümanlardır. Avrupa'nın bir kimlik peşinde olduğu gerek tarihsel gerekse Birliğin atmış olduğu adımlardaki doneler açısından bir gerçektir. Bu gerçeğe karşın, muhtevanın tesis edilebilmesi adına kavramların doğru ve tartışmaya mahal bırakmayacak bir biçimde oluşturulmaları gerekmektedir. Ele alınan ve benzer örneklerdeki çelişkiler ya da muğlaklıklar inşanın hangi yönde olacağı noktasında vasıtaların tam olarak inşa edilemediği ve aktarılamadığı sonucunu doğurmaktadır. Avrupa, akademiadan toplumun çeşitli kesimlerine değin bu inşa ve aktarım sürecini gerçekleştiremediği takdirde, 'Avrupa' ve 'kimlik' kavramlarının muhtelif kullanımları kimlik inşa sürecinin önündeki bir diğer engel olmaya devam edecektir.

8. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KÜLTÜR VE KİMLİK TARTIŞMALARI

8.1. Genel Hatları ile Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel ve Hukuki Boyutu

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, tarihsel temelde Osmanlı Devleti'nin batılılaşma/modernleşme sürecinin başlangıcı olan Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmalarına kadar uzanmaktadır.⁶³⁷ Süreç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından süreklilik içerisinde yeni bir boyut kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında Atatürk'ün dış politika hedefi Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk milletini medeni

⁶³⁵ Karluk, **a.g.e.**, s. 237.

⁶³⁶ Bu konuda bkz. Erdem Özlük, "Avrupa Kimliğinin Oluşumunda, Mental, Suni ve Doğal Sınırların Fonksiyonları," **Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı**, Isparta, 2009, s. 2007.

⁶³⁷ "Klasik dönemde Müslümanlar, Hıristiyan dünyasından ('kafiristan' dedikleri Avrupa'dan) gelen şeylere mekruh gözüyle bakıyor; tutucu çevreler "Frenkleri" taklit etmeyi küfür sayıyorlardı. Avrupa medeniyetine karşı ilk davranış değişimi; Osmanlı bozgununu belgeleyen 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra bir ölüm-kalım sorusu olarak belirmeye başladı." Halil İnalçık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, s. 78.

dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmekti. Kısaca çağdaşlaşma olarak adlandırılan bu hedef, batılı bir devlet kurmak ve batıya yönelmekle mümkün olabilirdi.⁶³⁸

Batı eksenli kuruluşlara katılma noktasında II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan konjonktürde Türkiye, Avrupa Konseyi'ne daha kuruluş aşamasında, 1949 yılında üye olarak ve aynı yıl Washington Antlaşmasıyla kurulan NATO'ya, Kore Savaşı'na asker gönderen ülkeler arasında yer almasının da belirleyici etkisi ile 1952 yılında katılarak tercihini 'Batı' bloğundan yana yapmıştır. Siyasi ve güvenlik eksenindeki üyeliklerin ardından, ekonomik eksende ise tercihini Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) yana yapmıştır.

Türkiye, 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapmış olduğu ortak üyelik başvurusu ile bahsi geçen yeni boyut içerisinde yeni bir süreç başlamıştır. Bu ilişkinin hukuksal temeli, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'na dayanmaktadır.⁶³⁹ Bu anlaşma aynı zamanda, Türkiye'nin AET'ye ne zaman katılacağını da düzenlemektedir. Burada üç aşamalı bir süreç söz konusudur: 'hazırlık dönemi', 'geçiş dönemi' ve 'nihai dönem'. Ankara Anlaşması ile 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol arası dönem 'hazırlık dönemi'ni ifade etmektedir. Bu dönemde Topluluk, Türkiye'ye ticari kolaylıklar sağlamış, mali yardımlar yapmış, krediler vermiştir. 1973 yılından Gümrük Birliği'ne (1995/1996) uzanan süreç ise 'geçiş dönemi'ni ifade etmektedir.⁶⁴⁰

Türkiye, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün öngördüğü gümrük indirimlerini 1976 yılına kadar yerine getirmiştir. Fakat 1976 yılından itibaren Türkiye bu indirimleri askıya almıştır. Bunun sebepleri, bir ölçüde 1970'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisinde yaşanan güçlükler ile siyasi istikrarsızlık olmuştur.⁶⁴¹ 12 Eylül 1980'de yaşanan askeri müdahalenin ardından ise, ilişkilerin daha da zayıflamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Lakin 1983'te yapılan seçimlerin ardından, 24 Ocak kararlarının da mimarı Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte, 14 Nisan 1987

⁶³⁸ Atilla Sandıklı, **Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği**, Beta, İstanbul, 2008, s. 211.

⁶³⁹ Ülger, **a.g.e.**,177.

⁶⁴⁰ Dura ve Atik, , s. 215.

⁶⁴¹ H. Mustafa Paksoy vd., **Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği (Türkiye-AB İlişkileri)**, Nobel Yayın, Ankara, 2011, s. 63.

tarihinde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu gerçekleştirilecek ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği kararı ile de 'nihai dönem' başlamış olacaktır.

16 Haziran 1997'e gelindiğinde, Avrupa Birliği'nin gelecek perspektifinin ortaya konduğu "Gündem 2000" başlıklı raporda, siyasi ve ekonomik gerekçeler öne sürülerek Türkiye'nin genişleme sürecine dâhil edilmediği görülecektir. Raporun açıklanmasından kısa bir süre sonra toplanan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Lüksemburg Zirvesi kararları da bu rapor doğrultusunda şekillenecek ve Türkiye genişleme sürecinin dışında bırakılacaktır.⁶⁴²

Avrupa Birliği'nin bu tutumu, Türkiye tarafından eleştirilmiş ve siyasi diyalogun askıya alınması söylemleri artırılmıştır. Bununla birlikte, Aralık 1999 Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları'nın Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığını onaylamasıyla Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Fakat on üç aday ülke arasında sadece Türkiye ile tam üyelik görüşmelerinin açılmamış olduğu eklenmelidir.⁶⁴³

17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde ise, AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası daha yaşanmıştır. Zirvede Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır. 3 Ekim 2005'te Lüksemburg'da yapılan Hükümetler arası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır.⁶⁴⁴

8.2. İlişkilerin Kimlik ve Kültür Boyutu

Avrupa Birliği açısından söz konusu Türkiye olduğu zaman; idari, yasal, ekonomik uyum süreci ve göstergeler ile müktesebatın haricinde kültür ve kimlik tartışmalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Artık pek çok kimse, ekonomik performans veya herhangi başka bir objektif kıstasın Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin kaderini belirlemeyeceğini kabul etmektedir.⁶⁴⁵ Aynı şekilde Birliği'nin bütünleşme sürecine doğru giden yol haritasında, diğer ülkelerden farklı

⁶⁴² Ülger, a.g.e., s. 181.

⁶⁴³ Karluk, a.g.e., s. 618-619.

⁶⁴⁴ "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1> (Erişim: 11.01.2016)

⁶⁴⁵ Yanarışık, a.g.e., s. 66.

değerlendirme eksenlerinin tam da Türkiye için olduğu anları gözlemleyebilmek olasıdır. Diğer ülkeler için uygulanan demokrasi ve ekonomik refah kriterlerinin yanı sıra, Türkiye söz konusu olduğunda, kültürel kimlik algısının giderek önemli bir referansa dönüştüğü gözlenmektedir.⁶⁴⁶

Türkiye'nin Avrupa'da olduğu, fakat Avrupalı olmadığı düşüncesi yeni bir düşünce değildir.⁶⁴⁷ Bu durumu tarihsel referansların bir takım uzantıları olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki günümüz Türkiye'si ya Osmanlı İmparatorluğu'nun egzotikleştirilmiş geçmişine bağlı çekiciliğin ya da aynı İmparatorluğun Avrupa'ya meydan okuyuşunun mirasçısı olarak hatırlanmaktadır. Avrupa kolektif bilincinde Türk, cezp edici ve barbar Doğulu figürüyle bağlantılandırılmaktadır.⁶⁴⁸

İnalcık'ın ifadesi ile, AB ile üyelik konusu ortaya çıktığından beri Avrupa'nın ileri sürdüğü koşullar, XIX. yüzyıl Şark Meselesi yaklaşımını hatırlatmaktadır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda tüm dünya geleneksel medeniyetlerini, ya doğrudan koloni-sömürgeleri haline getiren ya da Osmanlı örneğinde olduğu gibi, kendi ekonomik gereksinimlerine göre reform adı altında birtakım yapı değişikliklerini kabul ettiren (Osmanlı Tanzimat 1839-1877 reformları) bir Avrupa ile karşılaşılmaktadır.⁶⁴⁹ Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ni, 1923'te kurulan bugünkü Türkiye milli devleti ile özdeşleştirmek, Avrupa devletlerinin modern Türkiye ile ilgili meselelerde Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı zaman dışı haksız muamelelerinin nedenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir.⁶⁵⁰ Tarihsel unsurlar Türkiye-AB ilişkilerinde o denli etkili olmaktadır ki, Almanya'da gurbetçi olarak nitelendirilenler dahi Osmanlı'nın (bir bakıma İslam'ın) Avrupa'ya ilerleyişinin devamı (bu sefer ekonomik amaçlarla) olarak görülmektedir.⁶⁵¹

Kurumsal manada aslında sürecin başlangıcından itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusuyla birlikte içinde Müslüman bir ülkenin de yer alacağı bir

⁶⁴⁶ Kaymas, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁴⁷ Ingrid Kylstad, "Turkey and the EU: A 'New' European Identity in the Making", **LSE Europe in Question Discussion Paper Series**, No. 27, 2010, s. 7.

⁶⁴⁸ Tatal, **a.g.m.**, s. 175.

⁶⁴⁹ İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği...", s. 82.

⁶⁵⁰ Halil İnalcık, **Osmanlı ve Avrupa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri**, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 127.

⁶⁵¹ Robins, **a.g.m.**, s. 511.

AB olasılığının, Avrupa'nın İslam hakkındaki yerleşik ve kökleri çok derinlere giden endişe ve korkularının su yüzüne yeniden çıkmasına vesile olduğu not düşülmelidir.⁶⁵² Bununla birlikte, özellikle Soğuk Savaş döneminde, dönemin yapısından ve şartlarından ötürü Türkiye ile Avrupa bütünleşme süreci arasında kurulan ilişkilerde Türkiye'nin kültür olarak Avrupalı olmadığı eksenindeki tartışmalara bu denli yoğun bir şekilde rastlanmamaktadır.

Soğuk Savaş sonrası ve XXI. yüzyıldan itibaren ki, bahsedilen endişe ve korkunun ilişkilerin belirleyici argümanları arasında yer aldığı görülmüştür. Bu noktada, kültür ve kimlik sorunu olarak, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerine yeniden bir değer biçmenin, aslında, temel bir düzeyde Avrupa Birliği'nin ortak kimlik tasarımı ve değişen kültürel kimlik ve aidiyet ilişkilerine dair yeniden değer biçme çabasından bağımsız olmadığı dikkate alınmalıdır.⁶⁵³ Zira problemin temelinde bu hususun yer aldığı düşünülmektedir. Müslüman bir Türkiye'nin üyeliği Avrupalılık kimliğini yeniden tartışmaya açacak potansiyele sahip bir gelişme olacaktır.⁶⁵⁴ Avrupa'nın bu tartışmaya ve yüzleşmeye hazır olduğu çalışmanın çeşitli aşamalarında ifade edildiği üzere şüphelidir. Bu nedenle, Türkiye-AB ilişkilerinde bu hususa da göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira kimlik belirsizleştikçe, bu kimliğin "öteki"ni belirlemesi ve kabul etmesi de zorlaşmaktadır. Tehdide maruz kalma ihtimali söz konusu olması halinde de, kendisini dışarıya karşı kapatmaktadır.⁶⁵⁵

XXI. yüzyıla adım atarken, 11 Eylül saldırıları sonrasında Türkiye'nin AB üyeliği konusu, bu kez Avrupa'da yükselen iki temel tehdit algılaması etrafında değerlendirilmiştir: İslami terör tehlikesi ve entegrasyon politikalarının başarısız olduğu korkusu. Her iki tehdit algılamasında da İslamiyet kültürel referans noktası olarak alınmış ve böylelikle konu, Türkiye'nin üyeliği ile ilişkilendirilmiştir.⁶⁵⁶ Buna karşın, Hollanda Kamu Politikaları Bilimsel Kurulu, yapmış olduğu bir çalışmada din vurgusunun AB ile ilişkiler açısından Türkiye adına etkin bir faktör olmadığını ifade

⁶⁵² Yeğenoğlu, **a.g.m.**, s. 90. "Türkiye'yi İslami muhtevaya sahip bir kültür veya medeniyet düzleminde ötekileştiren bu tür bir tutumu, tarihsel kökleri derinlere uzanan "Avrupa milliyetçiliği"nin tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür." Anık, **a.g.e.**, s. 166.

⁶⁵³ Kaymas, **a.g.e.**, s. 48.

⁶⁵⁴ Gökçe, **a.g.m.**, s. 40.

⁶⁵⁵ Nezar Al Sayyad ve Manuel Castells, "İslam ve Avrupa'nın Değişen Kimliği", **Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam**, (çev.) Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7.

⁶⁵⁶ Yanarışık, **a.g.e.**, s. 165-166.

etmektedir: “din Kopenhag kriterlerinde herhangi bir rol oynamamaktadır. Bu nedenle nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması gerçeği, Türkiye’ye 1999 yılında aday ülke statüsü kazandıran kararda resmi olarak etkin olmamıştır.”⁶⁵⁷ Ancak bu hususun çok da gerçekçi kabul edilmediği de düşünülmektedir. Örneğin, bu kez başka bir perspektiften John Casey’in The Daily Telegraph’daki 31 Aralık 2002 tarihli makalesinde, “üyelik için tarihten kopup sadece saf bir evrensel kriter -demokrasi, azınlık hakları vs- uygularsanız, o zaman İsrail de Birliğe şimdi üye olmalıdır, zaman içinde Mısır da ve kim bilir, bir gün özgürleşmiş Irak bile”⁶⁵⁸ yönündeki ifadesi evrensel kriterlerin bile bir aşamada yeterli olamayacağını, kimlik meselesinin daha etkin bir faktör olduğunu teyit eder mahiyette olmuştur.

2004 yılında gerçekleşen beşinci genişleme sürecinde ifade edildiği üzere “hazmetme kapasitesi” tartışmaları ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin üyeliği söz konusu olduğunda da aynı tartışmalar baş göstermektedir, fakat farklı bir boyutta. Beşinci genişleme sürecinde kurumsal manada hazmetme kapasitesinden bahsedilse de, Türkiye özelinde kültür ve kimlik boyutlu bir hazmetme kapasitesi üzerinden değerlendirme yapılmaktadır.⁶⁵⁹ Dolayısıyla Türkiye, hukuki ve idari anlamda uyum sürecinde ne kadar başarılı olursa olsun, Avrupa Birliği, Türkiye’nin Avrupa özelliklerini tanımamakta ısrar etmekte⁶⁶⁰ ve kimlik açısından ilişkilerin ‘problemlili’ olduğu yönünde eğilime sahip olmaya devam etmektedir. Karlsson’a göre, bu bağlamda, Türkiye adına zorunlu hukuki kriterler haricinde coğrafi, jeostratejik, dini, kültürel ve tarihi gibi yeni kriterler icat edilmiştir. Fakat Türkiye adına bir hazmetme kapasitesi geçerli bir neden değildir. Zira diğer üye ülkelerin hazmedilmiş olduğu tartışmaya açıktır.⁶⁶¹

Avrupa, önceki başlıklarda da görüldüğü üzere, ‘Avrupalı’ (bu kavram halen inşa edilememiş olsa da) olmayanlar haricindeki farklılıkları sorun olarak görmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin Birliğin kültürel homojenliğine zarar vereceği görüşü hâkimdir. Çünkü Türkler, Avrupalı olarak görülmemektedir. Bu yüzden de her zaman belli bir uzaklıkta tutulması gerektiği yönündeki düşünceler söz

⁶⁵⁷ Hollanda Kamu Politikaları Bilimsel Kurulu, **Avrupa Birliği, Türkiye ve İslam**, (çev.) Türkevi Research Center, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2007, s. 16.

⁶⁵⁸ Yeğenoğlu, **a.g.m.**, s. 97.

⁶⁵⁹ Akdemir, **a.g.e.**, s. 201.

⁶⁶⁰ Morley ve Robins, **a.g.e.**, s. 12.

⁶⁶¹ Karlsson, **Avrupa ve Türkler...**, s. 9.

konusudur.⁶⁶² Ancak bu noktada Şu husus da göz ardı edilmemelidir; Türkiye, ağırlığı Müslüman toplumu ve seküler/demokratik siyasi kimliğiyle, Avrupa kimliğinin nereye kadar çoğulcu ve çok kültürlü olacağının belirlenmesinde en önemli aktördür. Dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye tam yeliği, Avrupa'nın siyasi kimlik bağlamında geleceğini Şekillendirecek temel referanslardan birisidir.⁶⁶³ Net bir Şekilde belirtilebilir ki, Avrupa'daki Türklerin zellikle Almanya'da entegrasyon açısından baŐarisız addedilmesi ve Müslüman kimlik, bu düşüncelerin alt yapısını oluşturan iki başat faktör konumunda olmaya devam etmektedir.

Tarihsel ve güncel referansların haricinde, burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise coğrafya meselesidir. Birliğin genişleme kriterlerindeki coğrafyayı dikkate almış olduğu Fas rneğinde de görülmüŐtü. Türkiye için coğrafya meselesinin kültür ve kimlik tartışmalarının tali boyutunu oluşturmaktadır. Bu argüman da arka planda kültür ve kimlik yer alsada Türkiye için öne sürülebilmektedir. Lakin bu noktada Birlik adına çelişkili göstergeler ve örnekler mevcuttur. Örneğin, coğrafı anlamda Amerika kıtasına ait olan Grönland, 1985 yılına kadar Danimarka Krallığı'nın bir parçası olduğu için aynı zamanda Avrupa Topluluğu toprağı sayılmıŐtır.⁶⁶⁴ Aynı bağlamda, beşinci genişleme ile alakalı olarak Kıbrıs ile ilgili örnek de bu çeliŐkiyi derinleştirmektedir. Son olarak, yine kimlik-kültür tartışmaları bağlamında, özellikle Arap Baharı olarak nitelendirilen süreçte, ilişkilerin mlteciiler ekseninde yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. Zira göçmen problemi ve Müslümanlara yönelik derinleŐen önyargının da göz ardı edilemez etkisi ile Birlik, bu sorunun kendi sınırları dışında çözülmesini istemektedir. Mlteciilere yönelik olarak da bir duvar inşa etmektedir. Türkiye de bu bağlamda Birlik adına mlteciilerin adeta son durağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla Suriye'de yaşanan gelişmelere ve mlteciilere Avrupalı liderler "güvenlikçi" bir perspektiften bakarak, Türkiye'yi bir 'aday ülke' yerine Avrupa'ya göçmen akıŐını kontrol edecek bir 'sınır ülke'ye indirgedikleri izlenimi vermektedir.⁶⁶⁵ Bu süreç de ilişkilerin kısa vadede mevcut girift yapısının çözülemeyeceğinin ipuçlarını sunmaktadır.

⁶⁶² Noi, **a.g.e.**, s. 190.

⁶⁶³ E. Fuat Keyman, **Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85.

⁶⁶⁴ zdemir, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁶⁵ Mustafa Kutlay ve znur Akcalı, Mülteci Krizi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Eksen Kayması Riski", **UŐak Analiz**, No. 29, 2015, s. 9.

SONUÇ

Avrupa, tarihi boyunca içte ya da dışta hep bir “öteki”ye sahip olmuş ve bu ötekine karşı bir “biz” tanımlaması içerisinde olmuştur. Tarihsel süreç boyunca ötekilerin değişimi ile birlikte, Avrupa’nın biz tanımı da değişime uğramıştır. Çalışma boyunca ifade edildiği üzere, Antik Yunan Dönemi’nden içerisinde bulunduğumuz zaman dilimine değin yaşanan kavramsal değişim ve ontolojik dönüşümün izlerini görebilmek mümkün olmuştur. Özellikle ontolojik dönüşüm açısından da Avrupa’nın benlik mücadelesi içerisinde olduğu görülmüştür. Doğu-Batı ekseninde Avrupa kimliğini şekillendiren unsurlar, farklı dönemlerde farklı faktörlerle “öteki” olarak değerlendirilmiş ve bu noktada kimlik çatışmalarını ve sorununu ortaya çıkmıştır.

Avrupa, kimliğini inşa etme amacındayken, Doğu ve Batı eksenleri arasında bir yandan “bizden olmayanlar” üzerinden ötekileştirme sürecini harekete geçirmiş, diğer yandan da kendi özgün değerleri üzerinden bir tanımlama yapma amacı içerisinde olmuştur. Dün, Doğu açısından dini ve siyasi odaklı bir biçimde İslam ve Müslümanlar öteki iken; bugün İslamlaşma tehdidi açısından güvenlik ve ekonomi odaklı söylemler öne sürülerek bir ötekileştirme süreci söz konusu olmaktadır. Dün, Batı açısından medeni, uygar ve ilkel, barbar ayrımı üzerinden ulaşılan yeni coğrafyalar ötekileştirilirken, bugün kültürel temelli Amerikanlaşma tehdidi söz konusu olmaktadır.

Bu tehditler ve ötekiler karşısında, Avrupa (Birliği) bir kimlik peşindedir. Bu kimlik, AB’nin geleceğinin temel noktalarından birisi olacaktır. Zira siyasi entegrasyonun amaçlandığı süreçte, ortak bir kimliğin eksik olması bütünleşme sürecini ulus-üstü yapıdan uzaklaştırabilecektir. Birlik, Soğuk Savaş döneminin sonrası ve XXI. yüzyılın başlangıcı ile birlikte bu kimliği oluşturmak adına çeşitli hamleler gerçekleştirmiştir. Maastricht Antlaşması ile gelen “Avrupa vatandaşlığı” kavramını, özellikle rafa kaldırılan ya da kaldırılmak zorunda kalınan “AB Anayasası” girişimini, Lizbon Antlaşması ile demokrasi açığı tartışmalarını azaltmayı amaçlayan maddelerin getirilmesini bu hamleler bağlamında değerlendirebilmek mümkündür. Ancak Avrupa Birliği adına bu hamlelerin neticeleri ile beklentiler arasında bir uyum olduğunu belirtmek mümkün değildir. Çünkü Avrupa vatandaşlığı kavramı, sosyo-psikolojik etkilerden ziyade teknik bir içeriğe sahip olarak kalmıştır. Avrupa Anayasası girişimi de Hollanda ve Fransa’daki referandumların olumsuz neticelenmesi sebebiyle rafa

kaldırılmış ve yerine Lizbon Antlaşması gündeme gelmiştir. Bu antlaşma, demokrasi açığı konusuna dair bazı adımların atılmasını sağlamış olsa da, bu kez de bu adımların yeterli olup olmadığı ve bir etkide bulunup bulunmayacağı tartışmaları gündeme gelmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, kuruluş aşamasından bugüne, Birlik amaç ve politikalarına vatandaşların doğrudan bir etkisini sağlayacak, tatmin edecek derecede işler bir mekanizma oluşturulamamıştır.

Bu hususların haricinde, XXI. yüzyılın başlangıcında, Avrupa Birliği'nin yaşadığı gelişmeler ve geliştirdiği reaksiyonlar ya da refleksler bir kimlik inşasının halen güç olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır. İlk olarak, 2003 yılı Irak müdahalesine müdahil olma ya da olmama noktasındaki bölünmüş tablo, Avrupa için yeni yüzyılın ilk sınavlarından birisi olmuştur ve bahsedildiği üzere “birlikte hareket” açısından yeknesak bir görünüm ortaya çıkmamış, aksine ulusal çıkarların, birlikte hareket etmekten daha öncelikli olduğu sonucuna dahi ulaşabilmek mümkün olmuştur. Bu gelişmeden bir yıl sonra ise, yukarıda ifade edilen Anayasa girişimi haricinde “hazmetme kapasitesi” ile gündeme gelen beşinci genişleme, ekonomik ve kurumsal sancıların dışında kimlik açısından Avrupalı olmanın temel saiklerinin neler olduğunu dolaylı olarak tartışılır hale getirmiştir.

Kimlik ve politika hususlarının dışında, ekonomik açıdan da XXI. yüzyılın Avrupa adına olumlu bir dönem olduğunu ifade etmek güçtür. 2008/2009 küresel ekonomik krizinin özellikle Yunanistan, İspanya, Portekiz gibi ülkelerde sosyo-ekonomik olarak sıkıntılı süreçleri beraberinde getirdiği görülmüştür. Her ne kadar ekonomik krizin, veriler bazındaki etkisi bu çalışmanın kapsamında yer almasa da, bu krizlerin kimlik tartışmalarının nedenleri açısından önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Zira makroekonomik göstergeler açısından sıkıntı içerisinde olan, yaşam standartları düşüş gösteren, işsizlik oranının yükselişe geçtiği ülkelerde insanlar günah keçisi olarak “göçmenler”i belirlemekte ve hedef tahtasına onları koymaktadır. AB ülkeleri bazında kimlik tartışmaları açısından göçmenlerin öteki olarak addedilmesinin nedenleri arasında tarihsel-politik ve sosyal faktörler etkili olduğu kadar bu hususun da göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Bu tablonun kimlik noktasındaki etkisine bakıldığında ise, Avrupa'nın bu inşa sürecine tehdit olarak gördüğü göçmenleri dâhil etmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla bir

yandan kendi sınırları içerisindeki “öteki” unsurları görmezden gelerek, diğer yandan da kimlik açısından bütünleştirici bir adım atabilmek mümkün görünmemektedir.

Bahsedilen nedenler doğrultusunda inşa edilen “öteki”nin varlığı, politika alanında da kendisine bir yansıma alanı bulmaktadır. Avrupa (Birliği) ülkelerinde aşırı sağın yükselişinde bu bağlam etkili olmaktadır. Yabancı düşmanlığı ve tabir-i caizse Avrupa’nın Avrupalılara ait olduğu düşüncesinin ön plana çıktığı aşırı sağcı parti ve grupların özellikle göçmenler üzerinden geliştirdikleri argümanlar ile gerek Avrupa Parlamentosunda gerek ülke parlamentolarında gerekse de Pegida gibi hareketlerle yükseliş gösterdiği görülmektedir. Lakin burada Avrupa’nın kısa vadeli politik hamleler için uzun vadede kendi aleyhine olabilecek bir süreci ortaya çıkardığı belirtilmelidir. Çünkü II. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa’daki bu bütünleşme hareketinin temellerini milliyetçiliğe karşı olma durumu oluşturmuştur. Nitekim çalışma kapsamındaki bütünleşme teorilerinde de bu husus vurgulanmıştır. Bu ulus-üstü yapı, millet ya da devletlerin üstünlüğü üzerinden gerçekleştirilecek taleplerin neticesinde yeniden ortaya çıkabilecek çatışmaların önlenmesi amacıyla kurulmuştur. Buna rağmen en azından bu çalışmanın kaleme alındığı dönemde aşırı sağın yükselişinin Birliğin kendi bünyesi adına tehdit olarak görülmemesi, XX. yüzyılın başlangıcında yaşanan kâbusun bir kez daha gündeme gelmesini şaşırtıcı kılmayacaktır.

Esasında Irak müdahalesindeki bölünmüş görüntüden Anayasa girişiminin neticesinde yaşananlara değin bahsedilen kâbusun yaşanmaya başlanmış olduğunu da söylemek mümkündür. Çünkü artık Birlik içerisindeki ülke ve bölgelerde ulusal hassasiyetlerin Soğuk Savaş dönemine kıyasla daha çok gündeme gelmeye başladığına şahit olunmaktadır. Brexit ile birlikte yaşananlar kuşkusuz bu görüşün belirgin örneklerinden birisidir. Yine 2014 yılında İskoçya’da yaşanan gelişmeler ya da 2017 yılında Katalonya/İspanya’da yaşananlar, “birlik” düşüncesi ekseninde oluşturulmuş AB adına “ayrılık” söylemlerinin yükselişini göstermektedir. Dolayısıyla ulusal hassasiyetlerin, AB çıkarlarından önce geldiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum da ortak paydada inşa edilmeye çalışılan Avrupa (Birliği) kimliği adına bir diğer engeli teşkil etmektedir.

Bu genel tabloda, Avrupa’nın kimlik arayışı içerisinde sonuçta şu tespit dikkat çekmektedir: Avrupa (Birliği) kendi içerisinde sosyo-psikolojik ve hatta politik

bakımdan bölünmüş bir görüntü ortaya koyarken, çalışmada ifade edilen unsurlar kapsamında –tehdit algısı ya da ötekileştirme açısından– Avrupa’dan ya da Avrupalı olmayanlara karşı büyük oranda birlikte hareket etmektedir. Örneğin, AB’nin Türkiye olan ilişkileri bu yönde değerlendirilebilir. Çünkü ilişkilerin sadece kurumsal ve hukuki bir zeminde ilerlememiş ve ilerlemiyor olduğu bilinmektedir. Bu konuyu esas alan kısımda da ifade edildiği üzere üyelik sürecinin önünde siyasi engeller olsa da bu siyasi engellerin arkasında kültür-kimlik odaklı setlerin olduğu düşünülmektedir. Burada da Birlik adına çelişkili bir durum söz konusu olmaktadır. Evrensel değerler üzerinden yapılan çeşitli vurgulara karşın, ayrımcı ve ayrıştırıcı argümanların bu ilişkide görülmesi bu görüşü desteklemektedir. Benzer bir çelişkinin de bir diğer örnek olarak Suriyeli mültecilere karşı da geliştirildiği görülmüştür. Nitekim insan hakları, hümanizm gibi vurgular üzerinden hareket eden Birliğin bu konuda bu değerler üzerinden beklenen tavır ve politikaları gerçekleştirememiş olduğu bir gerçektir.

Ele alınan bütün bu faktörler ve engeller açısından, Avrupa’nın kimlik inşası söylem ve girişimlerinin bir “birlik” ya da ortak paydada oluşturulan “biz” tanımlaması oluşturmaktan uzak olduğu, ancak mümkün olduğu ölçüde “öteki”lerin varlığı ve tehdit olasılığı üzerinden hareket ederek, Birliğin muhafazasının sağlanması yönünde bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir.

Sonuçta ise, bu engellere ve güçlülere karşın, Birliğin ortak bir kimlik inşası için sahip olduğunu vurguladığı değerleri pratiğe yansıtması beklenmektedir. Nasıl ki Birlik, insan hakları, demokrasi ve halkların kaynaşması gibi hususlara vurgu yapıyor ise, pratikte de ötekileştirici ve dışlayıcı söylemlerden uzak politikaların oluşturulması gerekmektedir. Özellikle göçmenler üzerinden kendi içerisindeki “düşman” algısının oluşturulması, ortak bir kimliğin inşasını güçleştirecektir. Çünkü bu algı güçlenmeye devam ettikçe ayrılıkçı ve farklılaştırıcı aşırı sağcı düşünceler de güç kazanmaya devam edecektir. Bunun haricinde, Avrupa vatandaşlarının ortak kimlik idealine yönelmesi için hukuki metinlerin dışında yeni hamlelerle ve mekanizmalarla demokrasi açığı tartışmalarının neredeyse tamamen ortadan kaldırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu yöndeki tedbirler geliştirilmediği takdirde, Avrupa’nın kimlik krizinin derinleşmesi kaçınılmaz olacaktır.

EK 1.

DOKUZ DIŐIŐLERİ BAKANİ TARAFINDAN YAYIMLANAN AVRUPA KİMLİĞİ KONULU BELGE

(Kopenhag, 14 Aralık 1973)

Avrupa Toplulukları arasındaki dokuz üye devlet, Avrupa Kimliği konulu bir belge hazırlama zamanının geldiğine karar vermiştir. Bu belge onların diğer Őlkelerle olan ilişkilerinin, sorumluluklarının ve dŐnya iliŐkilerindeki yerlerinin daha iyi tanımlanmasına imkân sağlayacaktır. Üye devletler Topluluğun dinamik yapısını göz önünde tutarak Avrupa Kimliğini tanımlamaya karar vermiştir. Devletler, Birleşmiş Avrupa'nın inşası sırasında kaydedilen ilerleme ışığında bu çalıŐmayı birlikte, gelecekte daha ileriye taŐımayı amaçlar.

Avrupa Kimliği'nin tanımını Şunları içerir:

- a) Topluluk içerisinde o zamana kadar sağlanan birliğin boyutunun yanı sıra, dokuz devletin ortak mirasının, çıkarlarının ve özel yükümlŐlüklerinin gözden geçirilmesi,
- b) Dokuz devletin diğer devletler ile bağlantılı olarak, birlikte hareket ettiği seviye ve bundan kaynaklanan sorumluluklar,
- c) Avrupa birleŐmesinin dinamik yapısının dikkate alınması.

I. Toplulukta Yer Alan Dokuz Üye Devletin Birliği

1. Dokuz üye devlet tarihleri dolayısıyla ve haksız çıkarların bencil bir Şekilde savunulması sebebiyle ayrılığa itilmiŐ olabilir. Ancak bu devletler artık geçmiŐlerinde husumete son vermiŐ ve sahip oldukları ortak medeniyetin ayakta kalmasını sağlamak için birliğin temel bir Avrupa ihtiyacı olduğuna karar vermiştir.

Dokuz devlet, kendilerinin yasal, siyasi ve ahlaki usullerine ilişkin bağlı kaldıkları değerlere sayĐı duyulmasını ve ulusal kültürlerinin zengin çeŐitliĐinin korunmasını dilemektedir. Bireyin ihtiyaçlarına cevap veren bir toplum yaratma kararlılığına dayalı olarak hayata karşı aynı tutumları paylaşan bu devletler, temsili demokrasi, hukukun üstünlüğü, toplumsal adalet –ekonomik ilerlemenin nihai hedefi- ve insan haklarına

saygı ilkelerini savunmaya kararlıdır. Tüm bunlar Avrupa Kimliği'nin temel unsurlarıdır. Bu dokuz devlet, bu kuruluşun özellikle seçtikleri temsilciler yoluyla bu sürece dâhil olacak kişilerin en derin amaçlarına karşılık geldiğine inanır.

2. Dokuz üye devlet Birleşmiş Avrupa'nın inşasında başarılı olacak siyasi iradeye sahiptir. Avrupa Toplulukları'nı kuran Paris ve Roma Antlaşmaları ve daha sonra alınan kararlar temelinde, bu ülkeler gümrük birliğinde dayalı ortak bir Pazar oluşturmuş ve işbirliğine yönelik kurumlar, ortak politikalar ve işleyiş sistemi geliştirmiştir. Tüm bunlar Avrupa Kimliği'nin esas parçasıdır. Dokuz üye devlet o zamana dek oluşturulmuş birliği teşkil eden unsurları ve Lahey ve Paris'teki Zirve Konferanslarında geleceğe yönelik ilerlemeler için belirlenmiş olan temel hedefleri korumaya kararlıdır. Lüksemburg ve Kopenhag raporları temelinde, dokuz hükümet, ortak tavırları belirlemek ve gerekli ve mümkün olduğu hallerde ortak bir eylem kararı almak için bir siyasi işbirliği sistemi oluşturmuştur ve bunu daha da geliştirmeyi hedeflemektedir. Paris Konferansında alınan karara göre, dokuz üye devlet gelecekte ilişkilerini bir Avrupa Birliği'ne dönüştürmeyi onaylar.

3. Ortak Avrupa medeniyeti çerçevesinde kültürlerin çeşitliliği, ortak değerlere ve ilkelere bağlılık, ortak tutumların giderek daha fazla hayata geçirilmesi, belirli ortak çıkarlara sahip olmanın farkındalığı ve Birleşmiş Avrupa'nın inşasında yer alma yönünde kararlılığın tamamı Avrupa Kimliği'ne özgünlük ve kendi dinamizmini sağlamaktadır.

4. Topluluktaki dokuz üye devletin taahhüt ettiği Birleşmiş Avrupa'nın inşası aynı kimlikleri ve hedefleri paylaşan diğer Avrupa uluslarına açıktır.

5. Avrupa ülkeleri tarihleri boyunca dünyanın diğer bölgeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Değişim göstermeye devam edecek olan bu ilişkiler ilerlemenin ve uluslararası dengenin güvencesidir.

6. Avrupa ülkeleri geçmişte uluslararası arenada bireysel olarak çok önemli roller üstlenebilmiş olsalar da mevcut uluslararası sorunlar dokuz devletin tek başına çözemeyeceği kadar zordur. Uluslararası ilerlemeler, yetki ve sorumluluğun çok az sayıdaki büyük güçlerin elinde yoğunlaşması, eğer sesini duyurmak ve dünyadaki

rolünü gereken şekilde yerine getirmek istiyorsa Avrupa'nın birleşmesi ve aynı dili konuşması gerektiği anlamına gelir.

7. Dünyanın en büyük ticaret grubu olan Topluluk, kapalı bir ekonomik kişilik olarak kalamazdı. Topluluk, tedariklerine ve pazarlama mahreçlerine ilişkin olarak diğer ülkelere yakın bağlantılara sahiptir. Bu sebeple, kendi ticari politikalarının kontrolünü elinde tutarken bir yandan da her kesimin refahının artması için dünya genelinde ekonomik ilişkiler üzerinde olumlu bir etki yaratmayı hedefler.

8. Temel hedeflerinden biri barışı korumak olan Dokuz üye devlet, kendi güvenliğini ihmal ettiği takdirde bu konuda asla başarılı olamayacaktır. Bu devletler arasından Atlantik Antlaşmasına üye olanlar, ABD'nin nükleer silahları ve Avrupa'daki Kuzey Amerika güçlerinin varlığıyla sağlanan güvenliğe mevcut koşullarda bir alternatif olmadığı görüşündedir. Ayrıca Avrupa'nın göreceli askeri savunmasızlığı ışığında, Avrupalıların bağımsızlıklarını korumak istedikleri takdirde taahhütlerine bağlı kalmaları ve her an kullanabilecekleri yeterli savunma mekanizmalarının bulunmasına yönelik daimi çaba sarf etmeleri gerektiği konusunda mutabıktırlar.

II. Dünya ile Bağlantılı Olarak Avrupa Kimliği

9. Dokuz devletin temsil ettiği Avrupa, genişledikçe yeni uluslararası yükümlülükler edindiğinin bilincindedir. Avrupa birleşmesi herhangi bir kişiye karşı değildir ve güç arzusuna dayanmaz. Aksine bu Dokuz Devlet, oluşturdukları birlik bir denge unsuru ve büyüklüğü, kültürü veya sosyal sistemi ne olursa olsun tüm devletlerle işbirliğine yönelik bir temel oluşturacağı için bu birliğin uluslararası topluluğun tamamına fayda sağlayacağına inanmaktadır. Bu dokuz devlet, dünya ilişkilerinde aktif bir rol oynamayı ve dolayısıyla Birleşmiş Milletler Şartı amaç ve ilkeleri doğrultusunda uluslararası ilişkilerin daha adil bir temele dayandırılmasını, devletlerin bağımsızlık ve eşitliğinin daha iyi korunmasını, refahın daha eşit bir şekilde paylaşılmasını ve her ülkenin güvenliğinin daha etkin olarak güvence altına alınmasını sağlamaya katkıda bulunmayı amaçlar. Bu hedefler doğrultusunda devletleri devamlı olarak dış politika alanında ortak tutumlarını belirlemelidir.

10. Topluluk üçüncü ülkelerle bağlantılı olarak ortak politikaya doğru ilerledikçe, şu ilkelere göre hareket edecektir:

(a) Tek bir kişilik olarak hareket eden dokuz devlet bu ülkelerle uyumlu ve yapıcı ilişkiler kurmak için çaba gösterecektir. Ancak bu durum, bu dokuz devletin belirlenen sınırlar çerçevesinde Avrupa Birliği'ne doğru ilerleyişini tehlikeye atmamalı, engellememeli veya etkilememelidir.

(b) Gelecekte bu dokuz devlet toplu olarak diğer devletlerle müzakereye girdiği zaman, belirlenen kurum ve usuller Avrupa kişiliğinin seçkin kimliğine saygı duyulmasını sağlamalıdır.

(c) Topluluktaki üye devletler, diğer devletlerle yapılan iki taraflı görüşmelerde, mutabık kalınan ortak tutumlar temelinde hareket edecektir.

11. Dokuz devlet, mevcut kurumsal çerçeve kapsamında Avrupa Konseyi'ndeki üye devletlerle ve hâlihazırda aralarında dostane ilişkiler ve yakın işbirliği bulunan diğer Avrupa ülkeleriyle bağlantılarını güçlendirmeyi amaçlar.

12. Dokuz devlet, Topluluk'un birlik politikasına özel önem verir. Topluluk, kendileri ile aralarında özel ilişkiler bulunan devletlerin faydalandığı avantajları eksiltmeden Paris Zirve Deklarasyonu'nda belirlenen ilke ve amaçlara uygun olarak dünya genelinde kalkınma yardımına yönelik bir politikayı yürürlüğe koymayı amaçlar.

13. Topluluk Akdeniz ve Afrika ülkeleriyle uzun zamandır sahip olduğu bağlantıları güçlendirmek için bu ülkelere yönelik yükümlülüklerini yerine getirecektir. Dokuz devlet, Ortadoğu ülkeleriyle tarihsel bağlantılarını korumayı ve bölgede barış, istikrar ve ilerlemeyi sağlamak ve sürdürmek için bu devletlerle işbirliği kurmayı amaçlar.

14. Amerika Birleşik Devletleri ile söz konusu dokuz devletin oluşturduğu Avrupa arasındaki yakın bağlar –ortak miras temelinde değerler ve hedefler paylaşıyoruz- karşılıklı olarak fayda sağlar ve korunmalıdır. Bu bağlar, dokuz devletin kendilerini seçkin ve özgün bir kişilik olarak ortaya koyma yönündeki kararlılığına ters düşmez. Bu devletler eşitlik temelinde ve dostluk ruhuyla Amerika Birleşik Devletleri ile yapıcı bir diyalog sürdürmeyi ve aralarındaki işbirliğini geliştirmeyi amaçlar.

15. Dokuz devlet aynı zamanda, açık ve dengeli bir dünya ekonomi sistemini sürdürmede önemli bir rol oynayan Japonya ve Kanada gibi diğer sanayileşmiş devletler ile yakın bir işbirliği içine girme ve bu devletlerle yapıcı bir diyalog sürdürme yönünde

kararlıdır. Dokuz devlet, bu ülkelerle, özellikle de OECD’de (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) yer alan ülkelerle, aralarındaki mevcut verimli işbirliğine değer verir.

16. Dokuz devlet, hem bireysel hem de toplu olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile aralarındaki gerginliğin yatışmasına yönelik politikanın ve işbirliğinin ilk sonuçlarına katkıda bulunmaktadır. Bu politikayı karşılıklı bir şekilde daha da ileri götürmeye kararlıdır.

17. Dokuz devlet, Çin’in uluslararası ilişkilerde oynadığı büyük rolün bilincinde olarak, Çin hükümeti ile olan ilişkilerini yoğunlaştırmayı ve Avrupa ve Çin liderleri arasındaki irtibatlar gibi çeşitli konularda alışverişin teşvik edilmesini amaçlar.

18. Dokuz devlet, aynı zamanda diğer Asya ülkelerinin sahip olduğu önemli rollerin de bilincindedir. Genişleme sürecinde Topluluk tarafından sunulan İrade Beyanı ile gösterildiği üzere, ticari ilişkilerde olduğu gibi, bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kararlıdır.

19. Dokuz devlet Latin Amerika ülkelerine ve diğer pek çok ülkeye geleneksel olarak dostane bağlarla bağlıdır ve bu bağları geliştirmeyi amaçlar. Bu bağlamda, Avrupa Topluluğu ve belirli Latin Amerika ülkeleri arasında imzalanacak anlaşmalara büyük önem verir.

20. Gelişmiş devletler, az gelişmiş uluslar konusunda daha duyarlı olmadığı takdirde gerçek barış sağlanamaz. Dokuz devlet, bu gerçeğe inanarak ve sorumluklarının ve özel yükümlülüklerinin bilincinde olarak, geri kalmışlıkla mücadele konusuna büyük önem verir. Bu doğrultuda ticaret ve kalkınma yardımı alanlarındaki çabalarını arttırmaya ve bu amaçla uluslararası işbirliğini güçlendirmeye kararlıdır.

21. Dokuz devlet, bir yandan kendi birliğini oluşturan temel unsurları ve temel hedeflerini korurken, bir yandan da dışa dönük bir yaklaşımla uluslararası müzakerelerde yer alacaktır. Aynı zamanda hem üçüncü ülkelerle olan ilişkileri yoluyla hem de mümkün olduğu hallerde Birleşmiş Milletler ve Uzman Kuruluşlar başta olmak üzere uluslararası kuruluşlarda ortak tutumlar sergileyerek uluslararası ilerlemeye katkı sağlamaya kararlıdır.

III. Birleşmiş Avrupa'nın İnşasındaki Dinamik Yapısı

22. Avrupa Kimliği, Birleşmiş Avrupa'nın dinamik inşasının bir sonucu olarak değişmeye devam edecektir. Dokuz devlet, dış ilişkilerinde kendi kimliklerinin tanımını diğer ülkeler veya ülke grupları ile bağlantılı bir biçimde yapmayı teklif eder. Böylece kendi tutarlılıklarını güçlendireceklerine ve gerçek bir Avrupa dış politikasının oluşturulmasına katkı sağlayacaklarına inanırlar. Bu politikayı oluşturmanın, Birleşmiş Avrupa'nın inşasındaki ileri adımlarla güven ve gerçekçilik içinde mücadele etmelerine yardımcı olacağı ve dolayısıyla bu ilişkiler bütünü'nün Avrupa Birliği'ne dönüşmesini daha kolay hale getirebileceği inancındadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ADIGÜZEL, Muhittin, **Ekonomik, Kültürel ve Politik Küreselleşme ve Sonuçları**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.

ADIGÜZEL, Yusuf, **Almanya Türkleri'nde Dil Din Kimlik**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2011.

AKDEMİR, Erhan, **Avrupa Birliği'nde Kimlik, Kültür Tartışmaları ve Türkiye**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.

AKCA, Ümit, **Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği Dün ve Yarın**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2012.

AKÇURA, Yusuf, **Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar**, (yay. haz.) Adem Efe, YZY, İstanbul, 2004.

AKERLOF, George A. ve KRANTON, Rachel E., **Kimlik İktisadı**, (çev.) Can Madenci, Efil Yayınevi, Ankara, 2016.

AKILLI, Erman, **Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016.

AKTOPRAK, Elçin, **Devletler ve Ulusları, Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (çev.) İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

ANIK, Mehmet, **Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

ATIKKAN, Zeynep, **Avrupa Benim, Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Avrupa Birliği Anayasası, (yay. haz.) Fatih Güven, İlk Biz Yayınevi, İstanbul, 2005.

Avrupa Konseyi, **Kültürlerarası Diyalog İçin Beyaz Kitap**, “Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak”, Strazburg, 7 Mayıs 2008.

Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET), T. C. Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, Cilt. 1, Ankara, Ağustos 1993.

AYDIN, Nurullah, **Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009.

BAINBRIDGE, Timothy, **European Union**, Penguin Books, London, 1998

BALIBAR, Etienne ve WALLERSTEIN, Immanuel, **İrk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler**, (çev.) Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

BARBIER, Maurice, **Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset**, (çev.) Özkan Gözel, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

BARTHOLD, V. V., **Müslüman Kültürü**, (çev.) M. Fatih Karakaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

BAŞAK, Cengiz, **Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenler**, Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık Reklamcılık Ltd. Şti, Ankara, 2011.

BAUMAN, Zygmunt, **Postmodern Etik**, (çev.) Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, _____, **Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları**, (çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, _____, **Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları**, (çev.) İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, _____, **Parçalanmış Hayat**, (çev.) İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

BAYART, Jean-François, **Kimlik Yanılsaması**, (çev.) Mehmet Moralı, İstanbul,

BERİŞ, Hamit Emrah, **Küreselleşme Çağında Egemenlik Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006.

BERTING, Jan, **Avrupa, Miras, Meydan Okuma, Vaat**, (çev.) Hüsamettin İnaç, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

BİLGİN, Nuri, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.

_____, _____, **Kimlik İnşası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2014.

BİLİCİ, Nurettin, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

BOZKURT, Enver vd., **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.

BRAUDEL, Fernand, **Uygarlıkların Grameri**, (çev.) M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

ZBIGNIEW, Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, (çev.) Yelda Türedi, İnkılap, İstanbul, 2005.

BOURSE, Michel, **Melezliğe Övgü**, (çev.) Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

BURKE, Peter, **Avrupa'da Rönesans, Merkezler ve Çeperler**, (çev.) Uygur Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.

CAHEN, Claude, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, (çev.) Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

CALDWELL, Christopher, **Avrupa'da Devrimin Yansımaları, Göç, İslam ve Batı**, (çev.) Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.

CANATAN, Kadir, **Göçmenlerin Kimlik Arayışı**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, _____, **Avrupa'da Çokkültürlülük, Entegrasyon ve İslam**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012.

CANBOLAT, İbrahim S., **Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslarüstü Sistemle Ortaklık**, Alfa Aktüel, Bursa, 2011.

CANFORA, Luciano, **Avrupa'da Demokrasi, Bir İdeolojinin Tarihi**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2010.

CARDINI, Franco, **Avrupa ve İslam**, (çev.) Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

CASTELLS, Manuel, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, İkinci Cilt: Kimliğin Gücü**, (çev.) Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

CAŞIN, Mesut Hakkı vd., **Avrupa Birliği, Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2007.

CAŞIN, Mesut Hakkı ve ÖZGÖKER, Uğur, **Avrupa Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri**, Arion Yayınevi, İstanbul, 2008.

CHAMBERS, Iain, **Göç, Kültür, Kimlik**, (çev.) İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

CINGI, Murat Cahid, **Avrupa Birliği'nin Demokratik Eksiklikleri**, Alfa Aktüel, Bursa, 2007.

ÇELEBİ, Aykut, **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

DAWSON, Christopher, **Batının Oluşumu**, (çev.) Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

DE TOCQUEVILLE, Alexis, **Sömürge ve Kölelik, Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, (der.) Lütfi Sunar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

DEDEOĞLU, Beril, **Adım Adım Avrupa Birliği**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996.

DELANTY, Gerard, **Avrupa'nın İcadı, Fikir, Kimlik, Gerçeklik**, (çev.) Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2013.

- DEMİR, Nesrin, **Avrupa Birliği'nde Demokrasi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- DINAN, Desmond, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev. Hale Akay), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- DOYTCHEVA, Milena, **Çokkültürlülük**, (çev.) Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- DURA, Cihan ve ATİK, Hayriye, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- ERDENİR, F. H. Burak, **Avrupa Kimliği, Avrupa Birliği'nin Yarım Kalan Hikayesi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.
- FAZLIOĞLU, İhsan, **Akıllı Türk Makul Tarih**, Papersense Yayınları, İstanbul, 2016.
- FONTANA, Josep, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna, Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, (çev.) Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.
- FRIEDMAN, Thomas, **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, (çev. Elif Özsayar), Boyner Yayınları, İstanbul, 2010.
- FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- GEARY, Patrick J., **Uluslar Miti ve Avrupa'nın Kökenleri**, (çev.) Çağdaş Sümer, Çağ Yayınları, Ankara, 2012.
- GELLNER, Ernest, **Milliyetçiliğe Bakmak**, (çev.) Simten Coşar vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- GIDDENS, Anthony, **Sociology**, Polity Press, Cambridge, 2009.
- GIDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, (çev.) Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- GOLDSTEIN, Joshua S. ve PEVEHOUSE, Jon C., **Principles of International Relations**, Pearson Longman, 2009.
- GÖLE, Nilüfer, **İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

GRANT, Michael, **Roma'dan Bizans'a**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

HABERMAS, Jürgen, **Bölünmüş Batı**, (çev.) Dilman Muratoğlu, YKYK, İstanbul, 2007.

HARRISON, Thomas, **Greeks and Barbarians**, Routledge, New York, 2002.

HENTSCH, Thierry, **Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, (çev.) Aysel Bora, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

HEYWOOD, Andrew, **Küresel Siyaset**, (çev.) Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, 2013.

HIRST, John, **Kısa Avrupa Tarihi**, (çev.) Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

HOBSBAWM, Eric, **Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik**, (çev.) Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, _____, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, (çev.) Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

_____, _____, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, (çev.) Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

HOLLANDA KAMU POLİTİKALARI BİLİMSEL KURULU, **Avrupa Birliği, Türkiye ve İslam**, (çev.) Türkevi Research Center, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2007.

HORVAT, Srećko ve ŽIŽEK, Slovaç, **Avrupa Ne İstiyor? Avrupa Birliği ve Onun Hoşnutsuzlukları**, (çev.) Bora Vergili, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

HORVATH, Zoltan, **Handbook on the European Union**, Hungarian National Assembly, 2007.

HUNTINGTON, Samuel P., **Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı**, (çev.) Aytül Özer, CSA Global Yayın, İstanbul, 2004.

İNAÇ, Hüsamettin, **AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri**, Adres Yayınları, Ankara, 2005.

İNALCIK, Halil, **Osmanlılar, Fütihat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, _____, **Osmanlılar ve Haçlılar**, (çev.) Eşref Bengi Özbilen, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2013.

_____, _____, **Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, _____, **Osmanlı ve Avrupa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri**, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

KARACA, Kayhan, **Birleşik Avrupa'nın Türk Öncüleri**, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.

KALIN, İbrahim, **Ben, Öteki ve Ötesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

KARLSSON, Ingmar, **İslam ve Avrupa, İnanç Ayrılığı, Yaşam Birliği**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

_____, _____, **Avrupa ve Türkler, Karmaşık Bir İlişki Üzerine Düşünceler**, (çev.) Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

KARLUK, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayıncılık, Ankara, 2007.

KAVALALI, Murat, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, T. C. Devlet Planlama Teşkilatı, AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Ekim 2005.

KAYMAS, Serhat, **Avrupa Birliği'ni Türkiye'de Okumak Kültür, Kimlik ve Medya**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014.

KAYPAKOĞLU, Serdar, **Ulusal Ekonomilerin Bütünleşme Sürecinde Kimlik Sorunları ve İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

KERR, Gordon, **Avrupa'nın Kısa Tarihi, Charlemagne'den Lizbon Antlaşması'na**, Kalkedon, İstanbul, 2011.

KESKİN, M. Hakan, **Doğru Sanılan Yanlışlarla Avrupa Birliği**, T. C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2. Baskı, Ankara, 2010.

KEYMAN, E. Fuat, **Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KIRVAL, Levent, **Avrupa Birliği Nereye Koşuyor?**, Derin Yayınları, İstanbul, 2011.

KORAY, Meryem, **Avrupa Toplum Modeli**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

KULA, Onur Bilge, **Avrupa(lılık) Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

KUMRULAR, Özlem, **Türk Korkusu, Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

LE GOFF, Jaques, **Avrupa'nın Doğuşu**, (çev.) Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2008.

LEE, Stephen J., **Aspects of European History 1494-1789**, Methuen, London & New York, 1984.

LEWIS, Bernard, **Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, (çev.) Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, _____, **İslam ve Batı**, (çev.) Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitapları, Ankara, 2017.

MAALOUF, Amin, **Ölümcül Kimlikler**, (çev.) Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2009.

MATHIEU, Jean-Luc, **Avrupa Birliği**, (çev.) İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

McCORMICK, John, **Avrupa Birliği'ni Anlamak**, (çev.) Yusuf Şahin, H. Hüseyin Şahin, BigBang Yayınları, Ankara, 2014.

McLAREN, Lauren M., **Identity, Interests and Attitudes to European Integration**, Palgrave Macmillan, 2006.

McLUHAN, Marshall, **Understanding Media: The Extensions of Man**, McGraw-Hillpaperback, New York/London, 1964.

MORLEY, David ve ROBINS, Kevin, **Kimlik Mekanları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, (çev.) Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

MORIN, Edgar, **Avrupa'yı Düşünmek**, (çev.) Şirin Tekeli, Afa Yayınları, İstanbul, 1988.

MORIN, Edgar ve CERUTI, Mauro, **Bizim Avrupamız, Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşıma mı Uğruyor?**, (çev.) Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

NEUMANN, Iver B., **Uses of the Other "The East" in European Identity Formation**, Boderlines, The University of Minnesota Press, 1999.

NOİ, Aylin Ünver, **Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik**, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2007.

OHTAMIŞ, Erol, **Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Programları Yönetim Yapıları ve Türkiye Uygulamaları**, T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, Temmuz 2008.

ORTAYLI, İlber, **Avrupa ve Biz**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

ÖZDEMİR, Haluk, **Avrupa Mantığı, Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.

ÖZGÖKER, Uğur ve MUSAOĞLU, Nezih, **Avrupa Kimliği Kurgusu**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2011.

ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖZKUL, Osman, **Kültür ve Küreselleşme**, Açılım Kitap, İstanbul, 2013.

ÖZYURT, Cevat, **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

PAINE, Mike, **Haçlı Seferleri**, (çev.) Cumhur Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011.

PAKSOY, H. Mustafa vd., **Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği (Türkiye-AB İlişkileri)**, Nobel Yayın, Ankara, 2011.

PALABIYIK, M. Serdar ve YILDIZ, Ali, **Avrupa Birliği**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

PAPA 16. Benedict: Joseph Ratzinger, **Avrupa Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü**, (çev.) Nilüfer Uğur Dalay, Gendaş Kültür, İstanbul, 2005.

PAREKH, Bhikhu, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori**, (çev.) Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

PERRY, K., **Modern European History**, Heinemann, London, 1986.

REÇBER, Kamuran, **Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri**, Alfa Aktüel, Bursa, 2010.

RIFKIN, Jeremy, **Avrupa Rüyası**, (çev.) Buket Okuyucu Özbay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

ROBERTS, J. M., **Avrupa Tarihi**, (çev.) Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010.

ROSS, Stewart, **Towards European Identity**, Wayland Publishers, East Sussex, 1989.

RUSS, Jacqueline, **Avrupa Düşüncesinin Serüveni, Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi**, (çev.) Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.

SAİD, Edward W., **Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Arayışları**, (çev.) Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

SANDIKLI, Atilla, **Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği**, Beta, İstanbul, 2008.

SANLI, Leyla, **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2005.

SARIBAY, Ali Yaşar, **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.

SASSATELLI, Monica, **Becoming Europeans, Cultural Identity and Cultural Policies**, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

SCHULZE, Hagen, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, (çev.) Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

SEN, Amartya, **Kimlik ve Şiddet**, (çev.) Ahmet Kardam, Optimist Yayınları, İstanbul, 2010.

SMITH, Anthony D., **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, (çev.) Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

SOUTHGATE, George W., **A Text Book of Modern European History (1453-1661)**, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1963.

SOUTOU, Georges-Henri, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev.) Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.

TANILLİ, Server, **Uygarlık Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2015.

TAYLOR, Charles, **Benliğin Kaynakları, Modern Kimliğin İnşası**, (çev.) Sinem Aygül Baş, Bilal Baş, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

TEZCAN, Ercüment vd., **Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi**, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2015.

TRUBETSKOY, Nikolay, **Avrupa ve Beşeriyet**, (çev.) Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜLGER, İrfan Kaya, **Avrupa Birliği Rehberi**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2008.

VATANDAŞ, Celalettin, **Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çokkültürlülük**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.

VENNING, Timothy, **A Chronology of the Roman Empire**, Continuum International Publishing Group, London, 2011.

VURAL, Hasan Saim, **Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

WARLEIGH, Alex, **European Union, The Basics**, Routledge, London & New York, 2004.

WENDT, Aleksander, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, (çev.) Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2016.

YANARIŞIK, Oğuzhan, **Avrupa Ailesindeki Üvey Kardeş Türkiye**, BKY, İstanbul, 2012.

YETİŞGİN, Memet, **Modern Avrupa Tarihi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2014.

YILMAZ, Fatma, **Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı**, USAK Yayınları, Ankara, 2008.

MAKALELER

AÇIKMEŞE, Sinem Akgül, “Avrupa Birliği'nde Demokratik Meşruiyet Sorunu”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 2, No. 4, Bahar 2003, ss. 23-45.

_____, _____, “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, Bahar 2004, ss. 1-32.

_____, _____, “Avrupa Birliği'nde “Koşullu” Genişleme”, **Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (ed.) Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, ss. 419-450.

_____, _____, “Avrupa Birliği'nde Genişleme”, **Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, (ed.) Belgin Akçay, İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 641-660.

ADANIR, Oğuz, “Occidentalisme!”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2001, ss. 102-107.

AĞIR, Hüseyin, “Avrupa Bütünleşmesinin Derinleşmesi ve Genişlemesi”, **Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye, Ortak Politikaların Oluşumu ve Uyumlaştırılması**, (ed. Muhsin Kar), Ekin Basın Yayın, Bursa, 2010, ss. 5-55.

AICHELE, Rahel ve FELBERMAYR, Gabriel, “Costs and Benefits of a United Kingdom Exit from the European Union”, **Bertelsmann Stiftung**, April 2015.

AKBAŞ, Zafer ve DÜZGÜN, Zeynep Arslan, “Libya’daki Arap Baharı’na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım,” **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 8, Yıl. 8, Sayı. 2, Güz 2012, ss. 57-81.

AKÇA, Gürsoy, “Modernden Postmoderne Kültür ve Kimlik”, **Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı. 15, Güz 2005, ss. 1-24.

AKDEMİR, Erhan, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 8, No. 1, Yıl. 2009, ss. 1-26.

_____, _____, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi, **Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, (ed.) Belgin Akçay, İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 39-66.

AKILLI, Erman, “Laeken Zirvesinden Lizbon Antlaşması’na: Anayasalaşamayan Anayasallaşma Süreci”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 6, Sayı. 24, 2010, ss. 35-54.

AKŞEMSETTİNOĞLU, Gökhan, “Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 10, No. 1, 2011, ss. 1-18.

ALKAN, M. Nail, “Avrupa’da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt. 8, Sayı. 16, Yaz 2015, ss. 275-289.

ALSAYYAD, Nezar, “Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam: Kimlik ve Kültür Söylemleri Üzerine”, **Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam**, (çev.) Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 13-46.

ALSAYYAD, Nezar ve CASTELLS, Manuel, “İslam ve Avrupa’nın Değişen Kimliği”, **Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam**, (çev.) Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 1-10.

ALTAY, Feyzullah, “Brexit-İngiltere’nin AB’den Ayrılması Sorunsalı, Türkiye’ye Olası Etkileri”, **Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu**, Nisan 2016.

ALTINBAŞ, Deniz, “Avrupa Birliği’nin Başarısız Girişimi: Avrupa Yurttaşlığı”, **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/3, 2009, ss. 93-112.

ALTUN, Özge, “Avrupa Birliği Genişleme Politikası Bağlamında Hırvatistan Üyeliği”, **T. C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı**, Temmuz 2013, ss. 1-13.

ARISOY, Alper, “Avrupa’da Federalizm Geleneği ve Avrupa Bütünleşmesinde Federalist Akımlar”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt. 10, Sayı. 4, 2010, ss. 1195-1206.

ARSAVA, Füsun, “Nice Antlaşmasının Getirdikleri”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 2, Bahar 2002, ss. 1-30.

ASH, Timoty Garton, “Yanlış Trene Atlamak”, **Avrupa Sorunu, Avrupa Ne Avrupalı Kim?**, (der.) Peter Gowan, Perry Anderson, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 86-99.

AŞKIN, Muhittin, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, **Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 2, 2007, ss. 213-220.

AYDIN, Mustafa ve AÇIKMEŞE, Sinem, “İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 18, 2008, s. 200. ss. 197–214.

AYTUĞ, H. Kutay, “AB Anayasasının Reddedilme Dinamikleri ve AB’nin İzlediği Yeni Strateji: Lizbon Antlaşması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 11, Sayı. 3, 2009, ss. 13-30.

AYTUĞ, H. Kutay, “Bütünleşme Kuramları Işığında Avrupa Birliği Genişlemesine Bakış”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt. 15, Sayı. 1, 2008, ss. 149-161.

BARIN, Hilal, “İslam Karşıtlığı ve Özgürlüğün İnanç Sınırları”, <http://haber.star.com.tr/acikgorus/islam-karsitligi-ve-ozgurlugun-inanc-sinirlari/haber-992068>, (Erişim: 25.03.2016)

BARIN, Hilal, “5 Soru: Alman Faşizminin Değişen Yüzü PEGİDA Hareketi”, <http://setav.org/tr/5-soru-alman-fasizminin-degisen-yuzu-pegida-hareketi/yorum/18033>, (Erişim: 25.04.2016)

BAYKAL, Sanem, “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasalaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 1, Sayı. 1, Bahar 2004, ss. 119-153.

_____, _____, “Reform Antlaşması ve Getirdikleri: Kurumsal Yapı Çerçevesinde Genel Bir Değerlendirme”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 7, No. 1, Güz 2007, ss. 45-67.

BAYRAKLI, Enes ve KESKİN, Kazım, “Türkiye, Almanya ve AB Üçgeninde Mülteci Krizi”, **SETA Analizi**, Kasım 2015, Sayı. 143.

BAYRAM, Mehmet Hanifi, “Lizbon Antlaşması: Parlamentoların Avrupa Birliği Karar Alma Sürecindeki Yeni Rolü”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 6, Sayı. 24, 2010, ss. 77-89.

BELGE, Murat, “Ortaçağ”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2001, ss. 82-89.

BOZKURT, Enver ve ÖZCAN, Mehmet, “Subsidiarite İlkesi (İkincillik İlkesi) ve Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Yıl. 2001, Cilt. 6, Sayı. 1, ss. 1-21.

BÜLBÜL, Kudret, “Küreselleşen Kültür ve Değişen Yerleşik Siyasal Konumlar”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 9, 2006, ss. 205-245.

CALHOUN, Craig, “Kimlik ve Tanınma Politikası”, **Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, (ed.) Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 132-133.

CENTRE FOR EUROPEAN REFORM, “The Economic Consequences of Leaving the EU, The Final Report of the CER Commission on the UK and the EU Single Market”, June 2014, https://www.cer.org.uk/sites/default/files/smc_final_report_june2014.pdf (Erişim: 09.08.2016).

CEYHUN, Ozan, “Entelektüel Irkçılık: PEGİDA”, <http://akademikperspektif.com/2015/01/01/entellektuel-irkcilik-pegida/>, (Erişim: 22.03.2016)

ÇARHOĞLU, Bihter, “Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslam Söylemi: Almanya Örneği,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 10, Sayı. 41, 2007, ss. 207-216.

ÇEÇEN, Anıl, “Avrupa Neden Birleşemez?”, **2023**, Sayı: 26, Haziran 2003, ss. 24-29.

ÇELİK, Mehmet Yunus, “Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme”, **DPUJSS**, Number. 32, Vol. II, April 2012, ss. 57-73.

ÇIRAKMAN, Aslı, “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2011, ss. 31-50.

ÇİFTÇİ, İrfan, “Avrupa’da Türk İmgesi: Olduğu Gibi Görünemeyen, Göründüğu Gibi Olmayan Korkunun Efendileri: Türkler”, **Türkiye’nin ABD ve AB Denklemi**, (ed.) Orhan Gökçe vd., Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, ss. 341-378.

ÇİLİNGİR, Sevgi, “Avrupa Kimliği ve Ulus-Devlet Modeli”, http://www.bjmer.net/Makaleler/629614911_44-52%C3%A7ilingir.pdf, ss. 44-52.. (Erişim: 07.03.2015)

ÇİVİ, Halil, “İslam Dini Avrupa Birliği’ne Girmeye Engel mi? Din, Devlet, Laiklik, Hıristiyanlık ve İslamiyet”, **M. Ü. AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 1, 1998, ss. 63-76.

COŞAR, Simten ve ÖZMAN, Aylin, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2002, ss. 105-118.

D’APPOLONIA, Ariane Chebel, “Avrupa Ulusalçılığı ve Avrupa Birliği”, (çev.) Rahmi Öğdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 195-214.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Küreselleşme ve Birey ve Medeniyet Bilincinin Krizi”, **Küyerel Dönüşümler, Küreselleşme, Zihniyet, Siyaset**, (ed.) Nurullah Ardıç, Sevinç Alkan Özkan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 21-38.

DEMİR, Hakan ve KARAKÜTÜK, Mehmet, “Yerel Yönetimler ve Hizmette Yerellik: Subsidiarite İlkesi”, **Bilgi**, (7) 2003/2, ss. 65-77.

DEMİREL, Demokaan, “Avrupa Parlamentosu: Yapısal Bir Analiz”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16 (26), 2014, ss. 143-148.

DEMİRTAŞ, Birgül, “İnşacılık”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, (ed.) Şaban Kardaş, Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 110-122.

DENİZ, Taşkın, “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 18, Nisan 2014, ss. 175-204.

DOSENRODE, Soren, “Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an Analytical Framework”, **Perspectives on Federalism**, Vol. 2, Issue. 3, 2010, ss. 1-28.

DİNÇ, Cengiz, “Avrupa Birliği’nin Beşinci Genişlemesi: Ana Temalar ve Faktörler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 2011, 6(2), ss. 201-233.

DUMAN, M. Zeki, “Moderninden Post-Moderne Geçişte Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 4, Sayı. 13, Bahar 2007, ss. 3-24.

DÜZGİT, Senem Aydın, “Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası”, **Avrupa Birliği’ne Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, (der.) Ayhan Kaya vd., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 43-58.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler”, **Journal of Islamic Research**, Vol. 14., No. 3, 2001, ss. 349-360.

EKİNCİ, Mehmet Uğur, “5 Soru: Hırvatistan’ın AB Üyeliği”, <http://setav.org/tr/5-soru-hrvatistanin-ab-uyeligi/yorum/6866> (Erişim: 06.10.2015)

ER, Tuba ve ATAMAN, Kemal, “İslamofobi ve Avrupa’da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine”, **Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 2, 2008, ss. 747-770.

ERDOĞAN, Murat, “Avrupa Birliği’nin Suriye Politikası”, Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler, **SDE Analiz**, Haziran, 2012, ss. 16-21.

EREN, Selim, “Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa’ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XI/2, 2007, ss. 267-288.

ERALP, Nilgün Arısan, “Lizbon Antlaşması ve Türkiye: İlk Değerlendirmeler...”, **TEPAV Değerlendirme Notu**, Aralık 2009.

_____, _____, “Birleşik Krallık, AB ve Türkiye”, **TEPAV**, Nisan 2013.

ERHAN, Çağrı, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihsel Gelişimi”, http://web.nevsehir.edu.tr/iysdosya/AB_Tarihsel_Gelisim.PPT, (Erişim: 13.08.2015)

ERHAN, Çağrı ve AKDEMİR, Erhan, “Avrupa Bütünleşmesi”, **Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (ed.) Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, ss. 15-50.

ERİNCİK, Selçuk, “Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 52:2, 2011, ss. 219-241.

ERKIZAN, Hatice Nur, “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, ss. 61-76.

ERTEM, Helin Sarı, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: ‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği’”, **Güvenlik Stratejileri**, Yıl. 8, Sayı. 16, ss. 177-237.

ESEN, Aslı Toksabay, “Avrupa Birliği’nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye’nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar”, **TEPAV Politika Notu**, 8 Mayıs 2007, ss. 1-8.

FLIGSTEIN, Neil vd., “European Integration, Nationalism and European Identity”, **Institute for Research on Labor and Employment Working Paper**, Berkeley University of California, 2011.

GENÇLER, Ayhan, “Avrupa Birliği’nin Göç Politikası”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı. 49, 2005, ss. 173-197.

GÖKÇE, Gülise, “Avrupa’nın Din Korkusu: Avrupa Kamuoyunun Gündemine Dinin Geri Dönüşü ve Bunun Türkiye’nin AB Üyelik Sürecine Olası Etkileri”, **İslamofobi: Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyumu**, (ed.) Osman Alacahan ve Betül Duman, Sivas, 2011, ss. 39-56.

GROOM, A. J. R., Neofunctionalism: A Case of Mistaken Identity, **The European Union, Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (ed.) Brent F. Nelsen, Alexander C-G. Stubb, Lynce Rienner Publishers, London, 1994, ss. 111-124.

GÜLEÇ, Cansu, “Avrupa Birliği’nin Göç Politikaları ve Türkiye’ye Yansımaları”, **Tesam Akademi Dergisi**, 2 (2), Temmuz 2015, ss. 81-100.

GÜNDOĞDU, Yeşim, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 3, No. 2, Bahar 2004, ss. 11-26.

GÜRKAYNAK, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt. 9, Sayı. 2, 2003, ss. 275-290.

GÜVENÇ, Bozkurt, “Kimlik, İmaj ve Türk İmajı”, **Dünyada Türk İmgesi**, (yay. haz.) Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 173-178.

HERZFELD, Michael, “Avrupa Benliği: Bir Tavrı Yeniden Düşünmek”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 161-194.

HOCAOĞLU, Durmuş, “Avrupa Birliği, Türkiye ve Türkler Üzerine bir Yazı Mozayiki”, **2023**, Sayı. 26, Haziran 2003, ss. 6-17.

_____, _____, “İbn Haldun Perspektifinden Avrupa Birliği’nin Geleceği”, **Geçmişten Geleceğe İbn Haldun: Vefatının 600. Yılında İbn Haldun’u Yeniden Okumak**, İSAM, İstanbul, 2006.

IRWIN, Gregor, “Brexit: The Impact on the UK and EU”, **Global Counsel**, June 2015, https://www.global-counsel.co.uk/sites/default/files/special-reports/downloads/Global%20Counsel_Impact_of_Brexit.pdf, (Erişim: 11.08.2016).

İNAC, Hüsamettin ve GÜNER, Ümit, “AB’nin Yapısal Kısıt Problemine Eleştirel Bir Bakış”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 4, 2006, ss. 303-340.

İNALCIK, Halil, “Kültür Etkileşimi, Küreselleşme”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, ss. 77-102.

_____, _____, “Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 31, 2005, ss. 67-88.

İREM, Nazım, “Postmodern ve Çokkültürcü Bir Alan Olarak Avrupa Birliği: Teknikleşen Siyaset ve Ulusal Demokrasilerin Açmazı”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 9, Bahar 2006, ss. 51-87.

JACOBS, Dirk ve MAIER, Robert, “European Identity: Construct, Fact and Fiction”, (ed.) M. Gastelaars ve A. de Rujiter, **A United Europe. The Quest for a Multifaceted Identity**, Maastricht, Shaker, ss. 13-34.

JORDON, William Chester, “Ortaçağ’da Avrupa”, (çev.) Rahmi Öğdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 89-108.

KACZYNSKI, Piotr Maciej, “The Fifth Enlargement of the EU, Five Years on: The Case of Poland and the Czech Republic”, **Europe Visions 2**, Ifri Bruxelles, 2008, ss. 1-25.

KAÇAR, Turhan, “Ortaçağ’ın Dinsel Fermantasyonu: IV. Yüzyıl Roma İmparatorluğu’nda Doğu, Batı Kiliseleri ve Devlet”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 33, 2005, ss. 97-111.

KALB, Don ve DER LAND, Marco van, “Mozayiğin Ötesi: Küreselleşen Bir Çağda Kültürel Kimliğin Sorgulanması”, (çev.) Zekeriye Tüysüz, **Küreselleşme, Temel Metinler**, (ed.) Kudret Bülbül, Orion Kitabevi, Ankara, ss. 271-278.

KARACASULU, Nilüfer, “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 3, No. 9, 2007, ss. 82-100.

KARAOSMANOĞLU, Ali L., “Transatlantik Çatlağı: Değişen Kimlikler”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2003, ss. 181-190.

KAYA, Ayhan, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı”, **Avrupa Birliği’ne Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar**,(der.) Ayhan Kaya vd.,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 133-148.

KAYA, Sezgin, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63–3, ss. 83-111.

KAYA, Yunus ve KARAKOÇ, Ekrem, “Küreselleşme Göçmen Karşıtlığını Artırır mı?”, (ed.) Nurullah Ardıç, Sevinç Alkan Özkan, **Küyerel Dönüşümler, Küreselleşme, Zihniyet, Siyaset**,Küre Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 153-182.

KEPENEK, Büşra Kepenek, “Avrupa’da İslam Düşmanlığı”, **Diaspora Araştırmaları Merkezi**, Ocak 2016.

KEYMAN, E. Fuat, “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, ss. 29-60.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, “Tarihsizliğin Marjından Marjinalleştirilen Tarih Alanına: Avrupa’nın Kendini ve Dünyayı İnşa Etmesi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 14, 2001, ss. 95-101.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, “Kültür Çoğunluğu Sona Eerken”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 18, 2002, ss. 115-122.

KINACIOĞLU, Sedef, “İngiltere AB’den Neden Ayrılmak İstiyor?”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130123_eu_uk_analysis.shtml, (Erişim: 28.08.2016)

KİRAZ, Sami, “Sosyal İnşacılık Yaklaşımı”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar**, (ed.) Mehmet Şahin ve Osman Şen, Kripto, Ankara, 2014, ss. 209-228.

KOCA, Salim, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt. 10, Sayı. 20, Yaz 2017, ss. 15-35.

KÖSE, Ali, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Müslüman Varlığı”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 4, Kış 1999.

KÖYLÜ, Mustafa ve TURAN, İbrahim, “AB–Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 29, 2010, ss. 5-34.

KUTLAY, Mustafa, “İngiltere AB’den Ayrılırsa Ne Olur?”, <http://www.usak.org.tr/tr/kose-yazilari/ingiltere-ab-den-ayrilirsa-ne-olur>, (Erişim: 01.09.2016)

_____, _____, “‘Brexit’ Tartışmaları: AB Projesi Ulusal Egemenliğe Karşı”, <http://www.usak.org.tr/tr/kose-yazilari/brexit-tartismalari-ab-projesi-ulusal-egemenlige-karsi>, (Erişim: 01.09.2016)

KUTLAY, Mustafa ve AKCALI, Öznur, Mülteci Krizi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Eksen Kayması Riski”, **Usak Analiz**, No. 29, 2015.

KÜÇÜK, Mustafa, “Uluslararası İlişkiler Kuramında ‘Konstrüktivist Dönüşü’ Anlamak”, **Ege Akademik Bakış**, 9 (2), 2009, ss. 771-795.

_____, _____, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (der.) Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 325-378.

KYLSTAD, Ingrid, “Turkey and the EU: A ‘New’ European Identity in the Making”, **LSE Europe in Question Discussion Paper Series**, No. 27, 2010.

LAURSEN, Finn, “Federalism: From Classical Theory to Modern Day, Practice in the EU and other Polities”, **The EU and Federalism: Politics and Policies Compared**, (ed.) Finn Laursen, Ashgate Publishing, Farnham, 2011, ss. 3-24.

LEWIS, Bernard, “Oryantalizm Sorunu”, **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, (ed.) Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, ss. 217-243.

- Lizbon Antlaşması İçin El Kılavuzu**, Avrupa Birliği Yayın Ofisi, Lüksemburg, 2009.
- MARCHETTI, Silvio, “Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma”, **Dünyada Türk İmgesi**, (yay. haz.) Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 9-12.
- MERCAN, S. Sezgi, “Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 10, No. 1, 2011, ss. 67-83.
- METİN, Yüksel, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 57, Sayı. 4, 2002, ss. 35-63.
- MITRANY, David, “A Working Peace System”, **The European Union, Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (ed.) Brent F. Nelsen, Alexander C-G. Stubb, Lynne Rienner Publishers, London, 1994, ss. 77-98.
- MİŞ, Nebi ve YEŞİLTAAŞ, Murat, “Kültürel Kimliklerin Güvensizliği: Avrupa Birliği ve Medeniyetler Çatışmasını Yeniden Düşünmek”, (ed.) Rasim Özgür Dönmez, Gökhan Telatar, **Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 318-363.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem, “Enlarging the European Union: Where Does Turkey Stand?”, **TESEV Publications**, Ankara, 2002.
- NEUMANN, Iver, “Avrupa Kimliği, AB Genişlemesi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 4, Kış 1999, ss. 6-21.
- NUGROHO, Ganjar, “Constructivism and Internatiolan Theories”, **Global & Stratejis**, No. 1, Januri–Juni 2008, ss. 85-98.
- NYE, Catrin, “Pegida: Why is the Populist Right on the Rise in Germany?”, **Understanding Pegida In Context, Social Europe, Friedrich Ebert Stiftung**, March 2015, ss. 4-6.
- OĞUZ, Gönül, “Avrupa Birliği’nin Genişleme Yorgunluğu Sürecinde AB-Türkiye İlişkileri”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 8, Yıl. 8, Sayı. 1, Bahar 2012, ss. 49-73.

ÖNER, Selcen, “Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni ‘Öteki’ler ve Türkiye’nin AB Üyeliği”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 13, No. 1, Yıl. 2014, ss. 163-184.

OPPONG, Steward Harrison, “Religion and Identity”, **American International Journal of Contemporary Research**, Vol. 3, No. 6., June 2013, s. ss. 10-16.

ÖZÇELİK, Gülüm Bayraktaroğlu, Avrupa Birliği’nin Kurumsal Yapısı ve Lizbon Antlaşması, **Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (ed.) Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, ss. 203-234.

ÖZDEMİR, Esin, “Lizbon Antlaşması’nın Getirdiği Yenilikler”, **Ekonomik Forum**, Kasım 2009, ss. 72-75.

ÖZDEMİR, Eylem, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 32, Güz 2010, ss. 9-29.

ÖZDEMİR, Haluk, “Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Türkiye Üçgeninde Kimlik Parçalanması ve Kimlik Yönetimi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 9, 2006, ss. 173-203.

ÖZERİM, Gökay, “Brexit: Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsat mı, Kriz mi?”, **İktisat ve Toplum**, Yıl. 7, Sayı. 76, Şubat 2017, ss. 14-17.

ÖZLER, Zeynep, “Lizbon Antlaşması”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu**, No. 9, Ekim 2009.

ÖZLÜK, Erdem, “Avrupa Kimliğinin Oluşumunda, Mental, Suni ve Doğal Sınırların Fonksiyonları,” **Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı**, Isparta, 2009, ss. 2000-2013.

ÖZSÖZ, Melih, “2014 Avrupa Parlamentosu Seçimlerinin İlkleri, Enleri, Aşırıları, Kazananları ve Kaybedenleri”, **İKV Değerlendirme Notu**, 84, Haziran 2014, ss. 1-15.

PAGDEN, Anthony, “Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50.

PAREKH, Bhikhu, “Kimliğin Mantığı”, **Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, (ed.) Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, ss. 53-78.

PASSERINI, Luisa, “Kimlik İronilerinden İroni Kimliklerine”, **Avrupa Fikri**, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 215-233.

PESCHLOVA, Kristina, “Pegida’ya Rise and Fall: A Victim of its Own Success?”, **Cenaa Policy Paper**, April 2015.

PIETERSE, Jan Nederveen, “Batı’yı Açmak: Avrupa Ne Kadar Avrupalı?”, **İrkçilik, Modernite ve Kimlik**, (yay. haz.) Ali Rattansi, Sallie Westwood, (çev.) Sevda Akyüz, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

POYRAZ, Emel, “Avrupa Birliği’nin Sistem Sorunu: Kamuoyu Eksikliği ve Demokrasi Açığı”, **Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 4, Bahar 2013, ss. 13-35.

REUS-SMITH, Christian, “Konstrüktivizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 285-314.

RISSE, Thomas ve ENGELMANN-MARTIN Daniela, “Kimlik Siyaseti ve Avrupa Bütünleşmesi: Almanya Örneği”, (çev.) Rahmi Ögdül ve Mesut Varlık, **Avrupa Fikri**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 316-346.

RITZER, George, “McDonalddlaştırmaya Giriş”, (ed.) Kudret Bülbül, **Küreselleşme, Temel Metinler**, Orion Kitabevi, Ankara, ss. 371-390.

ROBINS, Kevin, “Kimlikleri Kesintiye Uğratmak: Türkiye/Avrupa”, **Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, (ed. Fırat Mollaer), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, ss. 502-535.

SANDIKLI, Atilla ve KAYA, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-130-201404079sandikli_kaya.pdf, ss. 133-161. (Erişim: 02.10.2015)

SAVVIDES, Philippos, “Kıbrıs Sorununun Çözümü ve Türkiye’nin AB Sürecinin Yeniden Ateşlenmesi”, **Türkiye’nin AB Üyeliliğinin Fırsat Maliyeti III: Beş Görü**, Açık Toplum Vakfı, Mayıs 2011.

SEZEN, Baykan, “Doğu Batı Ayrımı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 1, Sayı. 2, 1998, ss. 37-44.

SMITH, Anthony D., “Ulusal Kimlik ve Avrupa’nın Birleşme Fikri”, **Avrupa Sorunu, Avrupa Ne Avrupalı Kim?**, (der.) Peter Gowan, Perry Anderson, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 132-170.

SÜMER, Gültekin, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 5, Sayı. 19, 2008, ss. 119-144.

ŞENAY, Bülent, “Avrupa Birliği’nin ‘Dini Kimliği’ ve Avrupa’da Dinler: Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam”, **Uludağ Fakültesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt. 11, Sayı. 1, 2002, ss. 121-166.

ŞENGÜL, Ramazan, “Avrupa Birliği Yönetiminde Belgelere Erişim Hakkının Gelişimi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 8 (3), Aralık 2013, ss. 207-221.

TEKİN, Nazik Müge, “Avrupa’da Ortak Kimlik Arayışı ve Bu Arayışın Türk Birliği Sağlama Önerilerine Yansıması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 26, Bahar 2013, ss. 539-560.

THRAN, Malte ve BOEHNKE, Lukas, “The Value-based Nationalism of Pegida”, **Journal for Deradicalization**, Summer/201515, No.3, ss. 178-209.

TOPRAK, Elif, “Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye–Avrupa Birliği Uyumu”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 7, No. 1, Güz 2007, ss. 69-89.

TUTAL, Nilgün, “Doğu ve Amerika Arasında Avrupa”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2003, ss. 169-180.

TÜRBEDAR, Erhan, “Doğu Bloku’ndan AB ile Bütünleşmeye Doğru Bulgaristan ve Romanya”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 10, Sayı. 2, Yaz 2004, ss. 319-343.

ÜSTEL, Fusun, “Küreselleşen Hangi Kültür? Ya da Kültürel Küreselleşmenin Demokrasi Sınırı”, (der.) Özgür Adadağ, Cemil Yıldızcan, **Küreselleşme ve Demokrasi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, ss. 87-130

WALLACE, William, “Kurtuluş mu, Geri Çekilme mi? Batı Avrupa’da Ulus Devlet, 1945-93”, **Avrupa Sorunu, Avrupa Ne Avrupalı Kim?**, (der.) Peter Gowan, Perry Anderson, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 31-76.

YAĞBASAN, Mustafa, “Avrupa’daki Türklerin AB Hakkındaki Görüşleri (Almanya Özelinde Bir Alan Araştırması)”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 7, No. 2, Bahar 2008, ss. 97-118.

YAPICI, Merve İrem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 3, 2007, ss. 130-157.

YEĞENOĞLU, Meyda, “Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arka Planı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 31, 2005, ss. 89-106.

YILDIZCAN, Cemil ve ADADAĞ, Özgür, “Küreselleşmenin Yüzleri”, **Küreselleşme ve Demokrasi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, ss. 5-38.

YILMAZ, Sait, “21. Yüzyılda Dinlerin Bunalımı”, http://usam.aydin.edu.tr/analiz/21.YUZYILDA_DInLER_Revised.pdf, (Erişim: 05.01.2016)

YİĞİT, Dilek, “Avrupa Birliği’nde Karar Alma Sürecinde Katılım ve Avrupa Vatandaşları Girişimi”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 7, Sayı. 26, 2011, ss. 29-53.

YURDUSEV, A. Nuri, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, **Türkiye ve Avrupa**, (Yay. Haz. Atila Eralp), İmge Kitabevi, Ankara, 1997, ss. 17-85.

YÖRÜNG, Murat Tahsin, “Avrupa Tek Senediyle Avrupa Parlamentosuna Tanınan Yetkiler”, <http://avrupa.marmara.edu.tr/dosya/MJES/Vol:1%20No:1/AVRUPA%20TEK%20SEN>

EDIYILE%20AVRUPA%20PARLAMENTOSUNA%20TANINAN%20YETKILER.pdf, s. 295-308. (Erişim: 07.08.2015)

YUMUL, Arus, “Arafta Kalanlar”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 23, 2003, ss. 11-22.

YÜCEL, Zeynep, “Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikasının Güvenlik Boyutu”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 4, No. 13, 2008, ss. 37-54.

ZANGANA, Azad, “UK Referendum on EU Membership: The Risks of Brexit, The Implications of the UK Voting to Leave the EU”, **Schroders**, London, April 2016.

ZENGİN, Can, “Brexit: Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’ndeki Geleceği mi?”, **BİLGESAM Analiz**, No: 1308, Mart 2016.

ZEYREKLİ, Sedef ve EKİZCELEROĞLU, Rengül, “Avrupa Birliği Bağlamında Hizmette Yerellik (Subsidiarite) İlkesi ve İlkenin Türkiye Açısından Ele Alınışı”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt. 16, Sayı. 3, Temmuz 2007, s. 29 (29-48)

İNTERNET KAYNAKLARI ve DİğER KAYNAKLAR

“AB Üyeliğini Referandumla Götüreceğim”, <http://www.ntv.com.tr/dunya/ab-uyeligini-referandumla-goturecegim,8EmMvzddakOuJYah2WKRJg>, (Erişim: 20.09.2016)

“AB’ye Genel Bakış”, **T. C. Avrupa Birliği Bakanlığı**, http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf, (Erişim: 15.08.2015)

“Almanya’da İşlam Karşıtı Yürüyüşe Rekor Katılım”, <http://www.hurriyet.com.tr/almanya-da-islam-karsiti-yuruyuse-rekor-katilim-27832806>, (Erişim: 22.03.2016)

“Almanya Pegida Gösterilerine Karşı”, <http://www.dw.com/tr/almanya-pegida-g%C3%B6sterilerine-kar%C5%9F%C4%B1/a-18171870>, (Erişim: 18.03.2016)

“Almanya’da Pegida Eylemi”, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/12/24/almanyada-pegida-eylemi>, (Erişim: 18.03.2016)

“Amsterdam Antlaşması”,

<http://www.mess.org.tr/ab/absol/Amsterdam%20Antlasmasi.pdf>, (Erişim: 04.10.2015)

“Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu Kuran Antlaşma”,

<http://www.ikv.org.tr/images/files/A3-tr.pdf> (Erişim: 29.09.2015)

“Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma”, <http://www.ikv.org.tr/images/files/A5-tr.pdf>

(Erişim: 30.09.2015)

“Avrupa Birliği’nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi, EUMC Raporu’nun Önemli Başlıkları”, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1936-EUMC-highlights-TR.pdf, (Erişim: 11.01.2016)

“Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu Kuran Antlaşma”,

<http://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> (Erişim: 29.09.2015)

“Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu Kuran Antlaşma”,

http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/EU/bir_bakis/AvrupaKomurveCelikToplulugunuKuranAntlasma.pdf (Erişim: 29.09.2015)

“Avrupa Tek Senedi”, İzmir Ticaret Odası, (yay. haz. Begüm Yağmur Erpolat), Ağustos 2010.

“‘Ayrılma’ Kararı Çıktı, Şimdi Ne Olacak?”,

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_ab_referandum_ne_olacak, (Erişim: 15.08.2016)

“Brexit: AB’de Aşırı Sağ Liderler Ülkelerinde Referandum İstiyor”,

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_ab_sag_tepkiler, (Erişim: 20.09.2016)

“Brexit: AB’den Ayrılan İngiltere Bölünür mü?”,

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_ab_ingiltere_bolunme, (Erişim: 17.01.2018)

“Brexit Referandumu: İskoçya AB ile Görüşmeye Hazırlanıyor”,

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160625_iskocya_ab, (Erişim: 19.09.2016)

“Haçlılar”, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c14/c140330.pdf>, (Erişim: 24.04.2018)

“İslam Karşıtı Gösterileriyle Tanınan Pegida Nedir?”, <http://www.gazetevatan.com/islam-karsiti-gosterileriyle-taninan-pegida-nedir--712708-dunya/>, (Erişim: 25.03.2016)

“İslam Karşıtı Pegida'nın Başı Hitler Hayranı Çıktı”, <http://www.avroturk.com/discussion/view/31746/islam-karsiti-pegidanin-basi-hitler-hayrani-cikti>, (Erişim: 18.03.2016)

“Katalonya Bağımsızlık Referandumu: Bundan Sonra Ne Olacak?”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41479264>, (Erişim: 26.12.2017)

“Nice Antlaşması”, <http://www.mess.org.tr/ab/absol/Nice%20Antlasmasi.pdf>, (Erişim: 04.10.2015)

“Pegida: Kebap Yemeyin, Türkiye'ye Gitmeyin”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151108_pegida_turkiye_kebap, (Erişim: 22.03.2016)

“Pegida Türkleri Endişelendiriyor/Pegida Nedir?”, <http://www.gazeteturka.com/pegida-turkleri-endiselendiriyor-pediga-nedir-119348h.htm> (Erişim: 18.02.2016)

“Positionspapier der Pegida”, <http://www.i-finger.de/pegida-positionspapier.pdf>, (çev. Okt. Murat Şahin). (Erişim: 26.04.2016)

“Syria Regional Refugee Response”, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, (Erişim: 21.02.2018)

T. C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, Ankara, 2011.

“The Economic Impact of ‘Brexit’”, <https://woodfordfunds.com/economic-impact-brexit-report/>, (Erişim: 16.08.2016)

“Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1> (Erişim: 11.01.2016)

“Uçuş Sırasında Bu Kelimelere Dikkat Edin”, <https://www.uzakrota.com/ucus-sirasinda-bu-kelimelere-dikkat-edin/>, (Erişim: 17.08.2016)

ÖZGEÇMİŞ

A. Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Samet ZENGİNOĞLU

Doğum Yeri/Tarihi: Karaman/25.03.1988

Medeni Durum: Evli

İletişim: sametzinginoglu@gmail.com

B. Eğitim Durumu

2012–2018: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Avrupa Birliği Çalışmaları Bilim Dalı, Doktora Programı.

2010–2012: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı.

2006–2010: Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

C. Akademik Görevler

Şubat 2014-halen: Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Adıyaman.

D. Yayınlar

D.1. Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

Kanat, Selim; Zenginoğlu, Samet, “Avrupa Birliği’nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Yaklaşım ve Politikaları”, Route Educational and Social Science Journal, Sayı. 4(3), Nisan 2017, ss. 20-32.

Zenginoğlu, Samet, “Uluslararası Terörizm ve Avrupa Birliği”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2016/3, Sayı: 25, ss. 157-178.

Zenginoğlu, Samet; Kanat, Selim, “Avrupa’nın Başkalaşma Korkusu: Kimlik Tartışmaları Bağlamında İslamlaşma ve Amerikanlaşma Tehditleri”, Turkish Studies,

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 11/13, Summer 2016, ss. 259-278.

D.2. Uluslararası Toplantıda Sunularak Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

Zenginoğlu, Samet; Apaydın Ferhat, “Türkiye’nin AET’ye Başvuru Sürecinin Ekonomi Politikı”, 21-23 Mayıs 2015, Uluslararası Meslek Yüksekokulları Sempozyumu Bildiri Kitabı, ss. 1668-1674.

Zenginoğlu, Samet, “12’ye 5 Kala: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Önemi ve Geleceği”, 2. Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu, Adıyaman, 2014, ss. 215–223.

Kanat, Selim; Zenginoğlu, Samet, “Avrupa Kimliğinde ‘Din’ Faktörü”, 2. Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı, Isparta, 2014, ss. 1623–1646.

Zenginoğlu, Samet, “Ortadoğu’nun Unutulan Kimlikler: Yezidilik ve Yezidiler Örneği”, Uluslararası Ortadoğu Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt. 1, Kocaeli, Ekim 2012, ss. 161–174.

D.3. Uluslararası Toplantıda Sunularak Özet Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

Zenginoğlu, Samet, “Göç, Kimlik ve Aidiyet: Göçmenlere Yönelik ‘Yabancı’/’Öteki’ Algısı Bağlamında Bir Değerlendirme Denemesi”, II. Uluslararası Gerçek ve Umut Arasında Suriyeli Mülteciler Sempozyumu, Sempozyum Özet Kitapçığı, 20-22 Ekim 2017, Adıyaman.

Zenginoğlu, Samet, “Avrupa’nın ‘Medeni’ vs. ‘Barbar’ Algı ve İnşasını Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe Karakteri Üzerinden Okumak”, 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Sempozyum Özet Kitapçığı, 26-28 Ekim 2017, Kahramanmaraş, s. 457.

Kanat, Selim; Zenginoğlu, Samet, “Suriyeli Mültecilere Yönelik İnsani Yaklaşımda Avrupa Birliği Temelinde Bir Analiz”, I. Uluslararası Gerçek ve Umut Arasında Suriyeli Mülteciler Sempozyumu, 13-14 Mayıs 2016, Adıyaman.

